

เพื่อนำไปให้เจ้าป่าเจ้าเขา ผีसाง รุกขเทวดาได้รับก่อนที่จะลงมือกิน หรือแม้กระทั่งการฉีโนป่า ก็จะต้องมีการขอมมาก่อนที่จะฉี

“ เจ้าป่า เจ้าเขา เจ้าดีเจ้าเด่น เทวดาอาฮักษ์ ข้าขอสมมาที่ได้มาเี่ยวที่นี่ ขอสมมาเื่อ” (เจ้าป่า เจ้าเขา เทวดา อาฮักษ์ ข้าพเจ้าขอแสดงความขอโทษที่ใช้สถานที่ตรงนี้ในการฉี)

ประจักษ์ สมภักดี¹ เล่าถึงกิจวัตรส่วนตัวกับความเชื่อในความเรนลับ พร้อมกับยืมซ้ำๆกับสิ่งที่ทำมาตลอดอายุ54ปี ประจักษ์บอกว่าไม่ใช่เพียงแต่ตอนที่ทำแบบนี้ แต่ผู้คนในชุมชนก็เป็นกันอย่างนี้ และเป็นมาแต่ไหนแต่ไร “ความเรนลับ” เหล่านี้ถือเป็นการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ผ่านความเชื่อในสิ่งที่เหนือธรรมชาติให้คอยกำกับการอยู่ร่วมกันอย่างเคารพเกื้อกูลของคนและธรรมชาติ

หลังช่วงสงครามโลกครั้งที่สองเกิดการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ มีจัดตั้งกรมป่าไม้ และออกกฎหมายป่าไม้มายังบังคับใช้ รวมกว่า 4 ฉบับ คือพระราชบัญญัติในป่าไม้ ปี 2484 พระราชบัญญัติคุ้มครองสัตว์ป่า ปี พ.ศ. 2503 พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2504 พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติปี 2504 เป็นการแสดงอำนาจโดยรัฐได้เข้ามาประกาศให้ป่าเป็นของรัฐ การประกาศกฎหมายเกี่ยวกับป่าทั้ง 4 ฉบับ กระทบต่อชุมชนซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่มาแต่เดิมกว่าร้อยปี ทำให้เกิดคำถามว่า แล้วใครคือเจ้าของทรัพยากรเหล่านี้ที่แท้จริง ระหว่างชุมชนซึ่งตั้งถิ่นฐาน ใช้ประโยชน์ดูแลรักษาตามสิทธิการใช้ตามธรรมชาติและสิทธิอำนาจรัฐส่วนกลาง

พ่อทวี ยิ่งสนิท ชาวบ้านปางมะโอ และคำ อินทร์ชัย ชาวบ้านปางฮ้าง ต่างยืนยันว่า ชุมชนของตนตั้งถิ่นฐานมาก่อนการประกาศเขตป่า มีหลักฐานลายลักษณ์อักษรและผู้สูงอายุในชุมชน พ่อทวี เล่าถึงหนังสือพระธาตุสามเงา เพื่อยืนยันว่า ชุมชนบ้านปางมะโอปรากฏตัวอยู่แล้วก่อนปี 2476 ตามปรากฏในบันทึกประวัติการก่อสร้างพระธาตุสามเงา ² ก่อนที่ชุมชนพื้นราบจะขยายตัวเข้ามาผสมปนเปกับเจ้าของเดิมซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นชนเผ่าลัวะ หรือกรณีบ้านปางฮ้าง ลุงคำ อินทร์ชัย ซึ่งปัจจุบันอายุ 60 ปี(2548) ให้การยืนยันว่าพ่อแม่ เกิดที่นี่ และอยู่กันมาตั้งแต่สมัยตาหวด ยายหวด ซึ่งเสียชีวิตไปแล้ว อายุอย่างน้อยก็เกือบ 120 ปี โดยยืนยันว่าจากคำบอกเล่าของยายหวดว่าที่เคยเล่าให้ลุงคำ ฟัง ว่าเมื่ออายุได้ประมาณ 20 ปี ได้ย้ายขึ้นมาทำอาชีพเก็บเมี่ยง ซึ่งตอนที่ย้ายเข้ามานั้นมีชุมชนปรากฏอยู่ก่อนแล้ว ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ปางฮ้างอย่างน้อยก็ปรากฏตัวมาก่อนปีพ.ศ. 2428 (2548-100ปี)

¹ ประจักษ์ สมภักดี ทีมวิจัยชาวบ้านบ้านแม่เมะ , อ้างแล้ว .

² ตามปรากฏในประวัติการก่อสร้างพระธาตุสามเงาของหมู่บ้านปางมะโอ “พ่อหน้อยดำและชาวบ้านได้สร้างศาลาบำเพ็ญขึ้นบนฐานวิหารเดิม แล้วสร้างกุฏินิมนต์พระขึ้นมาจำพรรษา เพื่อที่เป็นที่พึ่ง.....ต่อมาได้ร่วมกับชาวบ้านไปนิมนต์ครูบาเจ้าศรีวิชัยที่เดินทางไปบูรณะพระธาตุที่อำเภอฝาง เพื่อมาบูรณะพระธาตุ 3 เงามครูบาพร้อมคณะของท่านรับนิมนต์แล้วเดินทางมาถึงพระธาตุในวันจันทร์ แรม 3 ค่ำ เดือน 3 เหนือ(เดือนธันวาคม) ปีระกา พ.ศ.2476 และเริ่มลงมือในการปฏิฐานพระธาตุ” (เอกสารประวัติพระธาตุสามเงา บ้านปางมะโอ ต.แม่เมะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่ 2546)

ไม่แน่ใจว่าหากลุงคำ อินทร์ชัยและพ่อทวิรัฐตั้งแต่แรกว่าการประกาศเขตป่าจะก่อให้เกิดผลกระทบอย่างไร พวกเขาจะมีปฏิกิริยา หรือว่าแค่เพียงสงสัย เหมือนกับประเสริฐ เขาพบเจ้าหน้าที่กำลังติดป้ายแสดงแนวเขตป่า แต่ก็ไม่ได้ติดใจสงสัยอย่างใด

“นานมาแล้ว กว่า 20 ปี ตอนที่เขามาติดป้ายริมทางตรงสวนของลุง.... (เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ดอยเชียงดาว) ก็ถามเจ้าหน้าที่ที่นำป้ายมาติดว่าทำไมมาติดทำไม เขาก็บอกไม่มีอะไร เขาให้มาติดเฉยๆ ก็รู้สึกแต่ก็ไม่คิดอะไรมาก จนมารู้ทีหลังก็ทราบดีว่าเขาประกาศให้เป็นพื้นที่เขตรักษาพันธุ์ ซึ่งจะอยู่บน ผาถนอน และ ผาล่าห้วยตอนหลังก็กลายเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ เวลาที่จะทำอะไรก็ต้องระวัง ไม่เหมือน ก่อน หากจะทำอะไรสักอย่างก็ต้องไปขออนุญาต ถือบินเข้าไปหาสัตว์เหมือนก่อนไม่ได้ เจอเจ้าหน้าที่เมื่อไหร่ต้องวิ่งหนี ” ¹

เสียงสะท้อนของประเสริฐชาวบ้าน บ้านปางฮ่าง เป็นเพียงหนึ่งเสียงสะท้อนที่หยิบยก ถึงความอัดอั้นใจที่ไม่สามารถที่จะเข้าฐานทรัพยากรด้วยความรู้สึกเหมือนที่ผ่านมาได้ จากการพูดคุย พบความรู้สึกของชุมชนเปลี่ยนไปจากความรู้สึกว่าเป็น “ป่าบ้านเฮา” แต่กลับกลายเป็นว่าการเข้ามาหาสัตว์ เพื่อเลี้ยงครอบครัวหลังจากประกาศเขตป่าฯ ได้สร้างความรู้สึกหวาดระแวง จนกระทั่งหวาดกลัวไม่ต่างจากการเข้าขโมยของ ทั้งที่ผืนป่าอยู่รายรอบ และชุมชนมีหน้าโดยตลอดในการดูแลรักษา ซึ่งเป็นการทำอย่างจริงจังและจริงใจ เนื่องจากผืนป่าคือบ้าน คือแหล่งอาหาร และยา

“ ปีนี้ไฟไหม้ไม่มาก แต่ก็เหนื่อยก่อนปีใหม่ก็พากันไปดับ เผากันอยู่นาน หากเหมือนปีที่แล้วคงแย่ ไม่ได้เที่ยวปีใหม่ ต้องนอนเฝ้า กลัวไฟจะลาม ” ² นายประจักษ์ สมภักดี ทีมวิจัยชาวบ้าน บ้านปางแม่เมะ ที่บ่งบอกถึงภารกิจ ของชุมชนป่าเมี่ยงในการทำหน้าที่ “ยาม” ดูแลรักษาผืนป่า

การดูแลรักษาผืนป่า ทั้งในสวนการดูแลรักษา เช่น ไฟป่า และยังมีป้องกันผ่านความเชื่อ และกฎเกณฑ์ของชุมชน เนื่องจากตระหนักดีว่า ความหลากหลายของผืนป่าเสมือน “ซูเปอร์มาร์เก็ตของคนจน” ที่ชุมชนสามารถเข้าถึงได้โดยตรง จากการศึกษา การใช้ประโยชน์จากป่าและความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนป่าเมี่ยง พบว่าชุมชนสามารถดำรงความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรธรรมชาติในป่า กว่า 40 ชนิด และใช้ประโยชน์ได้อย่างตลอดปี อีกทั้งยังเป็นแหล่งอาหารและแหล่งรายได้เสริมของคนในชุมชน กว่าปีละเกือบล้านบาท

นอกเหนือจากการพึ่งพิงป่าในด้านอาหารและที่อยู่อาศัยแล้ว ฟืน³ หรือว่าหิ้ว เป็นอุปกรณ์ในการดำรงชีวิตของคนป่าเมี่ยงที่ต้องพึ่งพิงเนื้อไม้จากป่า เนื่องจากทุกครัวเรือนต้องอาศัยแสงสว่างจาก ฟืนในตอนกลางคืน ในการหุงหาอาหารและเพื่อหนึ่งเมี่ยงในแต่ละวัน ทั้งนี้การหาฟืน ที่นี้จะทำเพียง 1 ครั้งต่อปี แต่ละครอบครัวจะต้องหาให้เพียงพอสำหรับการใช้ทั้งปี โดยการหาฟืนในอดีตจะเป็นการหาใน

¹ ประเสริฐ สุริวิริยะกุล. ชาวบ้านบ้านปางฮ่าง . บ้านไม่มีเลขที่ หมู่ 9 ต.แม่ทะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่ .

² สัมภาษณ์ นายประจักษ์ สมภักดี . บ้านเลขที่ 90 หมู่ 11 ต.แม่ทะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่ (เดือนเมษายน 2549)

³ ตามความหมายที่ให้ไว้ในพรบ.ป่าไม้ พ.ศ. 2484 คือ “บรรดาไม้ที่มีลักษณะและคุณภาพเหมาะสมที่จะใช้เป็นเชื้อเพลิงยิ่งกว่าที่จะใช้ประโยชน์จากอื่น”

ผืนป่า เลือกต้นไม้ที่ขนาดใหญ่ ตัดต้นเดียวใช้ได้ทั้งปี การใช้ต้นไม้ใหญ่ในทัศนคติของชุมชนเก่าก่อนก็สืบเนื่องมาจากแต่ละครอบครัวมีคนทำงานมาก เก็บเมี่ยงได้ปริมาณมากต่อวัน

การเอาฝืนจะใช้ช่วงเวลาที่ว่างเว้นจากการเก็บเมี่ยง (การเก็บเมี่ยงจะมีการทำอยู่ 4 ช่วงคือ เมี่ยงหัวปี (เม.ย.-พ.ค.) เมี่ยงกลาง (มิ.ย.- ก.ค.) เมี่ยงซอย(ส.ค.-ก.ย.) เมี่ยงเหมย(พ.ย.-ธ.ค.)) คือในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนต้นเดือนเมษายนของทุกปี เพราะเป็นช่วงที่เมี่ยงกำลังมีการผลัดใบ ในช่วงนี้ชาวป่าเมี่ยงจะหันมาทำอย่างอื่นเสริมหรือการเตรียมอุปกรณ์ต่างๆสำหรับการเก็บเมี่ยงในช่วงต่อไป โดยเฉพาะช่วงเดือนกุมภาพันธ์จะมีการเอาฝืนมาก เนื่องจากอากาศๆไม่ร้อนจัด ที่สำคัญการตัดในช่วงนี้ต้นไม้ที่ตัดก็มีโอกาสในการแตกหน่อสูงถึง90% แต่หากเป็นฤดูฝนหน่อต้นไม้ที่ตัดจะเน่าตาย

การเอาฝืนในอดีตจะเข้าไปหาในป่าซึ่งไม่ไกลจากหมู่บ้านมากนักบริเวณที่เอาฝืนแยกออกมาได้ คือ 3 แห่ง คือ หัวสวนเมี่ยง ในสวนเมี่ยง โดยบริเวณป่าสนเขาใกล้หมู่บ้านได้รับความนิยมมากที่สุด รองลงมาคือบริเวณหัวสวนเมี่ยง(เป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างสวนเมี่ยงกับป่า) ส่วนสวนเมี่ยงเป็นพื้นที่ที่มีคนเอาน้อยที่สุดเพราะคนสมัยก่อนส่วนมากจะหวงต้นเมี่ยงและต้นไม้ในสวน การตัดต้นไม้ในสวนจะทำให้ในสวนไม่มีร่มเงา เวลาที่เก็บเมี่ยงจะร้อนและจะไม่มีสะพานในการปีนเก็บใบเมี่ยง(สะพานทำมาจากต้นไม้ขนาดเขื่องในสวนเมี่ยง ใช้กับต้นเมี่ยงที่เอื้อมเก็บไม่ถึง)หากเป็นต้นไม้ใหญ่เวลาที่ตัดอาจจะล้มทับต้นเมี่ยงทำให้กิ่งหักหรือต้นตายๆได้ รวมพื้นที่ในส่วนของป่าต้นน้ำ ก็ไม่มีใครเข้าไปหาฝืน หลังการประกาศเขตป่า จะเป็นภาวะกีดกันไม่น้อยสำหรับชุมชนป่าเมี่ยง ในขณะที่ฝืนเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการประกอบอาชีพ

ภาพที่ 21 วิธีชุมชนป่าเมี่ยง

กระบวนการต่อรองสิทธิของชุมชน

สถานการณ์ปัญหาปรากฏเริ่มปรากฏให้เห็นถึงการภาวะการแย่งชิงอำนาจเหนือฐานทรัพยากรของรัฐ มีการจัดตั้งหน่วยจัดการต้นน้ำแม่ตะมานและหน่วยพิทักษ์ป่าขุนห้วยกอก เพื่อควบคุมและดูแลพื้นที่ป่าเป็นเสมือนการป้องกันผู้คนให้เกรงกลัวต่ออำนาจของกฎหมาย ขณะเดียวกันชุมชนป่าเมี่ยงได้มีการปรับตัว สร้างพื้นที่ต่อสู้เพื่อแย่งชิงพื้นที่และความมีตัวตนของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ถือเป็นการปฏิบัติการเพื่อสร้างอำนาจการต่อรองและการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเข้ามาของกฎหมายป่าไม้ที่มีผลบังคับใช้ในพื้นที่ ทั้งนี้การปรับตัวของชุมชนใช้เงื่อนไขกระบวนการทั้งอย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็น

1. การเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการจัดการของภาครัฐ ในรูปแบบของคณะกรรมการในส่วน of ชาวบ้านในพื้นที่ป่าต้นน้ำแม่ตะมาน ซึ่งมีนัยของทั้งการยอมรับอำนาจรัฐต่อการจัดการผืนป่า และนัยของการปรับตัวเรียนรู้และต่อรอง โดยในแต่ละเดือนจะมีการประชุมร่วมกันระหว่างตัวแทนคณะกรรมการชาวบ้านและหน่วยต้นน้ำแม่ตะมาน ในเรื่องราวต่าง ๆ ให้นำหนักในเรื่องแผนการดำเนินงานของหน่วยเป็นหลัก

ทั้งนี้การเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการของหน่วยต้นน้ำ มีเงื่อนไขและสาเหตุซับซ้อน ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยที่ 1 เพื่อลดภาวะความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้น การเข้าไปทำความรู้จักกับหน่วยต้นน้ำอย่างน้อยก็เพื่อลดภาวะความกดดันในการหาอยู่หากิน สร้างความคุ้นเคยระหว่างเจ้าหน้าที่ปฏิบัติการและชุมชนซึ่งพบวาระระหว่างหน่วยต้นน้ำและชาวบ้านมีลักษณะของการอะลุ่มอล่วยระหว่างกันและกันสูง แต่ทว่าในขณะเดียวกันการปรับตัวในลักษณะนี้ก็สร้างความชอบธรรมให้กับหน่วยต้นน้ำที่จะใช้อำนาจกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อแนวนโยบายการจัดการทรัพยากร ปัจจัยที่ 2 หน่วยต้นน้ำมีงบประมาณที่ลงมาสนับสนุนการทำกิจกรรมของชุมชน โดยเน้นที่การทำแนวกันไฟ มีการจัดสรรงบประมาณให้ในแต่ละปีอยู่ที่หมู่บ้านละ 5,000 บาท ตามแผนการดำเนินงาน หมู่บ้านอาสาสมัครพิทักษ์ป่า อย่างไรก็ตามพบว่างบประมาณที่จัดสรรให้กับชุมชน เป็นลักษณะของงบประมาณในการจัดจ้าง ทำให้ขาดกระบวนการมีส่วนร่วมและเข้าทำลายฐาน “งานหน้าหมู่บ้าน” เนื่องจากเมื่อได้งบประมาณ บางชุมชนก็ใช้ในการจัดจ้างชาวบ้านในการเข้าทำแนวกันไฟ หรือบางครั้งก็มีการจัดจ้างมาโดยตรงจากทางหน่วยฯ ทั้งที่เป็นกิจกรรมที่ทำร่วมกันมาแต่ช้านาน และเป็นเสมือนหน้าที่สำคัญของคนอยู่กับป่าที่จะคอยระมัดระวังไฟป่าที่จะเกิดขึ้นเหมือนเช่นที่เคยเป็นมา ที่สำคัญการหนุนเสริมกิจกรรมของหน่วยฯ เน้นให้การสนับสนุนแต่การทำแนวกันไฟ ทำให้ขาดมิติความเข้าใจในการจัดการป่าว่ามีแต่การทำแนวกันไฟ ทั้งๆที่ฐานการจัดการดูแลทรัพยากรของชุมชนมีรายละเอียดที่ซับซ้อนและลึกซึ้งกว่ากิจกรรมแนวกันไฟ

2. ขยับเคลื่อนการจัดการป่าภาคประชาชน ในรูปแบบของการจัดตั้งป่าชุมชนในแต่ละหมู่บ้าน ควบคู่ไปกับเข้าร่วมเครือข่ายป่าชุมชนทั้งระดับพื้นที่ ระดับประเทศ ในการผลักดันกฎหมายป่าชุมชนให้เกิดผลบังคับใช้

การจัดตั้งป่าชุมชนหมู่บ้านและการเข้าร่วมกับเครือข่ายป่าชุมชนระดับตำบล อำเภอ ภาค และระดับประเทศ เป็นกระบวนการคู่ขนานไปแนวทางแรก ในการต่อการเข้าไปใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากร รวมทั้งสร้างพลัง ขณะเดียวกัน การเข้าร่วมขับเคลื่อนทางนโยบายในการร่วมผลักดันกฎหมายป่าชุมชน ก็เป็นเป้าหมายสำคัญที่จะก่อให้เกิดการจัดการทรัพยากร โดยมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

แต่ที่จริงแล้ว การจัดการป่าของชุมชนไม่ได้เกิดมาเพียงชั่วข้ามปี แต่มีการดูแลรักษากันมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน หลายชั่วอายุคน เพียงแต่ไม่ได้ปรากฏในรูปของคำว่า“ป่าชุมชน”ซึ่งเป็นวาทะกรรมที่สร้างขึ้นใหม่เพื่อต่อรองอำนาจการจัดการป่ากับรัฐ “ป่าบ้านเฮา” เป็นวาทะกรรมของชุมชนชาวบ้านที่ใช้กันมานาน ป่าบ้านเฮา คือป่าของหมู่บ้าน ที่คนในหมู่บ้านได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันรักษาและฟื้นฟูในรูปแบบภูมิปัญญาชาวบ้าน เช่น การใช้เรื่องผีเข้ามากำกับการใช้ประโยชน์ แต่ทว่าในอดีตที่ผ่านมาหลายครั้งหลายคราวที่ชุมชนดูแลรักษา แต่รัฐกลับเปิดโอกาสให้ทุน ให้คนภายนอกเข้ามาหัวใจของชุมชน

การจัดการป่าบ้านเฮา ของหมู่บ้านปางมะโอ เริ่มต้นขึ้นอย่างจริงจังในปีพ.ศ. 2538¹ ชุมชนมีการตั้งกฎกติกาในการใช้ประโยชน์จากป่า การปรับจับในกรณีลักลอบตัดต้นไม้ป่าต้นน้ำ การสร้างรูปธรรมในการจัดการป่าที่ชัดเจนขึ้นของชุมชน อันมีสาเหตุมาจากความกลัวว่านายทุนที่ได้รับอนุญาตสัมปทานป่าไม้ ตั้งแต่บ้านสบคาบ(ชุมชนด้านล่างและมีผืนป่าเชื่อมต่อกับบ้านปางมะโอ) ตลอดจนกระทั่งรอบหมู่บ้าน โดยทางผู้สัมปทานได้มีการทำสัณฑ์ไม้ขนาดใหญ่หลายร้อยตันรอบหมู่บ้านซึ่งชาวบ้านร่วมกันดูแลเพื่อรอการตัด ท้ายที่สุดก็ได้มีการยกเลิกไป และร่วมมือกันเพื่อแสดงให้ภาครัฐเห็นว่าคนกับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้ ปัจจุบันชุมชนบ้านปางมะโอ เข้าร่วมเครือข่ายป่าชุมชนอำเภอเชียงดาวในการขับเคลื่อนการจัดการป่าภาคประชาชน และได้รับ “รางวัลลูกโลกสีเขียว” รางวัลสำหรับหมู่บ้านที่มีการจัดการป่าดีเด่น และเช่นกันกับชุมชนป่าเมี่ยงบ้านปางแม่แมะ ที่ได้รับรางวัลชุมชนเขียวขจี การจัดการป่าของชุมชนป่าเมี่ยงไม่ได้จำกัดอยู่แค่เรื่องการจัดการป่า แต่ยังขยายไปสู่สร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจเพื่อลดปัญหาภาวะหนี้สินและความยากจน เช่น นำเงินรางวัลที่ได้รับจากรางวัลลูกโลกสีเขียว ให้มีการกู้ยืมฉุกเฉินดอกเบี้ยต่ำ และนำดอกเบี้ยที่ได้ส่งเสริมกลุ่มแปรรูปสมุนไพร กลุ่มเครื่องเงิน กลุ่มไม้กวาด จัดทำโครงการเพาะพันธุ์ไม้หายากพื้นเมือง และล่าสุดได้เริ่มศึกษาความเป็นไปได้ในการก่อสร้างไฟฟ้าพลังน้ำขนาดเล็ก เพื่อแสวงหาทางเลือกในการพึ่งตนเอง

ทว่าเสียงสะท้อนของชุมชนที่ได้รับรางวัลหมู่บ้านที่มีการจัดการป่าดีเด่นกับรัฐถือว่า “รางวัลที่ชุมชนป่าเมี่ยงได้รับการร่วมกันดูแลรักษาพื้นที่ป่าให้สมบูรณ์ ไม่ใช่เพียงรางวัลลูกโลกสีเขียว หรือหมู่บ้านเขียวขจี แต่คือการประกาศพื้นที่ป่าต้นน้ำชั้น 1 A”¹

กระทั่งปัจจุบันแม้ว่าพรบ.ป่าชุมชนที่ช่วยกันขับเคลื่อนเกือบทศวรรษจะไม่ได้รับการเห็นชอบจากรัฐบาล แต่สำหรับชุมชนป่าเมี่ยงและชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แมะ-แม่ณะ ก็ได้ขยายแนวคิดการ

¹ พอลวงอินทร ใจระวัง ผู้ใหญ่บ้านปางมะโอ บ้านเลขที่ 20 หมู่ 9 ต.แม่ณะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

จัดการป่าชุมชนครอบคลุมทั้งตำบล ส่วนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แะ-แม่ะ ทั้ง 8 ชุมชนหลักได้กำหนดพื้นที่ แนวเขตป่าชุมชนของแต่ละหมู่บ้านและได้ใช้ป่าชุมชนเป็นเครื่องรับรองความชอบธรรมในการจัดการป่า ของชาวบ้านได้เป็นอย่างมาก ในแต่ละปีองค์การบริหารส่วนตำบลแม่ะ ได้เข้ามาส่งเสริมและหนุนเสริม การจัดการทรัพยากรของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการจัดการน้ำ หรือการจัดการป่าชุมชน โดยให้การ สนับสนุนงบประมาณในการทำกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมหมู่บ้านละ 10,000 บาท

3. ทบทวนศึกษา เรื่องการใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากร เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการอธิบายว่าชุมชนมี การจัดการมรดกฐานผืนป่าในฐานะไหน

3.1) การศึกษารูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่า ถือเป็นหัวใจสำคัญในการที่จะนำต่อสู้กับ แนวคิดการจัดการของกรมป่าไม้ที่มุ่งแต่การดูแลรักษา ควบคุมป่าให้อยู่ในสภาพอุดมสมบูรณ์ ละเลยที่ จะมองเห็นความสำคัญว่าผืนป่าเป็นแหล่งปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะของคนอยู่กับป่า การศึกษาผลิตเป็นสวนหนึ่งของการต่อสู้ กลายเป็นเครื่องมือในการสร้างพื้นที่ทางสังคมแก่ชุมชน เพื่อชี้ให้เห็นว่ามติการใช้ประโยชน์จากป่าไม่ได้มีเฉพาะเรื่องการใช้ประโยชน์จากเนื้อไม้เท่านั้น แต่ยังมี มิติที่อิงกับคุณค่าของชีวภาพต่อมวลมนุษยชาติ ความหลากหลายของผืนป่าเขตร้อนของไทย เป็นแหล่ง อาหารและยาที่มีอย่างหลาย ชุมชนพึ่งพิงความหลากหลายเหล่านี้ในการดำรงชีวิตและเศรษฐกิจชุมชน หากชุมชนไม่มีอำนาจในการเข้าถึงผืนป่า ก็เท่ากับตอกย้ำปัญหาความยากจน ปัญหาปากท้องของคน ชายขอบให้หนักกว่าเดิม

ชุมชนป่าเมี่ยงบ้านปางมะโอ โดยคณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้าน ร่วมกันจัดเก็บข้อมูลผลิต จากป่า โดยจำแนกให้เห็นทั้งในส่วนของ ยาสมุนไพร พืชอาหารพื้นบ้านและผลผลิตที่ชุมชนหาได้และจำ หน่ายในชุมชนเพื่อเป็นรายได้เสริม ในแต่ละปี ความหลากหลายของผืนป่าสร้างรายได้ให้กับชุมชน กว่าปีละเกือบล้านบาท หากสิ่งที่ชุมชนพยายามเสนอให้คนภายนอก รวมทั้งรัฐเข้าใจและมองเห็นว่า ป่า มีความหมาย มากกว่าคำว่าต้นไม้ แต่ป่า คือชีวิต ยอมรับกลไกทางสังคมทางการบริหารจัดการ โดย การเปิดโอกาสให้ชุมชนส่วนร่วมการดูแลรักษาผืนป่าในรูปแบบ “ป่าของชุมชน”

ตารางผลผลิตจากป่า¹

ตารางที่ 5 ปฏิทิน การใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนบ้านปางมะโอ ในรอบปี

ชนิดพืช	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
1. เห็ดก่อ					←→							
2. เห็ดแดง					←							→
3. เชื้อง	←				→							
4. จะค้ำน	←											→
5. ผักหนาม			←									→
6. แต้มไผ่								←				→
7. เห็ดถอบ					←→							
8. ผักกูด	←											→
9. ผักฮาก				←→								
10. เห็ดห้ำ					←→							
11. ผักกระถิน	←											→
12. ผักเหือด	←→									←→		→
13. หัวปลี	←											→
14. หน่อไม้ไร่					←→							
15. ไข่มดแดง			←→									
16. ตำว					←→							
17. บอนผา	←				→							
18. ดอกแคป่า										←→		→
19. ผักหวานป่า				←								→
20. เห็ดโคน								←				→
21. เมล็ดก่อ											←→	

ที่มา: การสำรวจของคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปางมะโอ กันยายน 2546

หมายเหตุ ←→ หมายถึง ช่วงฤดูกาลที่หาได้มาก
 ←.....→ หมายถึง ช่วงฤดูกาลที่หาได้ทั้งปี

¹ การสำรวจของคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปางมะโอ กันยายน 2546

ตารางที่ ปริมาณและรายได้จากการเก็บผลผลิตจากป่า ประเภทพืชอาหารในเขตพื้นที่ป่าชุมชนบ้านปางมะโอ

ชนิดพืช	ปริมาณที่เก็บมาเป็นอาหาร			ปริมาณที่เก็บมาจำหน่าย			รวมทั้งสิ้น
	ก.ก./ปี	จำนวนครั้งที่เก็บ/ปี	รวม /บาท /ปี	ก.ก./ปี	จำนวนครั้งที่เก็บ /ปี	รวม /บาท /ปี	
1. เห็ดก่อ	17	2	1,020	-	-	-	1,020
2. เห็ดแดง	10	2	600	-	-	-	600
3. เหียง	3	4	180	-	-	-	180
4. จะค้ำน	3	1	30	-	-	-	30
5. ผักหนาม	16	5	800	-	-	-	800
6. แต้มไผ่	13	5	6,500	6	5	3,000	9,500
7. เห็ดถอบ	16	2	3,200	4	2	800	4,000
8. ผักกูด	31	5	1,550	-	-	-	1,550
9. ผักฮาก	8	2	160	-	-	-	160
10. เห็ดห้ำ	4	2	280	-	-	-	280
11. ผักกระถิน	3	3	90	-	-	-	90
12. ผักเหือด	8	4	800	300	4	30,000	30,800
13. หัวปลี	73	10	375	3	10	150	525
14. หน่อไม้ไร่	223	5	11,150	129	5	6,450	17,600
15. ไช้ผดแดง	2	4	1,600	-	-	-	1,600
16. ตำว	11	3	3,300	-	-	-	3,300
17. บอนผา	2	12	480	-	-	-	480
18. ดอกแคป่า	1	6	180	-	-	-	180
19. ผักหวานป่า	2	6	2,400	-	-	-	2,400
20. เห็ดโคน	48	2	5,280	-	-	-	5,280
21. เมล็ดก่อ	10	5	600	10	5	600	1,200
รวม 21 ชนิด	504	90	40,575	452	31	41,000	81,575

ที่มา: การสำรวจของคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปางมะโอ กันยายน 2546

จากตารางแสดงให้เห็นว่า พื้นที่ป่าชุมชน บ้านปางมะโอ เป็นแหล่งที่สร้างรายได้ ลดรายจ่ายให้กับชุมชน พบ พืช ผัก ผลไม้ที่นำมาเป็นอาหารและขายถึง 21 ชนิด คิดเป็นมูลค่าทั้งสิ้น 81,575 บาท โดยพืช ผัก ผลไม้

ที่สร้างรายได้ให้กับชุมชน รวม 40,575 บาท/ปี ได้แก่ ผักเห็ด หน่อไม้ไร่ และเห็ดโคน เรียงตามลำดับ และพืชผัก ผลไม้ที่นำมาจำหน่ายเป็นรายได้ รวม 41,000 บาท/ปี (จากการสุ่มตัวอย่างชุมชน 20 ครัวเรือน) เฉลี่ยชุมชนมีรายได้จากการเก็บผลผลิตจากป่าทั้งที่นำมาเป็นอาหารและจำหน่าย รวม 4,079 บาท/ครอบครัว/ปี

ตารางที่ 7 ปริมาณและรายได้การเก็บผลผลิตจากป่า ประเภทไม้ใช้สอย ในเขตพื้นที่ป่าชุมชนบ้านปางมะโอ

ชนิดไม้ ใช้สอย	ปริมาณที่นำมาใช้			ปริมาณที่นำมาแปรรูปจำหน่าย			รวมทั้งสิ้น
	จำนวนต้น	จำนวนครั้ง/ปี	รวม /บาท /ปี	จำนวนต้น	จำนวนครั้ง /ปี	รวม /บาท /ปี	
1. ไม้ไผ่หก	475	5	47,500	50	5	5,000	52,500
2. ไม้ไผ่สานตะกร้า	35	3	2,100	4	3	240	2,340
3. ฟืน	186	7	130,200	-	-	-	130,200
4. ไม้ปลูกบ้าน	14	17	59,000	-	-	-	59,000
5. ไม้ไผ่ทำดอก	170	8	326,400	-	-	-	326,400
6. ไม้ดอกมัดเมี่ยง	95	13	148,200	-	-	-	148,200
7. ไม้หวายตะกร้า	10	2	800	-	-	-	800
8. ดอกหญ้าทำไม้กวาด	105	4	10,500	-	-	-	10,500
รวม	1,0	59	724,700	54	8	5,240	729,940

ที่มา: การสำรวจของคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปางมะโอ กันยายน 2546

นอกจากพืชที่นำมาเป็นอาหารและขายได้ราคา มีรายได้ ลดรายจ่ายแล้ว ป่าชุมชนป่าเมี่ยง บ้านปางมะโอ ยังเป็นแหล่งไม้ใช้สอยของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม้ไผ่ที่นำมาทำดอกมัดเมี่ยง เป็นผลผลิตที่ได้จากป่ามาใช้ในการประกอบอาชีพสวนเมี่ยง เมื่อคิดออกมาเป็นตัวเงิน รวมทั้งสิ้น 729,940 บาท/ปี จากการสุ่มตัวอย่าง 20 ครอบครัว เมื่อคิดรวมทั้งหมู่บ้าน จำนวน 60 ครัวเรือน รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 2,682,631 บาท/ปี เฉลี่ยครอบครัวละ 44,711 บาท/ปี เป็นรายได้ที่ไม่ต้องจ่าย แต่ได้อาศัยและพึ่งพาผลผลิตจากป่าเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต

ที่สำคัญป่าชุมชนบ้านปางมะโอ ยังเป็นแหล่งรวมพืชสมุนไพรนานาชนิด จากการศึกษาสำรวจ จัดเก็บข้อมูลพบ 44 ชนิดแต่ละชนิด สามารถใช้ส่วนต่างๆ นำมาปรุงเป็นสรรพคุณและประโยชน์ในการรักษาโรค ทั้งนี้เนื่องจากสภาพป่าของป่าชุมชนบ้านปางมะโอ มีสภาพป่าเป็นป่าดิบเขา ดิบชื้น ผสมผสานกับระบบการเกษตรของชุมชนที่เอื้อต่อระบบนิเวศของพื้นที่ป่าบนดอยสูง

ตารางที่ 8 พืชสมุนไพรที่พบ และการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านปางมะโอ

ชนิดสมุนไพร	ส่วนที่ใช้	สรรพคุณ / ประโยชน์
1. กาสามปึก	ราก	ต้มดื่ม น้ำ แก้ริดสีดวงทวาร
2. ม้าสามตอน	เหง้า	ต้มดื่ม น้ำ ยาบำรุง
3. บอระเพ็ด	เครือ	ต้มดื่ม น้ำ แก้โรคเบาหวาน
4. กำลังเสือโคร่ง	เปลือกไม้	ต้มดื่ม น้ำ เป็นยาบำรุง
5. อบเชย	เปลือกไม้	ต้มดื่ม น้ำ เป็นยาบำรุง
6. กระชาย	เหง้า	ต้มดื่ม น้ำ เป็นยาบำรุงเลือด
7. ขมิ้นชัน	หัว	ตำ , นึ่ง เป็นยาประคบ
8. เป้าเลือด	หัว	ตำ , นึ่ง ฟอกเลือด
9. กีบแรด	หัว	ตำ , นึ่ง แก้เบาหวาน
10. กวาวเครือ	หัว	ตำ , นึ่ง เป็นยาบำรุง
11. มะโหด	ราก	ตำ , นึ่ง แก้โรคริดสีดวงทวาร
12. เหงือกปลาหมอ	ทั้ง 5	ต้มดื่ม แก้ปวดท้อง
13. อ่อม	ใบ	ตำ ประคบ ถอนพิษไข้
14. มะกรู	เปลือก	ต้มดื่ม เป็นยาบำรุง
15. โศภิต	ใบ , ราก	ต้มดื่ม เป็นยาบำรุง
16. เขียงแข้ง	เหง้า	ต้มดื่ม เป็นยาบำรุง
17. ตะไคร้	ต้น , ราก , เมล็ด	ต้มดื่ม แก้ขัดเบา
18. วัชระ	ต้น	ต้มดื่ม แก้ริดสีดวงทวาร
19. ตำบักหาว	ลำต้น	ต้มดื่ม แก้ริดสีดวงทวาร
20. กีบแรด	หัว	ต้มดื่ม แก้โรคเบาหวาน
21. หญ้า 32 ราก	ทั้ง 5	ต้มดื่ม บำรุงกำลัง
22. มะฮ่อน	ราก	ต้มดื่ม แก้ริดสีดวงทวาร
23. มะฮ่อน	ราก	ต้มดื่ม แก้ริดสีดวงทวาร
24. ต้นเครือดำ	ต้น	ต้มดื่ม บำรุงกำลัง
25. เพกา	ราก	ต้มดื่ม แก้ปวดท้อง
26. หญ้าเอ็นยืด	ใช้ทั้ง 5	นึ่ง , ประคบ คลายเส้น
27. ไม้สามเอ็น	ราก	ต้มดื่ม แก้กระษัย
28. ว่านชักมดลูก	เหง้า	ต้มดื่ม บำรุงเลือด

29. เล็มปิ่น	ราก	ต้มดื่ม ชัดเบา
30. กรีบมัลล	เหง้า	ต้มดื่ม ขับลม
31. มะแม่มก่า	ราก	ต้มดื่ม บำรุงกำลัง
32. แก้อากเหลื่อง	ราก	ต้มดื่ม บำรุงกำลัง
33. ผาขาวปากขูด	ราก	ต้มดื่ม แก้ปวดฟัน
34. เกล็ดปลาปรุง	ราก	ต้มดื่ม บำรุงกำลัง
35. หารข้างร้อง	ใบ	ต้มอาบ แก้ผื่นคัน
36. งูเห่าดำ	เครือ	ต้มดื่ม แก้โรคอัมพฤกษ์
37. หัวใจเสือดำ	ราก	ต้มดื่ม ยาบำรุงกำลัง
38. กลิ้งกลางดง	หัว	ต้มดื่ม ขับเสมหะ
39. สรพิษดำ	ราก	ต้มดื่ม แก่ริดสีดวงทวาร
40. ว่านสาวหลง	ราก,ใบ,ต้น	ต้มดื่ม แก่ร้อนใน
41. เถาวัลย์เปียง	เครือ	ต้มดื่ม ยากษัยเส้น
42. หญ้าหนวดแมว	ต้น,ราก	ต้มดื่ม แก่นิ่ว
43. จะค่านแดง	ต้น	ต้มดื่ม บำรุง
44. หวานข้าวเย็น	เหง้า	บำรุง

ที่มา: การสำรวจของคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปางมะโอ กันยายน 2546

3.2) การศึกษาพฤติกรรมการใช้พื้นที่ของชุมชนป่าเมี่ยง ที่ผ่านมาชุมชนป่าเมี่ยงถูกมองว่าเป็นกลุ่มที่ใช้ไม่ในการเชื้อเพลิงหนึ่งเมี่ยงในแต่ละวันปริมาณมาก อย่างไรก็ตามจากการศึกษาการปรับตัวของชุมชนป่าเมี่ยงในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา พบว่ามีการปรับตัวต่อรูปแบบการใช้พื้นที่ของชุมชน เป็นการสะท้อนแนวคิดของชุมชนต่อการจัดการป่า ทั้งนี้ก่อนที่หน่วยงานป่าไม้จะเข้ามา การหาพื้นที่ในการหนึ่งเมี่ยงและประกอบอาหาร จะใช้ต้นไม้ขนาดใหญ่เพื่อให้เพียงพอต่อการใช้ทั้งปี เนื่องจากสมัยก่อนครอบครัวหนึ่งจะมีสมาชิก 5-7 คนเป็นอย่างน้อย แต่เมื่อนานวันเข้าชาวบ้านก็พบว่าการตัดต้นไม้แต่ละครั้งล้มทับต้นไม้ขนาดเล็กจำนวนมากตาย และมองว่าหากเลือกที่จะตัดต้นไม้ที่มีขนาดเล็กลงก็จะช่วยลดการล้มทับต้นไม้ขนาดเล็ก

ในช่วงปี 2529-2530 มีการพัฒนารูปแบบการใช้เตาจากเตาปุง¹ ที่มีตะแกรงหรือที่ภาษาเหนือเรียกว่าตาดมาเป็นเตาที่มีตะแกรง โดยหน่วยงานจากกรมพลังงานเข้ามาให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องการใช้

¹ แบบเดิมมีลักษณะเป็นเตาสองชั้นๆ สำหรับก่อกองไฟจะขุดลงไปดินทำให้ต้องใช้พื้นที่ขนาดใหญ่และยาวเพื่อต่อการพลิกและใช้ดินและก้อนหินก่อก้อนมาสูงรวมประมาณ 20 เซนติเมตรหรือประมาณ 8 นิ้ว กว้างประมาณ 64 นิ้ว นำกระทะใบโต ใส่น้ำมันวางข้างบนเพื่อใช้ในการใส่น้ำและเป็นการวางไฟเมี่ยงสามารถบรรจุเมี่ยงได้ 100-120 กิโลกรัม โดยให้ใช้ในการหนึ่งเมี่ยง

คาด เพื่อลดขนาดและปริมาณการใช้ฟืนลง โดยเตาแบบใหม่จะมีตระแกรงซึ่งใช้กันก่อนที่จะถึงพื้นดินสำหรับเป็นที่วางฟืน อีกทั้งมีการปรับปรุงขนาดของเตาให้เล็กลง เปลี่ยนการก่อจากดินและหินมาเป็นการก่อด้วยอิฐผสมปูน และการใช้ถังแก๊สเก่า (แก๊สที่ใช้บ่มผลไม้ให้สุกเร็วแทนกระทะใหญ่)

ภาพที่ 22 ภาพเตาแบบเดิมที่ใช้กระทะ ทำให้ความร้อนกระจายและไม่มีตาครอบฐาน

ผลของการใช้เตาแบบใหม่ก่อให้เกิดการลดขนาดของฟืนลงและส่งผลกระทบต่อปริมาณการใช้ที่ลดลงด้วย เนื่องจากว่าการใช้กระทะใหญ่ความร้อนจะกระจายตัวมากกว่าถังแก๊สที่ลักษณะทรงกระบอกและแคบกว่า การมีตระแกรงมาทำให้ต้องลดขนาดการใช้ฟืนลง เนื่องจากฟืนขนาดพอเหมาะเท่านั้นที่จะสามารถสอดและพลิกได้อีกทั้งการก่อด้วยอิฐผสมปูนจะช่วยเก็บความร้อนได้ดีกว่า อีกทั้งการเปลี่ยนมาใช้ถังแก๊สแทนการใช้กระทะก็ช่วยในการเก็บความร้อนไม่ให้กระจายตัว

หนึ่งเมี่ยงเป็นไหที่ชาวบ้านทำขึ้นมาใช้เอง โดยทำจากไม้เนื้ออ่อน ส่วนใหญ่จะนิยมทำมาจากไม้ตองและไม้เตื่อ ที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางใหญ่เท่าคนโอบ(อายุประมาณ 10 ปี) ตัดแล้วเจาะรูตรงกลาง เวลาหนึ่งเมี่ยงจะใช้ไม้ไผ่สานเป็นรูรองกันไห เรียงเมี่ยงเป็นก่าๆให้เต็มไห แล้วนำไปนึ่ง'

ภาพที่ 22 เตาแบบใหม่ที่มีตาตรงทำให้ใช้ฟืนที่มีขนาดเล็กลง

ตารางที่ 9 เปรียบเทียบเตาต่อปริมาณการใช้ฟืน

ชนิด/รูปแบบเตา	ปริมาณการใช้ (ท่อน)	ปริมาณการใช้/ (ท่อน)	ขนาดของฟืน (เมตร)	ปริมาณที่หนึ่ง/วัน (กิโลกรัม)
เตาแบบเดิม	6	1,590	1.5	60- 120
เตาแบบใหม่	6	1,590	0.5-1	50-100

จากการเปรียบเทียบดังกล่าวทำให้เห็นปริมาณการใช้ที่เปลี่ยนไป พบว่าการเปลี่ยนรูปแบบของเตามีผลต่อปริมาณการใช้ฟืนที่ลดลงกว่าครึ่ง อีกทั้งการใช้ไม้ที่มีขนาดเล็กลงทำให้ไม่จำเป็นต้องเลือกใช้ใหญ่และไม้ดิบ สามารถที่จะใช้ไม้ที่มีขนาดเล็กหรือไม้แห้ง แต่การใช้เตาแบบใหม่ก็มีข้อเสียตรงที่ว่าหลังการใช้จะไม่เหลือถ่านสำหรับใช้ในการทำอาหาร ทำให้ในปัจจุบันส่วนมากหันมาเอาตระแกรงออกแต่ยังคงรูปแบบเตาเหมือนเดิม ทั้งนี้เพื่อให้ได้ถ่านไว้ใช้ในการประกอบอาหาร แต่ถึงกระนั้นก็ตามคนป่าเมียงเห็นว่าเตาแบบใหม่ช่วยประหยัดการใช้ฟืนได้เป็นอย่างดี แต่กระนั้นก็ตามพบ ในระยะ 2-3 ปีที่ผ่านมา เริ่มที่จะมีการนำเตาอังโล่ขนาดใหญ่เข้ามาใช้แทนเตาปุง ด้วยเหตุผลคือประหยัดเวลาในการ

รักษาเตา ประหยัดเนื้อที่ อีกทั้งการที่คนเก็บเมี่ยง ลดลง ปริมาณเมี่ยงที่จะหนึ่งในแต่วันมีน้อยไม่จำเป็นที่ต้องใช้เตาขนาดใหญ่

ตาราง 10 ปริมาณการใช้ฟันในอดีต

หมู่บ้าน	ขนาด (เมตร)	จำนวนครัวเรือน/หมู่บ้าน	ปริมาณเฉลี่ย/ปี/ครัว (ท่อน)	ปริมาณเฉลี่ย/ปี/หมู่บ้าน (ท่อน)
บ้านปางมะโอ	1.5- 2	60	600	36,000
บ้านแม่ซ้าย	1.5- 2	37	600	22,200
บ้านปางฮ้าง	1.5- 2	9	600	5,400

ตาราง 11 ปริมาณการใช้ฟันในปัจจุบัน

หมู่บ้าน	ขนาด (เมตร)	จำนวนครัวเรือน/หมู่บ้าน	ปริมาณเฉลี่ย/ปี/ครัว (ท่อน)	ปริมาณเฉลี่ย/ปี/หมู่บ้าน (ท่อน)
บ้านปางมะโอ	0.7-1	60	600	36,000
บ้านแม่ซ้าย	0.7-1	37	600	22,000
บ้านปางฮ้าง	0.7-1	9	600	5,400

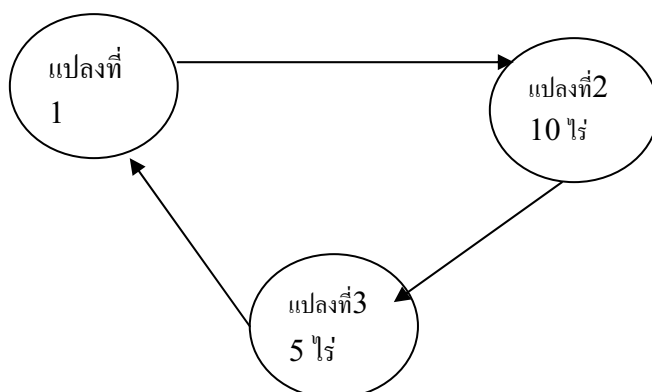
จากตารางดังกล่าวจะเห็นว่าปริมาณของฟันต่อครอบครัว ต่อปีจะเท่าเดิมเหมือนในอดีต แต่พบว่าขนาดและปริมาณของฟันมีการเปลี่ยนแปลงในทางลดลงกว่าครึ่งหนึ่ง ในอดีตพบว่าการใช้ฟันในแต่ละครัวเรือนโดย คิดค่าเฉลี่ยจาก 4 คน ต่อ 1 ครอบครัวอยู่ที่ประมาณ 600 ท่อน/ปี คิดตามแบบของชาวบ้านที่นี่ ความกว้างก็จะอยู่ที่ประมาณ 1 คนโอบ ความสูงประมาณ 4- 5 เมตร 1ตัน ต่อ 1 ครอบครัว ปริมาณจำนวนที่ใช้ในแต่ละปี ยังคงเดิมแต่ภายใต้การเปิดรับการปรับตัวของชุมชน ทำให้ปริมาตรในการใช้ลดลง แม้ฟันจะเป็นเสมือนปัจจัยหลักในการทำอาชีพเก็บเมี่ยง แต่ขณะเดียวกันเมื่อสถานการณ์มีการเปลี่ยนแปลงชุมชนก็พร้อมที่จะปรับตัวอย่างยืดหยุ่นหากไม่กระทบจนเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ชุมชนไม่อาจทานรับได้

จากการศึกษาการปรับตัวต่อพื้นที่การหาฟันของชุมชนป่าเมี่ยง 3 หมู่บ้าน พบว่า บ้านปางมะโอเลือกที่จะเอาฟันในสวนเมี่ยง 100 % บ้านแม่ซ้ายประมาณ 50% บ้านปางฮ้าง 30% บ้านแม่ซ้ายและบ้านปางฮ้างเลือกใช้ไม้แห้งในพื้นที่ป่าใช้สอยของแทนการตัดต้นไม้ในสวนเมี่ยงทั้งหมด โดยเฉพาะกรณีบ้านปางฮ้าง จำนวนสวนเมี่ยงที่ของแต่ละครอบครัวลดลงกว่าครึ่ง สืบเนื่องจากที่ผ่านมีการขายที่สวนเมี่ยงให้กับนายทุนเพื่อทำไร่ชา ทำให้ต้องพึ่งไม้แห้งจากพื้นที่ป่าใช้สอยเป็นหลัก ส่วนกรณีบ้านปาง

มะโอ ผู้นำหมู่บ้านพยายามที่จะสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการป่ากับลูกบ้านและการปรับเปลี่ยนจากการทำสวนเมืองเพียงอย่างเดียวเป็นการทำสวนชา่วมด้วยทำให้ชุมชนพบว่ายิ่ง การตัดกิ่งจะยิ่งทำให้มีการแตกหน่อมาก และเก็บไม่ลำบาก ทำให้ในระยะหลังต้นเมี่ยงที่สูงเกินไปก็จะมีการตัดกิ่งและนำมาทำเป็นฟืน รวมทั้งการตัดต้นไม้ที่บังแสงต้นเมี่ยง หรือว่าหนาแน่นจนเกินไปก็จะมีการตัดออก ทั้งนี้เลือกเอาต้นไม้ที่มีขนาดเล็กเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 6 – 10 เซนติเมตร เช่น ไม้ก่อ ไม้ทะโล้ ไม้ห้า ฯลฯ เป็นหลักเพราะเมื่อตัดต้นไม้นั้นในขณะที่ยังไม่โตเต็มที่ต้นที่ถูกตัดจะแตกหน่อออกมาอีกประมาณ 3-4 หน่อเป็นการเพิ่มทวีขึ้นอีก และอีก 3 – 4 ปีก็สามารถที่จะเวียนมาตัดที่เดิมได้ ส่วนไม้ยาง ไม้เหียง แม้จะเป็นไม้ที่ใช้กันอยู่แต่หากมีต้นไม้อื่นให้เลือกก็จะเลือกต้นไม้อื่นแทน เนื่องจากการไม่มีการแตกหน่อหลังตัด แต่ไม่เน้นที่ระยะห่างในการตัดเนื่องจากจำกัดที่ชนิดของไม้ที่ต้องการ นอกจากไม้ที่ขึ้นในท้องถื่นแล้วที่พบเพิ่มขึ้นอีกชนิดหนึ่งที่ไม่มีในป่า คือต้นลิ้นจี่ กรณีของบ้านปางมะโอ ที่ผ่านมามีชาวบ้านหลายคนเห็นว่าราคาลิ้นจี่สูง ก็หันมาปลูกลิ้นจี่ในสวนเมี่ยง แต่ยังคงขาดต้นทุนในการบำรุงรักษาและอีกทั้งราคาก็ตกต่ำทำให้ไม่คุ้มในการดูแล จ้างคนมาเก็บ จ้างรถในการขนลงมาขายล้งล้ง เมื่อต้นลิ้นจี่โตเต็มที่ที่มีขนาดใหญ่ทำให้เสียพื้นที่ในสวน รสชาติก็เปรี้ยวมาก ด้วยสาเหตุเหล่านี้ล้งเบ๊ิง ชาวใหม่ และป่าเขียว ชาวใหม่ (ญาติ) และชาวบ้านอีกหลายคนจึงตัดสินใจที่ตัดต้นลิ้นจี่มาเป็นเพื่อใช้ฟืน ที่ผ่านมามาตัดมาได้หลายปีก็ยังมิต้นลิ้นจี่เหลือให้ตัดอยู่อีกจำนวนหนึ่ง

โดยหลักในการเอาฟืนในสวนเมืองคือ การเอาฟืนจะมีรอบหมุนเวียนการใช้ในแต่ละสวนต่อรอบปี เช่น หากมี 3 สวน ปีที่ 1 จะเลือกเอาสวน ก ปีที่ 2 เอาสวน ข ปีที่ 3 เอาสวน ค ปีที่ 4 กลับมาเอาที่สวน ก วนซ้ำอย่างนี้เรื่อย ๆ ทั้งนี้แม้จะเป็นการเอาในสวนแต่วิธีการเลือกต้นไม้ก็ไม่ต่างจากการตัดจากในป่า คือดูลักษณะต้นไม้ที่ตัดง่าย ตัดไฟง่าย แต่ที่เลือกได้ยากก็เห็นจะเป็นทำเลเพราะถูกจำกัดในพื้นที่

ภาพที่ 24 ภาพแสดงรอบหมุนเวียนการใช้ฟืนในพื้นที่สวนเมือง

ภาพที่ 25 ภาพพื้นที่ชาวบ้านนำมากองไว้ริมทางเพื่อรอการขนย้าย

แม้ว่าพื้นจะมีความจำเป็นสำหรับการใช้ชีวิตในแต่ละวัน ทั้งการหุงหาอาหาร การนั่งเมียง แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า จะใช้อย่างเดียวโดยไม่มีการดูแลรักษา “เลียงช้างก็กินช้าง อยู่กับปากก็ใช้ป่า”¹ เพราะเป็นผู้ดูแลรักษาควรมีสิทธิ์ที่จะใช้ประโยชน์ แต่ความผู้พันธ์ระหว่างช้างกับคนทำให้ต่างฝ่ายต้องดูแลซึ่งกันและกัน หลายคนที่บ้านปางฮ้างบอกว่าอยากที่จะปลูกป่าทดแทนที่ใช้ไปเหมือนกัน “ที่ผ่านมาเจ้าหน้าที่ป่าไม้เคยนำกล้าไม้มาให้ปลูก เช่น ไม้มะค่า ไม้เต็ง ไม้แดง ไม้ยูคา ทดลองปลูกกันหลายครั้งปรากฏไม้ยูคาอย่างเดียวที่ไม่ตายก็เลยไม่ปลูก เหตุที่ไม่ขึ้นอาจจะเนื่องจากสภาพป่าเป็นป่าทึบหรืออย่างไรชาวบ้านก็ไม่ทราบ เมื่อปลูกไม่ได้ก็เพียงแต่รักษาไม่ให้ไฟไหม้ หากไฟไม่เข้าไม้ก็ปีก็ขึ้นอย่างเดิม” (นายประเสริฐ สุริวิริยกุล(แซ่ซุ่ม) และนายชัย อินทร์ชัย ชาวบ้านบ้านปางฮ้าง) จะเห็นว่าชาวบ้านไม่ได้คิดที่จะใช้เพียงอย่างเดียวแต่ภายใต้การใช้ ก็คือจะใช้อย่างไรให้สิ่งเหล่านี้อยู่คงอยู่

จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่า การตัดไม้เพื่อใช้เป็นพื้นของชาวป่าเมียงไม่ใช่ประเด็นสำคัญที่จะนำไปสู่การที่ทำลายป่าทั้งป่า การทดแทนในสิ่งที่ใช้ไปของชุมชนป่าเมียงอาจจะไม่ใช่ในรูปแบบการปลูกทดแทน แต่เป็นเรื่องของการจัดการ การดูแลรักษา และการเข้าใจธรรมชาติของป่า **หลักการสำคัญที่ทำให้ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากไม้ได้อย่างยั่งยืน คือ การใช้อยู่บนพื้นฐานการอนุรักษ์** หมายถึงการใช้ให้เกิดการทดแทนตามธรรมชาติในขอบเขตที่ไม่เกินกำลังการผลิตของป่า ธรรมชาติที่ชัดเจนที่สุดก็คือการตัดไม้ให้แตกหน่อ และรู้ว่าต้องตัดในช่วงเวลาไหนด้วยต้นไม้

¹ พ่อหลวงอินทรี ใจระวัง ทีมวิจัยชาวบ้านบ้านปางมะโอ บ้านเลขที่ 20 หมู่ 9 ต.แม่ณะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

ชนิดใด ความรู้เหล่านี้เป็นความรู้ที่เกิดจากการสังสมประสบการณ์ การใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง ถือเป็นความรู้ที่มีค่าในฐานะที่เป็นต้นทุนทางสังคมที่พัฒนามาสู่การจัดการป่าอย่างยั่งยืน

พลวัตรของความรู้นำมาสู่การปรับตัวของรูปแบบการอนุรักษ์พัฒนาและการใช้ประโยชน์จากป่าที่สอดคล้องกับเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เปลี่ยนไปไม่ว่าจะเป็นเงื่อนไขที่ชุมชนกำหนดเอง เช่น การตัดไม้แตกหน่อ การตัดไม้ที่อยู่ในสวน การทำแนวกันไฟ การดับไฟป่า การจัดตั้งป่าชุมชน การนำหมู่บ้านเข้าสู่โครงการลูกโลกสีเขียว หรือเงื่อนไขจากภายนอก เช่น การประกาศพื้นป่าของกรมป่าไม้ เป็นภาวะที่สถานการณ์ภายนอกกรมเราให้หลายชุมชนพยายามพิสูจน์ให้เห็นว่าชาวบ้านเป็นผู้ดูแลรักษาป่า หลายชุมชนมีการกำหนดข้อระเบียบกติกาที่เป็นลายลักษณ์อักษรขึ้นมา

กรรมสิทธิที่ดินกับนโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุน

ความสัมพันธ์ของชุมชนชายขอบกับที่ดิน เป็นความสัมพันธ์ที่ยาวนานโดยเฉพาะด้านการผลิต และความมั่นคงทางด้านที่อยู่อาศัย รวมถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจ เครือญาติกระนั้นก็ตามพบว่าคนชายขอบโดยมากไม่ได้มีที่ดินเพียงพอในการดำรงชีวิต ที่สำคัญความมั่นคงในผืนดินถิ่นที่อาศัยก็ลดน้อยลงกลายเป็นกระแสเรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขปัญหา ทั้งนี้การแก้ปัญหาที่ดินภายใต้นโยบายประชานิยมของรัฐบาลพล.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตรได้ดำเนินการโดยการเร่งรัดการออกเอกสารสิทธิ์ อ้างวัตถุประสงค์เพื่อเปิดโอกาสให้กับชุมชนในการเข้าถึงแหล่งทุน แต่หากพิจารณาเบื้องหลังจะพบผู้บงการเบื้องหลัง คือทุน หรือระบบตลาดที่ มุ่งให้ที่ดินที่เหลือเพียงน้อยนิดเกิดของคนยากจนหลุดมือตกย่ำภาระคนจนไร้ที่ดินให้เพิ่มมากขึ้น

นโยบายแก้ไขปัญหาที่ดินกลับไม่ตอบสนองต่อชุมชนกลุ่มเป้าหมายที่แท้จริง ชุมชนป่าเมี่ยงจะได้รับผลกระทบจากนโยบายนี้อย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากว่าในอดีตชุมชนป่าเมี่ยงได้แจ้งพื้นที่การครอบครองที่ดินในการทำกินแก่ทางราชการน้อยกว่าความเป็จริง ความเกรงกลัวต่อการเสียภาษี เพราะไม่รู้ว่าตัวเองจะต้องมีหน้าที่อย่างไรก็ประเทศ อีกผืนป่าที่กว้างใหญ่ไพศาล ส่งผลต่อจำนวนตัวเลขที่ปรากฏบนเอกสารแสดงสิทธิการครอบครองที่ดิน โดยในช่วงก่อนปีพ.ศ.2498 ทางราชการได้มีคำสั่งให้มีการจัดเก็บภาษีบำรุงท้องที่ (ภ.ท.บ.5)¹ และในปีพ.ศ. 2498 ได้มีการกำหนดให้มีการแจ้งการครอบครองที่ดิน เพื่อจัดเก็บภาษีและออกเอกสารส.ค. 1² ชั่วคราวในช่วงระยะเวลา 180 วัน หลังการประกาศใช้พรบ.ที่ดิน ปี พ.ศ.2498 แม้ว่าจะไม่ใช่เอกสารสิทธิในที่ทำกิน แต่ชาวบ้านก็คิดว่าเป็นเอกสารสิทธิในที่ทำกิน หรือแม้กระทั่งบางส่วนจะได้รับแต่ใบภ.ท.บ.5 ซึ่งชาวบ้านก็เข้าใจว่าเป็นเอกสาร

¹ ภ.ท.บ. 5 คือ ใบแสดงการเสียภาษีบำรุงท้องที่ประจำปี

² ส.ค. 1 คือ แบบแจ้งการครอบครองที่ดิน ไม่ใช่เอกสารทางราชการ(กฎที่ 890/2508) แต่มีสิทธินำไปขอหนังสือรับรองการครอบครองที่ดิน หรือ น.ส. 3 และโฉนดที่ดินได้

สิทธิชนิดหนึ่ง ทำให้ยังมีการเก็บรักษาไว้อย่างดี และสามารถทำมาอ้างอิงประวัติการใช้ที่ดินของชุมชนได้อีกทาง

แต่ที่เป็นปัญหามีด้วยกันสองส่วน คือ 1. ตามประมวลกฎหมายที่ดิน 2499 มีข้อจำกัดในการยกเว้นการออกเอกสารสิทธิ โดยเฉพาะในพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์ ตามมติกรม.ปี 2528 และมติกรม. 30 มิ.ย. 41 เรื่องการงดเว้นการออกเอกสารสิทธิที่ดินที่มีความลาดชันเกิน 35% ทั้งนี้มีข้อกำหนดว่าต้องทำมาก่อนการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ครั้งแรก ซึ่งในพื้นที่เชิงดงมีการประกาศพื้นที่เขตป่าสงวนเชิงดงครั้งแรกเมื่อปีพ.ศ. 2516 ปัญหากลับไปอยู่ที่ว่าเมื่อใช้กระบวนการนี้จะต้องมีขั้นตอนในการพิสูจน์สิทธิ¹ ด้วยแนวคิดและนโยบายเหล่านี้เองที่ส่งผลกระทบอย่างมากต่อชุมชนป่าเมี่ยง สมบูรณ์กลายเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำชั้น 1 A ในปี 2535 เหล่านี้เองในประเด็นเรื่องการออกเอกสารสิทธิในพื้นที่ทำกิน ส่งผลให้ชุมชนป่าเมี่ยงได้รับผลกระทบซ้ำซ้อน การออกเอกสารสิทธิได้การดำเนินการเร่งรัดในพื้นที่เริ่มตั้งแต่ต้นปี พ.ศ.2546 ให้แล้วเสร็จภายในสิ้นปี 2547 แต่ปัจจุบันการดำเนินการยังไม่แล้วเสร็จ มีการระดมเจ้าหน้าที่จากในพื้นที่เองจากต่างจังหวัด “การออกกรรมสิทธิในพื้นที่ทำกินจำกัดเฉพาะที่ดินที่มีใบ สด.1 และให้ตามจำนวนที่ปรากฏ โดยมีได้ยึดตามการครอบครองจริงของชาวบ้าน ส่วนชาวบ้านที่มีใบ ภทบ.5 และ ภทบ.6 จะไม่ได้รับการออกเอกสารสิทธิ”² ที่สำคัญหากวิเคราะห์ถึงแนวนโยบายจากแผนพัฒนาฉบับที่ 9 จะพบว่ามีความต้องการที่จะเพิ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์ในประเทศตามเป้า กว่าร้อยละ 25 ของพื้นที่ โดยเฉพาะแผนส่งเสริมรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ(พ.ศ.2540-2559) ได้มีการกำหนดให้พื้นที่ป่าไม้ให้ได้ร้อยละ 50 ของประเทศ โดยแบ่งเป็นพื้นที่อนุรักษ์ไม่น้อยกว่าร้อยละ 30 และพื้นที่ป่าเศรษฐกิจร้อยละ 20% ฉะนั้นคือพื้นที่ไหนที่เป็นพื้นที่ป่าที่ที่ความเสื่อมโทรมหรือเป็นที่ไม่มีเอกสารสิทธิรัฐจะจัดการผนวกเข้าเป็นพื้นที่ป่า เพื่อฟื้นฟูโดยการปลูกสวนป่าที่มีคุณค่าเชิงเศรษฐกิจ โดยที่ไม่สนใจว่าพื้นที่ตรงนั้นใครทำอะไร อย่างไร เมื่อไหร่ เมื่อผนวกเข้ากับนโยบายแก้ไขปัญหาคความยากจนกรณีปัญหาที่ดินทำกิน นโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุนชาวบ้านยิ่งสูญเสียพื้นที่ของตนเองมากขึ้น โดยในช่วงปลายปี 2546 ได้มีการร่างวัดที่ดินโดยกรมพัฒนาที่ดิน เพื่อเร่งรัดการออกเอกสารสิทธิในที่ทำกิน ซึ่งนัยของการเร่งออกเอกสารสิทธิ เกี่ยวโยงกับนโยบายดังที่กล่าวมาข้างต้น เมื่อใดก็ตามที่อำนาจการจัดการของชุมชนถูกแทนที่ด้วยอำนาจของส่วนกลาง ความเป็นตัวตนและอำนาจในการจัดการเป็นเรื่องที่ชุมชนเกิดความวิตกกังวล ต่อการเปลี่ยนแปลงที่จะเข้ามากระทบระบบการจัดการร่วมของชุมชน

“ในเขตป่าเมี่ยงเกือบทุกหมู่บ้านถูกประกาศป่าทับที่ทำกินและที่อยู่อาศัย เดิมคิดว่าไม่ร้ายแรงเท่าไร แต่พอมองไปในอนาคตถ้าแผนพัฒนาฉบับที่ 9 เพื่อเพิ่มพื้นที่ป่า สวนเมี่ยงที่ทำกินของ

¹ กระบวนการพิสูจน์สิทธิ 1. ใช้ภาพถ่ายทางอากาศที่ถ่ายไว้ประมาณปี พ.ศ. 2504-2505 แต่สภาพพื้นที่ของสวนเมี่ยงกับพื้นที่ป่าแยกกันไม่ออก เพราะทุกอย่างกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียวกัน เป็นเรื่องยากและเป็นปัญหา 2. ตรวจสอบว่าเป็นพื้นที่ที่ล่อแหลมต่อระบบนิเวศหรือไม่ เช่น ต้องไม่เป็นพื้นที่ที่รอบด้านมีพันธุ์สัตว์หายาก ไม่เป็นที่กีดขวางการผสมพันธุ์หรือเส้นทางหากินของสัตว์ป่า ต้องไม่เป็นแหล่งที่อยู่ใกล้สิ่งสวยงามตามธรรมชาติ ต้องไม่เป็นพื้นที่ที่ยากต่อการดูแล

² ทวี ยิ่งสนิท ทีมวิจัยชาวบ้านบ้านปางมะโอ บ้านเลขที่ 32 หมู่ 9 ต.แม่ระ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

ชาวบ้านที่ไม่มีเอกสารสิทธิ เอกสารหาย แต่ว่าได้ทำกินมานานจะอย่างไร ถ้าเพิ่มพื้นที่ป่า ถ้าเราไม่มีเอกสารไปยืนยันก็หมายความว่าพื้นที่นั้นจะต้องเป็นของคนอื่น”¹

ทั้งนี้จากการสำรวจการใช้ที่ดินในพื้นที่ป่าเมี่ยง กรณีประวัติและการถือครองที่ดิน พบว่าชุมชนป่าเมี่ยงเกือบทุกครัวเรือนมีปัญหาเรื่องการถือครองที่ดินตามที่แจ้งต่อทางราชการไม่ตรงกับความ เป็นจริงที่ชาวบ้านครอบครองอยู่ แม้ที่ผ่านมาชุมชนยังไม่มี การตื่นตัวเรื่องเอกสารสิทธิ เพียงแต่ถูก จำกัดสิทธิในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า แต่เมื่อมีนโยบายที่จะเร่งรัดการออกเอกสารสิทธิ ก็กลายเป็น ประเด็นที่ชุมชนวิเคราะห์ร่วมกันและเห็นว่ามีผลกระทบต่อชุมชน สำหรับที่อื่น ประเด็นการแปลง สิทธิประโยชน์เป็นทุนเป็นที่หวัดกว่าหลังเข้าสู่กระบวนการที่ดินอาจจะตกเป็นกรรมสิทธิ์ของปัจเจก และ พัฒนาไปสู่ระบบทุน แต่ในพื้นที่ป่าเมี่ยงนอกเหนือจากประเด็นนี้ การหลังกระบวนการแปลงสิทธิประโยชน์ ในพื้นที่ป่าเมี่ยงสิทธิประโยชน์ส่วนหนึ่งจะตกเป็นกรรมสิทธิ์ของปัจเจก แต่อีกส่วนหนึ่งจะตกเป็นกรรมสิทธิ์ ของรัฐหรือกลายเป็นที่ป่า ภายใต้การบริหารจัดการตามแนวนโยบายของกรมป่าไม้

ทั้งนี้ชาวบ้านหลายคนเริ่มตั้งคำถามกับเจ้าหน้าที่ที่เข้ามารังวัด ว่าที่ดินที่นอกเหนือจากการ รังวัดแล้วจะเป็นของใคร คำตอบที่ได้รับ ก็คือ ยังคงเป็นสิทธิในการทำกินของเจ้าของ แต่ไม่มีอะไรที่จะ นำมายืนยันต่อชาวบ้านได้ สิ่ง que เจ้าหน้าที่ตอบไม่ว่าจะด้วยความคิดเตาของตัวเอง หรือว่าได้รับ คำอธิบายมาหรือไม่ก็ตาม ไม่ได้ช่วยให้ชาวบ้านที่ส่วนนี้เบาใจได้ แต่อีกส่วนหนึ่งกลับไม่ได้คิดกังวล เพราะมองไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นว่าจะส่งผลกระทบอะไร อย่างไรก็ตาม ทำให้เห็นกลุ่มความคิด เกิดขึ้นในชุมชนหลายส่วน

ตารางที่ 12 ตัวอย่าง ตารางการใช้ที่ดิน กรณี การถือครองที่ดินบ้านแม่ซ้าย* (ดูเพิ่มเติมภาคผนวก ข)

ลำดับ	ชื่อ – สกุล	พื้นที่ตามสิทธิดั้งเดิม /ไร่	พื้นที่ตาม เอกสารสิทธิ ราชการ /ไร่	อยู่ที่
1	นายประภาส ขาวสวย	20 ไร่	สค1. 3 ไร่	ห้วยป่าด้าว
2	นายเจริญ คำแดง	10 ไร่		ห้วยป่าด้าว
3	นายสุเดช แสงมณี	20		”
4	นายแดง สิงห์เล็ก	25	สค1. 3ไร่	”

¹ พอลหลงอินทร ใจระวัง ผู้ใหญ่บ้าน /ทีมวิจัยบ้านปางมะโอ .เวทีวิเคราะห์สถานการณ์ลุ่มน้ำแม่เมะ-แม่แนะ .12 พ.ย. 46

5	นายหมวก แสงมณี	10	สค.1- 5 ไร่	"
6	นายสุคำ แสงมณี	20	สค.1	"
7	นายสี ขาวลาย	20	สค.1 – 3 ไร่	ห้วยป่าดำ

ทั้งนี้ในอดีตชุมชนป่าเมี่ยงมีการถือครองที่ดินโดยเฉลี่ยครอบครัวละประมาณ 50 ไร่ ก่อนที่จะมีการแบ่งสันปันส่วนเป็นมรดกให้ลูกหลานรุ่นต่อๆมา ทำให้การถือครองที่ดินลดขนาดลงบางครอบครัวที่เป็นครอบครัวขนาดเล็ก การถือครองที่ดินก็จะยังมีขนาดใหญ่กว่าครอบครัวที่มีพี่น้องหลายคน จากการสำรวจสัดส่วนการถือครองที่ดินที่บ้านปางมะโอพบว่าปัจจุบันคนที่มีที่ดินมากที่สุดประมาณ 40 ไร่ คนที่มีที่ดินน้อยที่สุด 5 ไร่ โดยเฉลี่ยอยู่ที่ประมาณ 10 ไร่ การสำรวจการใช้ที่ดินในชุมชนป่าเมี่ยงพบว่าชุมชนมีการแบ่งพื้นที่การใช้สอยออกเป็นส่วน 6 ลักษณะ คือ 1. ป่าต้นน้ำและป่าขุนเขา 2. ป่าเบญจพรรณ 3. ป่าเมี่ยง 4. สวนหลังบ้าน 5. ชุมชน 6. แหล่งน้ำ ในกรณีของหลังบ้านนอกจากเป็นที่ปลูกผักสวนครัว ผลไม้แล้วยังพบว่ามีปลูกต้นเมี่ยงปนไปด้วย และมักเป็นส่วนรับผิดชอบของแม่บ้านเวลาที่ว่างจากการดูแลลูกอยู่ที่บ้านก็สามารถเก็บบริเวณใกล้ๆได้ ยังพบว่ามีการใช้ที่ดินอีกประเภทหนึ่งที่ชุมชนป่าเมี่ยงให้ความสำคัญคือพื้นที่สาธารณะ เช่นป่าช้า วัด โรงเรียน สมาชิกในชุมชนจะมีการกระจายการจัดสรรปันส่วนและการใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างลงตัว มีการการดูแลรักษาาร่วมกัน หากมีปัญหา ก็จะร่วมกันแก้ไข

การออกโฉนดไม่ได้เกี่ยวพันเฉพาะเรื่องการถือครองที่ดินและการใช้ที่ดินเท่านั้นหากยังเกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนป่าเมี่ยง ซึ่งจะมีผลกระทบต่อระบบความเชื่อวัฒนธรรม ประเพณี สังคมและเศรษฐกิจและอำนาจ เนื่องจากวิถีชีวิตแต่เดิมนั้นวางอยู่บนพื้นฐานของกฎเกณฑ์ชุมชน ตามจารีตประเพณี ระบบเครือญาติ แต่การออกโฉนดนั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของรัฐ ระบบเศรษฐกิจ และการค้าที่ชุมชนมีอาจกำหนดได้¹

การเปลี่ยนแปลงความมั่นคงในการถือครองที่ดิน จากหลักปฏิบัติตามประเพณีมาเป็นการออกเอกสารสิทธิ์ประเภทต่างๆ นอกจากการเปลี่ยนแปลงที่รับรองโดยพื้นฐานเครือญาติและชุมชน มาเป็นอำนาจของกฎหมายแล้ว ยังเป็นการเปลี่ยนแปลงเปลี่ยนแปลงหลักการถือครอง จากหลักการของการใช้สิทธิบนที่ดินมาเป็นหลักกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ซึ่งเห็นชัดเจนในกรณีไป ส.ค.1และ น.ส.3ก และโฉนดที่ดินมากกว่าเอกสารอื่น เพราะเอกสาร ส.ค.1และ น.ส.3กเป็นเพียงเอกสารสิทธิ์แสดงการครอบครองและรับรองสิทธิในการทำประโยชน์ เอกสารเหล่านี้ยังเปิดช่องว่างให้ชาวบ้านสามารถปฏิบัติ ตามหลักประเพณีได้

¹ อานันท์ กาญจนพันธุ์ , รวมบทความวิพากษ์แนวคิดแปลงเป็นทุน ถึงปัญหาการจัดการที่ดินในสังคมไทย (2547)หน้า 62.

บ้าง เพราะอาศัยการรับรองของผู้นำท้องถิ่น ชาวบ้านยังไม่เข้าใจสิทธิที่จะหายไปหลังจากการเปลี่ยนมาเป็น น.ส3 (โฉนด)¹

ที่สำคัญชาวบ้านไม่ค่อยแน่ใจกับมาตรฐานการรังวัดพื้นที่ของเจ้าหน้าที่ ซึ่งแตกต่างกับของชาวบ้านที่ปล่อยให้เส้นแบ่งเขตแดนคดเคี้ยวได้ตามธรรมชาติในขณะที่เจ้าหน้าที่ต้องวัดเป็นเส้นตรง ทำให้มีการเอาพื้นที่ไม่ใช่ที่ชาวบ้านทำกินมาเพิ่มให้ชาวบ้าน และเอาตัดพื้นที่ทำกินจริงของชาวบ้านออกเมื่อไม่ได้ที่ดินของตนเองชาวบ้านก็ไม่อยากได้

“เจ้าหน้าที่เขาวัดตามระยะ เราก็ไม่เข้าใจว่าระยะมันเป็นอย่างไร” ทำให้บางครั้งได้พื้นที่ที่ไม่ตรงกับพื้นที่ทำกินจริง การวัดบางครั้งไม่ได้ยึดตามขอบเขตพื้นที่ที่มีการวัดเลยออกไปจากพื้นที่ทำกินเลยเข้าไปในเขตป่า ไม่ตรงกับความต้องการของชาวบ้านแม้จะมีการขอร้องเจ้าหน้าที่แต่ก็ไม่เกิดผล “การส่องกล้องมีปัญหาอยู่ที่ว่า 50 เมตรที่ยิงไปทางตะวันตกมันกินเขตป่าเข้าไป ลุงไม่อยากถางสาเหตุที่ต้องถางเพราะเขาบอกให้ถาง หลังจากวันนั้นลุงไปขอเขาถึง 3 วัน บอกเขาว่าลุงไม่อยากได้เขตป่า ลุงขอแค่ที่ทำกินของลุง แต่เขาก็ไม่ให้”

แม้ว่าลุงคำและชาวบ้านคนอื่นจะใช้วิธีผูกสัมพันธ์ด้วยเหล้า ยาปลาปิ้ง ให้เจ้าหน้าที่รังวัดที่ดินกินอื้อนอนหลับสบายอย่างไรก็ตาม ไม่ได้ช่วยให้เกิดความเห็นใจระหว่างคนที่ต้องพึ่งป่า กับคนที่ต้องพึ่งกฎหมาย ลุงคำคิดว่าหากชาวบ้านบ้านปางฮ้างยังมีจำนวนมากเหมือนในอดีต และมีความเป็นปึกแผ่นเรื่องนี้คงจะเป็นเรื่องที่ชาวบ้านสามารถจัดการร่วมกันได้

“สวนเมี่ยงเป็นสิ่งที่สืบทอดกันมาเป็นมรดกเป็นสิ่งที่เราต้องรักษาไว้ชั่วลูกชั่วหลาน หากรักษาไว้ให้อยู่ครบไม่ได้ก็คงเสียใจและเสียความรู้สึกอยู่มาก ว่าทำไมชาวบ้านที่อยู่กินกันมาหลายชั่วอายุคน เป็นผู้บุกเบิกตั้งรกรากที่นี่ สุดท้ายก็จะมีคนมาเอาไปหน้าตาเฉย หากหมู่บ้านเรามีคนเยอะเหมือนเมื่อก่อน ไม่ใช่ 9 หลังคาเรือนอย่างนี้เราคงมีแรงกว่านี้”²

“สิทธิที่ชาวบ้านมีมากันมานาน ที่ชาวบ้านอยู่กันมาหลายชั่วอายุคน ที่ดินใครๆก็อยากได้ แต่ชาวบ้านไม่รุ้ที่ที่ไม่ใช่ของตน พอมีคนข้างนอกเข้ามา มองที่ดินเหมือนทองคำ แต่สำหรับชาวบ้านแล้วที่ดินไม่ใช่สิ่งที่สำคัญที่สุด เราไม่ยุ่งกับป่า ป่าก็คือป่า”³

จนกระทั่งปัจจุบัน (มีนาคม 2549) ปัญหาจิตใจชาวบ้านยังไม่มีอะไรทำให้เกิดการกระจำจ กระบวนการออกเอกสารสิทธิยังไม่แล้วเสร็จสิ้น แต่สิ่งที่เกิดขึ้นคือชุมชนเรียนรู้ว่าในสิทธิของชุมชนท้องถิ่นที่พัฒนาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ก่อตั้งมาก่อนที่กฎหมายของรัฐจะเข้ามามีอิทธิพล ความ

¹ แหล่งเดิม, หน้า 84.

² นายคำ อินทร์ชัย ชาวบ้านบ้านปางฮ้าง บ้านเลขที่ 12 ม. 12 ต.แมนะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

³ สมพล อิริยะ ทีมวิจัยชาวบ้านบ้านแม่ซ้าย. เวทีกลุ่มย่อย บ้านแม่ซ้าย วันที่ 25 พ.ย. 2546

พยายามที่จะสร้างกลไกในการต่อรองของชุมชนป่าเมี่ยงในการเรียกร้องสิทธิตามกระบวนการ “คิดว่า หากไม่ได้การอย่างไร ก็ชวนชาวบ้านรวมตัวกันไปที่ดินอำเภอ หากไม่ได้เรื่องก็จะเข้าจังหวัด”¹

ภาพที่ 26 เวทีกลุ่มย่อยบ้านปางฮ่าง

การรื้อคิดของระบบทุน(ผลจากนโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุน)

สภาพพื้นที่ของป่าเมี่ยงมีความสมบูรณ์ของผืนป่า สภาพอากาศที่หนาวเย็นตลอดปีทำให้เป็นที่ต้องการของคนชั้นกลางที่โหยหาสิ่งที่แตกต่างกันจากสภาพแวดล้อมเมืองหลวง เพื่อประกอบกิจการที่เน้นสิ่งเหล่านี้เป็นจุดขาย ไม่ว่าจะเป็น รีสอร์ท สวนชา ทำให้ในช่วงที่ผ่านมา มีการกว้านซื้อที่ดินป่าเมี่ยงจำนวนมาก ทั้งที่มีเอกสารสิทธิและไม่มีเอกสารสิทธิ ที่ดินจำนวนมากถูกทิ้งร้าง และเข้ามาทำประโยชน์ในช่วงของการประกาศนโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุน เนื่องจากมีเงื่อนไขว่าที่ดินจะต้องมีการใช้ประโยชน์ แม้ว่าที่ดินบางส่วนของนายทุนจะไม่มีเอกสารสิทธิแต่ด้วยเงื่อนไขการออกเอกสารมีการดำเนินการที่เปิดช่องให้อยู่คือ

1. จากน.ส. 3 เป็นโฉนด
2. จากส.ค. 1 เป็นโฉนด
3. จากที่ไม่มีเอกสารสิทธิ เป็นโฉนด

นโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุน แม้ว่าโดยเนื้อแท้จะไม่สามารถตอบสนองการแก้ไขปัญหาความยากจนโดยการส่งเสริมให้สามารถเข้าถึงแหล่งทุนได้อย่างแท้จริงแล้ว ท้ายที่สุดหากเกิดการดำเนินงาน

¹ นายคำ อินทร์ชัย อ้างแล้ว.

ขาดทุนหรือล้มเหลว ก็จะเอื้อให้ที่ดิน หรือทุนที่คนยากคนจนมีอยู่เกิดการเปลี่ยนมือไปยังคนที่มีทุนที่จะเข้ามาดำเนินการได้ดีกว่า

เช่นเดียวกับบ้านปางมะโอ ก็ประสบกับปัญหาในลักษณะใกล้เคียงกัน คือมีลูกของชาวบ้านเข้าไปทำงานที่กรุงเทพฯ ทำงานหลายปีก็ได้มีการขายที่ให้นายทุนที่กรุงเทพฯ และย้ายครอบครัว (พ่อ แม่) ลงมาอาศัยข้างล่าง คือบ้านห้วยใจ เมื่อประมาณ 10 กว่าปีมาแล้ว การซื้อขายครั้งนั้นคนในชุมชนโดยเฉพาะผู้ใหญ่บ้าน ไม่ได้รับรู้การซื้อขาย โดยนายทุนที่ซื้อไว้ก็ไม่มาทำประโยชน์ ต่อมาปลายปี 2546 ในช่วงที่เริ่มมีการสำรวจจริงวัดที่ดินเพื่อออกเอกสารสิทธิ ได้มีการว่าจ้างคนงานซึ่งเป็นชาวเขาเขา มาแผ้วถาง จากการสอบถามของชาวบ้านก็รู้่านายทุนจะเข้ามาทำสวนชาพันธุ์อุหลง โดยได้มีการล้มต้นไม้จำนวน ดูแล้วไม่ต่างอะไรจากการเปิดพื้นที่ป่า เนื่องจากว่าสวนเมี่ยงแต่เดิมต้นไม้ก็ขึ้นในปริมาณมากอยู่แล้ว และการทิ้งร้างกว่าสิบปีทำให้กลายเป็นป่าที่มีต้นไม้ใหญ่หนาแน่น ทั้งนี้การแผ้วถางได้รื้อกล้าขยายเข้าไปในพื้นที่ป่าถึงกว่า 40 ไร่ ทั้งนี้นายทุนอ้างว่า แผ้วถาง เป็นไปตามที่มีการตกลงซื้อขายกับเจ้าของเดิมระบุ ว่าเป็นเจ้าของและมีการใช้ประโยชน์ อย่างไรก็ตามชาวบ้านยังคงยืนยันว่าการกระทำของนายทุนเป็นการบุกรุกพื้นที่ป่า เพราะไม่มีเอกสารสิทธิในการถือครอง แม้จะยอมรับว่าเจ้าของเดิมทำประโยชน์ในพื้นที่ก็ตาม เนื่องจากชุมชนบ้านปางมะโอมีมติการมองกรรมสิทธิ์ที่ดินแตกต่างกัน 2 รูปแบบ

รูปแบบที่ 1 ที่ดินมีการระบุในเอกสารทางราชการ ไม่ว่าจะเป็น ส.ค. 1 หรือ ภทบ. 5 ทั้งที่เอกสารทั้งสองแบบเป็นหนึ่งในกระบวนการจัดเก็บภาษีแต่ชาวบ้านก็ถือว่าเอกสารยืนยันการเป็นเจ้าของ โดยที่ดินในรูปแบบนี้สามารถซื้อขายให้เปลี่ยนมือแก่คนนอกชุมชนได้

รูปแบบที่ 2 ที่ดินที่นอกเหนือจากที่มีการระบุในส.ค. 1 และภทบ. 5 แต่ว่าชุมชนมีการใช้ประโยชน์และเป็นที่ยอมรับร่วมกัน

เหตุที่เอกสารสิทธิของชุมชน มี 2 รูปแบบ สืบเนื่องจาก ในอดีตประมาณปีพ.ศ. 2494 ทางราชการกำหนดให้มีการแจ้งการจำนวนการครอบครองที่ดินเพื่อเสียภาษี และได้มีการออกใบส.ค.1 เพื่อเป็นหลักฐานในการเสียภาษี แต่ทั้งนี้ชุมชนป่าเมี่ยงไม่ได้แจ้งการถือครองที่ดินตามความเป็นจริง บางคนมีที่ 30 ไร่ แต่แจ้งเพียง 3 งาน แต่ก็เป็นที่ยอมรับร่วมกันของชุมชนว่าใครคือเจ้าของ แต่หากจะมีการซื้อขายให้กับคนภายนอกเพื่อเข้ามาปรับเปลี่ยนระบบการผลิต และกระทบกับทรัพยากรที่ชุมชนรักษา ร่วมกัน ชุมชนก็จะไม่ยอมรับ แต่จะยึดตามหลักสิทธิการใช้ร่วมกันของชุมชนดั้งเดิม

กรณีที่กำลังกล่าวมา เมื่อชาวบ้านรู้เรื่องก็มีการปรึกษาหารือร่วมกันในการแก้ปัญหา โดยใช้กระบวนการพิสูจน์สิทธิ์ยืนยันตามเอกสารส.ค. 1 ร่วมกับหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็น อบต.แม่ทะ เจ้าหน้าที่ที่ดินอำเภอ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ร่วมในการตรวจพิสูจน์ ผลของการพิสูจน์ ปรากฏว่านายทุนได้บุกรุกพื้นที่ป่าจริง แม้จะอ้างว่าไม่รู้เนื่องจากการซื้อเขตเดิม คนที่ขายบอกถึงตรงไหนก็ตรงไหนก็ตามที่เจ้าของเดิมทำกิน แต่ชาวบ้านถือว่าสิทธิ์ตรงนั้นแม้จะเป็นที่รับรู้ร่วมกันในชุมชนว่ามีทำกินจริงของเจ้าของสวนเดิม แต่ก็พื้นที่ที่ไม่มีใบสค.1 เพราะพื้นที่ทำกินจริงของชาวบ้านจะมากกว่าจำนวนที่แจ้งในใบสค.1 ทั้งนี้ที่ผ่านมาเป็นเพียงการยอมรับทางสังคมของชุมชนเท่านั้น โดยกฎกติกาการ

ยอมรับนี้ไม่เกี่ยวกับคนภายนอกชุมชน คือไม่สามารถที่จะมาใช้อ้างร่วมสิทธิ์ดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นได้ จะต้องยึดเนื้อที่ตามที่ปรากฏในใบสค.1 เท่านั้น และการที่ดินที่มีทิ้งร้างมากกว่า 10 ปี สวนเมี่ยงกลายเป็นผืนป่าต้นไม้ใหญ่ซึ่งตามกฎหมายของหมู่บ้านและตามวิถีคิดของชุมชนดั้งเดิมจะไม่มี การตัดต้นไม้ใหญ่แม้จะอยู่ในเขตสวนของตนเองก็ตามเพื่อให้เป็นแหล่งสร้างความชุ่มชื้นกับต้นเมี่ยง ปัจจุบันเรื่องดังกล่าวมีการดำเนินการในชั้นศาล ระหว่างนายทุนและชุมชนโดยมีพ่อหลวงอินทร ใจะวังเป็นตัวแทน

หลังจากเกิดเหตุการณ์ในครั้งนี้ ชาวบ้านต่างมีความเห็นว่าหากจะมีการซื้อขายกันในหมู่บ้านก็สามารถทำได้ แต่ว่าการซื้อขายนี้จะต้องเป็นการซื้อขายเพื่อทำสวนเมี่ยงแบบเดิม และหากจะมีการขายให้คนภายนอก ก็จะต้องผ่านมติของชุมชน อาจจะโดยการพิจารณาของผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการ เนื่องจากไม่ยอมให้มีการเปลี่ยนมือไปสู่คนภายนอก เพราะเกรงว่าจะเกิดผลกระทบต่อชุมชน แม้จะเป็นเรื่องยากต่อการปรับเปลี่ยนความต้องการก็ตาม ซึ่งพ่อทวี ยิ่งสนิท กรรมการหมู่บ้านและทีมวิจัยชาวบ้านปางมะโอ กล่าวถึงประเด็นนี้ว่า “การขายก็เป็นเหมือนการฆ่าตัวเองความคิดความอ่านก็ไม่เหมือนกับชุมชนเดิม คนที่ขายเขาไม่ได้อยู่ในพื้นที่ ก็เลยไม่รู้เรื่องอะไรถ้าอยู่ในพื้นที่ก็คงไม่ให้ขาย ขอไม่ให้ขายแต่เรื่องนี้ก็พูดยากที่ผ่านมาก็ได้ก็เพียงไม่ให้ล่งล้ำเข้าไปในเขตป่า”¹

ทั้งนี้อนันท์ กาญจนพันธ์ ซึ่งให้เห็นแนวคิดต่อการมองที่ดินของชุมชน ว่า การครอบครองที่ดินอิงอยู่บนฐานสิทธิการใช้ของตระกูล มิใช่ของปัจเจกบุคคล กล่าวคือการถือครองที่ดินและการใช้ประโยชน์มิได้แยกจากกัน ในกระบวนการนี้มีชุมชนเป็นกลไกในการควบคุมและรับรองสิทธิการใช้ของตระกูล หากพบว่าตระกูลได้เลิกทำประโยชน์แล้วที่ดินจะตกเป็นของชุมชนหรือของส่วนรวมเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้อื่นเข้ามาใช้ประโยชน์” (อนันต์ แพลงสินทรัพย์ หน้า 11) นอกจากกลไกทางเครือญาติและสิทธิการจัดการร่วมแล้วยังพบว่าแท้จริงแล้วกลไกที่มีประสิทธิภาพในการจัดการที่ทรัพยากร หาใช่กลไกทางกฎหมายหรือกลไกทางรัฐเพียงอย่างเดียว ทว่ากลไกทางสังคมคือกลไกสำคัญที่จะเข้ามาจัดการในการจัดการฐานทรัพยากร โดยที่ผ่านมากลไกทางสังคมได้ทำงานมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งในรูปแบบของการต่อสู้ การต่อรองและการปรับตัว แม้ว่าโดยความเป็นจริงแล้วชุมชนจะมีการใช้ทรัพยากรอยู่ตลอดเวลาตามสิทธิตามธรรมชาติ แต่ชุมชนก็มีอำนาจในการออกกฎเกณฑ์ โดยคำนึงถึงความยั่งยืนและความเป็นธรรมของสังคมเป็นสำคัญ เช่น การออกกฎระเบียบป่าชุมชน หรือสร้างข้อตกลงร่วมกันในการซื้อขายที่ดินของชุมชนปางมะโอ

¹ ทวี ยิ่งสนิท , อ้างแล้ว .

สรุป

แนวโน้มการละเมิดสิทธิผ่านเข้ามาในชุมชนป่าเมี่ยงหลายต่อหลายอย่าง สิ่งที่คนป่าเมี่ยงต่อสู้เพื่อให้สิทธิของตนในการจัดการทรัพยากรยังคงอยู่ ก็คือการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการจัดการ เช่น การปรับเปลี่ยนรูปแบบเตาเพื่อลดการใช้ฟืน การเข้าร่วมกับเจ้าหน้าที่ในการปลูกป่า เป็นต้น แทนชุมชนในการเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการร่วมกับหน่วยงานน้ำแม่ตะมาน หรือแม้รูปแบบการเอาฟืนอย่างน้อยก็มีวิธีการคัดสรรและเลือกสรร เช่น ต้องเลือกต้นไม้ที่ตัดแล้วแตกหน่อเพิ่ม งดเว้นการตัดต้นไม้ใหญ่เพราะจะล้มทับต้นไม้ต้นเล็ก ๆ ตาย ขณะเดียวกันก็เรียนรู้ที่จะเท่าทันกับการเปลี่ยนแปลง สร้างอำนาจต่อรองและต่อสู้กับอำนาจภายนอกที่เข้ามาละเมิด ผ่านกิจกรรมของชุมชน เชื่อมประสานภาคีเครือข่าย การจัดการป่าชุมชน รางวัลลูกโลกสีเขียว สิ่งเหล่านี้เป็นเสมือนการสร้างพื้นที่สื่อสารแก่ชุมชนภายนอก ให้เข้าใจและรับรู้ถึงตัวตนคนเมี่ยง ขณะเดียวกันในพื้นที่ก็พยายามที่จะสร้างสัมพันธ์อันดีกับเจ้าหน้าที่และหน่วยงานให้กลายเป็นแรงจุดแรงดึงอย่างยืดหยุ่นเพื่อให้ชุมชนอยู่ได้ท่ามกลางการรุกเร้าของสถานการณ์ปัญหา

การปรับตัว คือปฏิบัติการการต่อสู้ของชุมชนป่าเมี่ยง เพื่อสร้างพื้นที่ต่อรองทางอำนาจและแสดงตัวตน เพียงหากยอมรับการมีตัวตนของคนชายขอบในการกระบวนกรมีส่วนร่วมต่อการจัดการทรัพยากร สิทธิในการอยู่อาศัยและใช้ประโยชน์จากผืนดินที่สืบทอดมาหลายชั่วอายุคน ที่ผ่านมาชุมชนป่าเมี่ยงในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่เมะ-แม่นะ ร่วมกับเครือข่ายป่าชุมชนในการเรียกร้องผลักดัน พรบ.ป่าชุมชน พรบ.ที่เปิดโอกาสและให้ยอมรับศักยภาพและสิทธิในการจัดการผืนป่าของชุมชนท้องถิ่น ชุมชนยอมรับว่ากรรมสิทธิ์ที่ในการเป็นเจ้าของผืนป่าคือรัฐ แต่ว่าอำนาจในการจัดการ ดูแล รักษา และการใช้ประโยชน์ชุมชนท้องถิ่นย่อมมีสิทธิที่จะเข้ามามีส่วน อย่างไรก็ตามข้อเสนอเรียกร้องของเครือข่ายป่าชุมชน กลับไม่สามารถบอกกล่าวเล่าต่อให้คนที่มีความอำนาจสั่งการ อันห่างไกลกับความจริงสิ่งที่เป็นอยู่ให้เข้าใจและยอมรับได้ หรือเรื่องราวของคนอยู่กับป่าจะกลายเป็นเรื่องราวของการต่อสู้เพื่อทวงสิทธิและที่ยืนในสังคมอย่างไม่รู้จบ

ข้อเสนอชุดนี้เป็นข้อเสนอที่ประมวลจากเวทีวิเคราะห์สถานการณ์และเวทีในพื้นที่ลุ่มน้ำ ซึ่งจะเห็นท้ายที่สุดแล้ว การให้เปิดโอกาสและการยอมรับความมีตัวตนของคนชายขอบ เป็นข้อเสนอที่รัฐรู้และไม่รับทราบ

1. ข้อเสนอต่อเครือข่ายในพื้นที่

- ชุมชนควรที่จะมีการรวมตัวในรูปของเครือข่าย เพื่อสร้างพลังในการต่อรองในการจัดการป่าของชุมชน เช่น การรวมตัวจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนระดับหมู่บ้าน พร้อมทั้งเชื่อมประสานเครือข่ายระดับที่สูงขึ้น เช่น เครือข่ายป่าชุมชนระดับอำเภอ ระดับภาค เป็นต้น
- ยกระดับและพัฒนาศักยภาพชาวบ้านและคณะกรรมการป่าชุมชน ผ่านรูปแบบของการสร้างการเรียนรู้สถานการณ์ภายใน ภายนอก รวมทั้งการหนุนเสริมการปฏิบัติการของชุมชน

2. ข้อเสนอต่อองค์กรท้องถิ่น

- องค์การบริหารส่วนตำบลควรที่จะเข้ามามีบทบาทมากขึ้นในการสร้างรูปธรรมการจัดการทรัพยากร เนื่องจากองค์การบริหารส่วนตำบล มีทั้งงบประมาณและอำนาจโดยตรงในการเข้ามาหนุนเสริมและส่งเสริมให้มีการจัดการทรัพยากร ตามมาตรา290
- ยกระดับสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งเป็นตัวแทนของชุมชนในการขับเคลื่อนกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนเข้าสู่แผนขององค์การบริหารส่วนตำบล

3. ข้อเสนอเชิงนโยบาย

1. เจื่อนไซ หรือวิธีการดำเนินการออกเอกสารสิทธิ โดยใช้เจื่อนไซมติกรม. 31 มิ.ย. 41 จะก่อให้เกิดความเกิดความมั่นคงในการถือครองที่ดินแก่ชุมชนคนรากหญ้าได้อย่างทั่วถึง

บทที่ 7

องค์กรเหมืองฝายผลกระทบจากทุนนิยม

หากย้อนช่วงเวลาอดีตออกไปอีกประมาณเกือบ 30 ปี จะเห็นพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แะ-แม่ทะกว่า 1,500 ไร่เป็นทุ่งข้าวสีทองหล่อเลี้ยงผู้คนกว่า 10 ชุมชน ทั้งกลุ่มชนเผ่า ชุมชนป่าเมี่ยง ชุมชนข้างล่าง ลักษณะสำคัญของการผลิตก็คือ เป็นระบบการผลิตแบบเศรษฐกิจชุมชน คือครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต เป้าหมายของการผลิตคือการอยู่รอดของครอบครัวและชุมชน ให้สามารถเลี้ยงตัวเองและผลิตซ้ำได้ในครอบครัวและชุมชนได้ การผลิตจึงมีลักษณะเพื่อบริโภคในครัวเรือน ผลิตเพื่อขายก็ได้ แต่เพื่อให้ได้เงินมาซื้อสินค้าที่นอกเหนือจากระบบการผลิตได้ของครัวเรือนและชุมชนมากกว่าการผลิตเพื่อให้กำไรสูงสุด ระบบการผลิตของชุมชนที่เน้นการผลิตข้าวเหนียวเป็นหลัก เนื่องจากมองว่า “หากมีข้าวในหลอมไม่มีเงินก็อึดท้อง” การปลูกข้าวจะปลูกปีละครั้งร่วมกับการปลูกพืชผักสวนครัว ใช้เวลากว่า 3 เดือนในการอยู่กับท้องนา ขนย้ายข้าวของเครื่องครัวมานอนกันตามหำงนา เพื่อให้เวลากับการทำนาอย่างเต็มที่ หลังเสร็จสิ้นการทำนาจะปล่อยให้ที่นาพื้นตัวเป็นที่เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย จนมีคำกล่าวว่า “ไปเที่ยวโด่ง(ทุ่งนา) ระวังผีตาหวดเน่น¹” ให้สำคัญของระบบการผลิตให้ความสำคัญกับแรงงานครัวเรือน เครือญาติ และภายในชุมชนหรือที่เรียกว่า “การเอามื้อ” การเอามื้อกลายเป็นเครื่องร้อยรัด ส่วนต่างๆ ของระบบ จัดสรรและแบ่งปันผลผลิต กรรมสิทธิ์เอกชนไม่มีความเด็ดขาด ดังจะเห็นได้ว่าทุ่งนาหน้าแล้งจะกลายเป็นทุ่งเลี้ยงวัว ควาย ชาวนาสามารถปล่อยวัวควายในที่นาของใครก็ได้ การปล่อยวัว ควายในที่นากลับเป็นเรื่องที่ดี มูลของสัตว์เป็นปุ๋ยอย่างดีสำหรับการฟื้นตัวของดิน เพิ่มแร่ธาตุอาหารให้กลับดิน

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่าในช่วง 30 ปีที่ผ่านมาสังคมเริ่มเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเสรี สังคมเกษตรกรในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แะ-แม่ทะก็เช่นกัน การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและเชื่อมโยงสลับกันไปกระทั่งชุมชนเองอาจจะรับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงได้ช้า ขณะเดียวกันชุมชนไม่ได้สมยอมเข้ากับระบบทุน ชุมชนมีการปรับตัว ต่อสู้ เพื่อรักษาพื้นที่แห่งตัวตนของความเป็นชุมชนไว้ในขณะเดียวกันก็รับเอาความแปลกใหม่เข้ามาใช้

ช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่านจากระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีสมัยใหม่ เด่นชัดในช่วงปี 2510-2520 เกิดการต่อสู้ทางการเมืองเพื่อแก้ไขปัญหของชาวนา ชาวไร่ รัฐให้ความสนใจในชุมชนหมู่บ้านมากขึ้นเพื่อป้องกันการแพร่กระจายของลัทธิคอมมิวนิสต์จึงมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ทำให้ชนบทกับเมืองติดต่อกันได้มากขึ้น เช่น แผนพัฒนาโยบายการพัฒนาให้ชาวบ้านกินดีอยู่ดีทำเป็นนโยบายในการตอบโต้คอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย พร้อมกันก็ทำให้เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านปรับเปลี่ยนไป² มีการตัดถนนเข้าสู่หมู่บ้านในยุคเงินผัน สมัยมรว.คึกฤทธิ์

¹นายถา ศรีสุวรรณ ทีมวิจัยชาวบ้าน บ้านป่าบง (อดีตแก่ฝ่ายบ้านป่าบง) .ประชุมทีมวิจัยชาวบ้าน เดือนสิงหาคม 2548)

²รัตนพร เศรษฐกุล. หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน ภาคเหนือ 2442-2542.(2546) หน้า 26.

ปรามอทย์ ประมาณปีพ.ศ. 2518 ทับเส้นทางเดิมซึ่งเป็นทางลูกรังและแคบทำให้¹ (พ่อหลวงทอง ไชยมหา ผู้ใหญ่บ้านบ้านห้วยโจ้) การเดินทางคมนาคมสะดวกมากยิ่งขึ้น เป็นช่วงที่มีการหมุนเวียนผู้คนเข้าออกในพื้นที่อย่างคึกคัก ทั้งด้านการค้า แร่งงาน รัฐเริ่มเข้ามาส่งเสริมค้นคว้าการวิจัยเพื่อการเกษตร ส่งเสริมการเพาะปลูกพืชสายพันธุ์ปรับปรุงใหม่ เพื่อส่งเสริมพัฒนาพืชพันธุ์ แต่ว่าการเข้ามาของการพัฒนาและพืชพันธุ์เหล่านี้กลับส่งผลกระทบต่อชุมชนและทรัพยากรอย่างหนักในช่วงต่อมา

จากการศึกษา พบว่าการเข้ามาของพืชพันธุ์นอกจากส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตโดยภาพรวมแล้ว พบว่าได้เข้ามาทำลายฐานการพึ่งพาตนเองของชุมชน ภาวะหนี้สินแล้ว ยังเปิดโอกาสให้ระบบทุน เข้ามาแทรกตัดขวางระบบความสัมพันธ์ของชุมชนดั้งเดิม ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามเงื่อนไขของระบบตลาด อย่างไรก็ตามท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง พบว่าชุมชนเองได้ต่อสู้และสร้างเงื่อนไขการปรับตัวและตั้งรับทั้งอย่างรู้ตัวและเป็นไปด้วยธรรมชาติ เพื่อรักษาที่ยืนของชุมชน มีทั้งรักษาไว้ได้และให้ไหลตามเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็น ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน สภาวะการพึ่งพาภายนอก พันธุกรรมพื้น ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนผ่านเรื่องการเอามือเอาวัน การหดหายของพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับการทำนา ท้ายที่สุดกระทบต่อการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะน้ำซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการทำนา ระหว่างชุมชนดั้งเดิมและการเปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ตามท้ายที่สุดจะเห็นการปรับตัวของชุมชนเพื่อต่อสู้และสร้างพื้นที่และดำรงไว้ซึ่งสิทธิของชุมชนกับการจัดการฐานทรัพยากร และวิถีชีวิต

การรุกรานของพืชพันธุ์

การส่งเสริมพืชเพื่อการค้า หรือที่ในระยะหลังมีผู้เรียกกันติดปากว่าพืชเศรษฐกิจ หรือพืชพันธุ์ ซึ่งให้ผลตอบแทนเป็นเม็ดเงินไม่ใช่ข้าวเหมือนการทำนา คำนิยามของชาวนาว่า “ข้าวคือพระเจ้า” “มีข้าวในหลอง(ยุ้งฉาง) ไม่มีทางอดตาย” เริ่มไม่ได้ในยุคสังคมปัจจุบัน ที่นาผืนหนึ่งมีการปลูกพืชหลากหลายวนเวียนใช้ที่นาอย่างเข้มข้นในรอบ 1 ปี ไม่ว่าจะเป็นยาสูบ ถั่วเหลือง พริก กระเทียม ลำไย ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้นสืบเนื่องจาก การเพิ่มของจำนวนประชากร สมาชิกในครอบครัว ที่สำคัญหลังจากที่พืชเหล่านี้เข้ามาได้ระยะหนึ่งปรากฏว่าชุมชนชาวนาเข้าสู่ภาวะหนี้สิน ประมาณปี 2520 มีการตั้งโรงงานยาสูบในพื้นที่อำเภอเชียงดาว บริเวณบ้านแม่กะ บริษัทเข้ามาส่งเสริมการปลูกให้กับชาวนา พันธุ์ที่นิยมปลูกในช่วงนั้นคือพันธุ์ เวอร์จิเนีย โดยลงทุนทั้งเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยและยา ชาวนาเป็นแรงงานในการผลิต เมื่อผลผลิตเข้าสู่โรงบ่มจะทำการหักต้นทุน และกำหนดราคาในการรับซื้อเอง หากมีความสนทนสนมเป็นพิเศษกับคนที่ตรวจสอบสภาพใบยา หรือที่เรียกว่าคนเดินสวน เกณฑ์ราคาของจะได้อาสาสูงสุดตามที่ตั้งไว้ แต่ก็น้อยคนและน้อยครั้งนักที่จะได้รับสิทธินั้น ส่งผลให้หลายต่อหลายครั้งต้นทุนที่ใช้ในการลงทุนสูงกว่าราคาผลผลิต หรือไม่คุ้มค่ากับการลงแรงและการเสียโอกาสในการใช้แรงงานด้านอื่น สิ่งที่มาคือสภาวะหนี้สิน ชาวนาหลายคนทยอยเลิกในการทำยาสูบเมื่อมีพืชตัวใหม่

¹พ่อหลวงทอง ไชยมหา ทีมวิจัยชาวบ้านบ้านป่าบง บ้านเลขที่ 247 หมู่ 4 ต.แม่นะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

เข้ามาในช่วงประมาณ ปี2526 พืชถั่วเหลือง กลายเป็นการค้าตัวใหม่ แต่ก็ต้องประสบปัญหาบางปีก็ขายได้ราคาดี บางปีก็ขาดทุน การหมุนเวียนทุนก็เกิดขึ้น ชาวบ้านเริ่มที่จะรู้จัก ธกส. หรือธนาคารเพื่อการเกษตรที่เข้ามาส่งเสริมการให้สินเชื่อทางการเกษตรแก่เกษตรกรชาวไร่ชาวนา เป็นการแทรกแซงเพื่อหาทางออกให้กับชาวนา

การเกิดขึ้นของระบบเกษตรสินเชื่อภาคเกษตร การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านสาธารณูปโภค คือเป้าหมายสำคัญของ “การพัฒนาชนบท” ในช่วงหลังปี 2523 มาตรการสำคัญอย่างหนึ่ง คือ การให้สินเชื่อแก่เกษตรกรผ่านธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ระบบสินเชื่อดังกล่าวในระยะแรกจำกัดเฉพาะเกษตรกรรายใหญ่ และมุ่งส่งเสริมการขายตัวของพืชเชิงพาณิชย์ ในหลายพื้นที่ธกส.มีบทบาทในการกระตุ้นให้เกิดการปลูกพืชชนิดใหม่ พร้อมกับการปล่อยเงินกู้ ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช รวมถึงค่าจ้างแรงงานต่าง ว่าเมื่อถึงคราวเก็บเกี่ยวผลผลิต ธกส. กับไม่มีส่วนเกี่ยวข้องในการหาตลาดรองรับ ภายใต้ระบบสินเชื่อ และการผลิตเพื่อขายทำให้เกษตรกรต้องแบกรับภาระความเสี่ยง อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากว่าตลาดมีโอกาสผันผวนตลอดเวลา จนทำให้เกษตรกรต้องประสบภาวะหนี้สิน ล้มละลายและนำไปสู่การสูญเสียที่ดิน

และแม้จะประสบปัญหาขาดทุนในการทำสวนถั่วเหลือง แต่หลายคนกลับไม่สามารถเลิกทำนาถั่วได้ ด้วยเหตุที่ว่า “การที่ไม่เลิกทำถั่ว เพราะหากเลิกก็จะมีเงินใช้หนี้ ไม่ทำยังเป็นหนี้ การทำยังมีเงินหมุนเวียน หรือไปกู้มาเพิ่ม”¹ ด้วยคิดว่าการทำนาถั่วจะช่วยลดภาระในการชำระหนี้เงินก้อนได้ แม้จะขาดทุนแต่ก็ยังยืมเงินหมุนเวียน มีหลักประกันว่าอย่างไรก็จะได้เงินสดไปชำระหนี้ แต่จะมากหรือน้อยหรือเพิ่มหนี้ขึ้นเป็นอีกประเด็นหนึ่ง

ตาราง 13 ตัวอย่างกรณีปัญหาการราคาผลผลิตถั่วเหลืองของบ้านป่าบง ปี 2547

ลุงทองดี กาขาว			
รายจ่ายในการลงทุน		รายได้จากการขายผลผลิต	
กิจกรรม /ปัจจัยการผลิต	บาท	รายได้	บาท
1. ค่าเช่าที่ดิน 2 ไร่	300	ผลผลิต 24 ถังๆละ 15 ละ 10 บาท	3,600
2. เมล็ดพันธุ์ (12บาทx30 กก.)	360	กำไร	บาท
3. ปุ๋ย	450	รายได้ 3,600 รายจ่าย 2,876	724
4. ยาฆ่าแมลง	150		
5. ฮอร์โมน	200		

¹ ภา ศิริสุวรรณ , อ้างแล้ว.

6. ค่าจ้างแรงงาน(หยอดเมล็ด/ยกไร่)	400		
7. ค่ารถและค่าจ้างตัดต่อฟาง	300		
8. ค่าจ้างแรงงานเก็บเกี่ยว	500		
9. ค่ารถนวดข้าวเหลือง(24ถัง x 9	216		

* ยังไม่รวมค่าแรงงานของเจ้าของที่ดินและไม่รวมดอกเบี้ย กรณีกู้เมล็ดพันธุ์จากบริษัทมาปลูกก่อน

บทบาทของระบบสินเชื่อภาคการเกษตรที่ผ่านมามีลักษณะในการมุ่งแสวงหากำไร มากกว่ามีเป้าหมายในการช่วยเหลือเกษตรกร ชำนาญยังพบว่า การหาประโยชน์บางครั้งอาศัยการจัดตั้งหน่วยความสัมพันธ์ หรือจากองค์กรชุมชนที่มีอยู่แล้ว อาทิ ระบบสหกรณ์หรือกรณีสมาชิกภาพนกิจศพ การเข้าเป็นสมาชิก ธกส. จะต้องมีการเข้าเป็นสมาชิกเพื่อรับประกันเงินที่ยืม โดยจะต้องมีการเสียค่าสมาชิกเมื่อมีคนในกลุ่มเสียชีวิตให้กับธกส.¹

ธกส. เป็นการมองเรื่องการค้ำหนุนมากกว่ากระบวนการส่งเสริมระบบการผลิต ในบริบทพื้นที่บ้านห้วยโจคนกที่กู้ยืมเงินจากธกส. ก็จะต้องเข้าเป็นสมาชิกภาพนกิจศพเหมือนกัน ดังลุงอินทร์ และลุงทอง แลกเปลี่ยนกันในประเด็น ระหว่างชวากับธกส. ว่ามีความเกี่ยวพันกันอย่างต่อเนื่อง

“ชวากับธกส.ที่เกี่ยวโยงกัน คือว่าชวาทำนาทุกๆครั้งเงินทุนก็จะลดลงไปตามสถานการณ์ต้นทุนของมัน จะมีกำไรหรือไม่ก็ต้องหามาส่ง หากไม่มีก็อาจจะต้องกู้ยืมเงินนอกระบบเพื่อนำมาหมุนใช้ และกู้เงินรอบใหม่ออกมา เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ไม่วันหมดหนี้ ธกส. ก็มีมาตรการ คือเข้าทั้งหัว เมีย และเมื่อกู้ยืมเงินก็ต้องเข้าเป็นสมาชิกภาพนกิจศพ จ่ายเงินเป็นรายเดือน หากตายหนี้ไม่หมดก็หักใช้หนี้ หากยังไม่หมดอีกลูกหลานก็ต้องมาใช้”²

นี่คือพันธสัญญาระหว่างชวากับความปรารถนาดีของรัฐ การทุมนงบประมาณเงินทุนในการเกษตรกลับส่งผลกระทบที่น่ากลัวยิ่งสำหรับครอบครัวชวา

“นโยบายเปลี่ยนความเชื่อ วิถีชีวิต เช่น การที่ธกส. เข้ามาอยากให้ชาวบ้านพออยู่พอกิน มีการให้กู้เงิน เหมือนเป็นการเอามัดให้แต่ไม่ได้ให้ที่รับผิดชอบ คือไม่ได้เอาความรู้ความเข้าใจมาให้ ทำให้ชาวบ้านเป็นหนี้ ทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยน จากการเอามือก็กลายมาเป็นการเอาค่าจ้าง กลายเข้าสู่ระบบใหม่เมื่อก่อนเราไม่มีเงิน ไม่มีหนี้ เราก็ไม่ร้อน ไม่จำเป็นต้องเร่งหาเงิน”³

ปรากฏว่าการกู้ยืมเงินธกส.ในการทำการเกษตรได้ขยายครอบคลุมไปเกือบทุกครัวเรือน จากการสอบถามแทบจะไม่มีชวาคนไหนที่ไม่เป็นลูกสมาชิกธกส. ความต้องการเงินสดในการใช้หนี้ หรือเป็น

¹ อนันต์ กาญจนพันธุ์; อ้างแล้ว , หน้า 24

² สัมภาษณ์ อินทร์ จิโน , อ้างแล้ว.

³ พ่อหลวงอินทร์ ไจระวัง ทีมวิจัยชาวบ้านบ้านปางมะโอ , ประชุมที่มวิจัยชาวบ้าน เดือนกุมภาพันธ์ 2549.

ค่าใช้จ่ายเกี่ยวเนื่องกับความเป็นอยู่ เช่น ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ค่าเล่าเรียนบุตร ทำให้ชาวนาหลายคนต้องผันตัวเองจากการทำนาอย่างเต็มตัวสู่การเป็นแรงงานนอกภาคการเกษตร หรือการเป็นแรงงานรับจ้าง นอกเหนือจากการผลิตของครอบครัว บางส่วนเลือกที่จะเพิ่มความเข้มข้นในการเพาะปลูก แปรรูปจากนาข้างสนามที่มีความหลากหลายของพืชที่ปลูกมากขึ้น จากการศึกษาพบว่ารูปแบบการเพาะปลูกมีมากกว่าพืช 1 ชนิด จนกระทั่ง 7 ชนิดในที่นาผืนเดียว

ตารางที่ 14 รูปแบบการเพาะปลูกพืชในพื้นที่บ้านห้วยโจ้

รูปแบบที่ 1	ข้าว
รูปแบบที่ 2	ข้าว และถั่วเหลือง
รูปแบบที่ 3	ข้าว ถั่วเหลือง พริก
รูปแบบที่ 4	ข้าว กระเทียม พริก ถั่วลิสง
รูปแบบที่ 5	ข้าว กระเทียม พริก ถั่วลิสง ถั่วเหลือง
รูปแบบที่ 6	ข้าว ถั่วเหลือง ลำไย
รูปแบบที่ 7	ข้าว ถั่วเหลือง ผักกาด
รูปแบบที่ 8	ข้าว ถั่วเหลือง ถั่วลิสง
รูปแบบที่ 9	ข้าว ลำไย กระเทียม พริก มะม่วง ผักอื่นๆ บ่อ

ที่มา การสำรวจของทีมวิจัยชาวบ้าน เดือนเมษายน – กันยายน 2548

จากตารางพบว่าความหลากหลายของชนิดพืชที่ปลูก จะเน้นข้าวเป็นหลักในช่วง 1 ปีจะให้น้ำหนักพื้นที่ปลูกข้าว 95% ต้องรีบเร่งในการปลูกข้าว การใช้พันธุ์ข้าวดี หรือข้าวพันธุ์ส่งเสริมทำให้น้ำหนักในการให้ผลผลิต หลังจากการปลูกข้าวเสร็จก็จะมีแบ่งพื้นที่ต่อไปเพาะปลูกพืชชนิดอื่นในเวลาไฉไลกัน เนื่องจากระยะเวลาในการปลูกพืชเหล่านี้ใช้เวลาไม่นาน ประมาณ 3-4 เดือนก็สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตไว้ขายได้ รูปแบบที่เก่าแก่มากที่สุด คือรูปแบบที่ 9 ข้าว ต่อจากนั้นก็จะปลูกถั่วลิสง ถั่วเหลือง และเพิ่มความหลากหลายขึ้นตามลำดับ

การปลูกพืชที่มีความหลากหลายและต้องการความรวดเร็วในการเพาะปลูก นอกกระทบต่อระบบการผลิต แล้ว การเข้ามาของพืชเศรษฐกิจ ภาวะหนี้สิน ยังทำให้ความสัมพันธ์ของชุมชนเครือญาติลดน้อยลง ดินเสื่อมคุณภาพจากการใช้สารเคมีในการเพิ่ม องค์กรความรู้เกี่ยวกับการจัดการพันธกรรม ข้าวพันธุ์พื้นเริ่มหายไป มีการรับการส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่การเกษตรสำหรับสายพันธุ์ของพืชชนิดต่าง ด้วยเหตุที่ว่าข้าวพันธุ์เดิมไม่เป็นที่ต้องการของตลาด ให้ผลผลิตช้า ในขณะที่ข้าวสายพันธุ์ใหม่ มีลักษณะเมล็ดที่ยาว หอมนุ่ม มีความรวดเร็วของการให้ผลผลิต แต่ก็ต้องมีหาซื้อเกือบทุกปี เนื่องจากการเก็บอาจจะก่อให้เกิดการกลายพันธุ์

ความยืดหยุ่นของการใช้แรงงานในรูปแบบต่างๆ เช่น การเอามือเอารวัน การจ้างเหมา การจ้างรายวัน เริ่มมีการแปรผันไปตามชนิดพืช และประเภทของงานอย่างจำเพาะมากขึ้น การเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าว ทำให้การทำนามีการเริ่มต้นในช่วงวันที่ติดๆกัน เวลาที่เก็บเกี่ยวจะพร้อมกัน ช้าหรือเร็วไม่เกิน 2-5 วัน หากสภาพดิน ฟ้า อากาศมาเอื้ออำนวยอาจจะต้องเร่งเก็บเกี่ยวพร้อมกันให้เสร็จ การเอามือเอารวันในการทำนาจะมีการเปลี่ยนแปลง ต่างคนก็ต้องเร่งทำให้ที่นาของตน หากปลูกข้าวต้นข้าวจะให้ต้นแคและไม่โต หรือหากเก็บเกี่ยวช้าลงจะมีโอกาสร่วงสูงทั้งนี้การจ้างเป็นรายวัน หรือการเหมาจ่ายเป็นทางเลือกที่ลงตัวที่สุดสำหรับชาวนาที่นี่ แต่ในเบื้องต้นก็พบว่า การจ้างรายวัน มีความน่าสนใจน้อยกว่าการเหมาจ้าง เพราะการเหมาจ้างไม่ต้องเสียเงินในการเลี้ยงข้าว เลี้ยงเหล้า และให้มีเวลาไปทำงานอย่างอื่นมากขึ้น ไม่ต้องลงมาช่วยเพราะได้มีการเหมาจ่ายไปแล้ว

เมื่อเป็นเช่นนี้การทำนาจะต้องเร่งรัดขั้นตอนในการทำให้น้อยลง เพื่อที่จะได้ที่จะได้มีเวลาในการทำงานนอกภาคการเกษตรเพื่อให้ได้เม็ดเงินสด หรือการปรับเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าวจากข้าวพื้นเมืองมาเป็นข้าวพันธุ์ส่งเสริม เนื่องจากว่าช่วงเวลาในการปลูกสั้นลง ไม่เสียเวลาในการดูแลรักษา การละทิ้งเทคโนโลยีแบบดั้งเดิมที่เน้นการใช้แรงงานคน ควายเป็นการใช้แรงงานเครื่องจักร ด้วยเหตุผลที่เดียวกัน คือการลดระยะเวลาในการทำนาข้าว เพื่อที่จะได้มีเวลาในการทำงานอื่น หรือ มีพื้นที่เหลือสำหรับการปลูกพืชเงินสด เช่น พริก กระเทียมมากขึ้น

กรรมสิทธิ์ที่ดินชุมชนและระบบทุน

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นพร้อมๆกับการเข้ามาของพืชเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต คือ การซื้อขายที่ดิน พ่อหลวงทอง ไชยมหา บ้านห้วยโจ้ เล่าให้ฟังถึงช่วงที่มีการซื้อขายที่ดินอย่างคึกคัก บ้านห้วยโจ้เป็นหมู่บ้านที่ติดถนนเชียงใหม่-ฝาง และมีที่นาเป็นที่ราบติดลำน้ำแม่ป่าปิงทำให้เป็นที่ต้องการของนักซื้อขายที่ดิน การซื้อขายที่ดินคึกคักอย่างมากในสองช่วง คือ ช่วงแรกประมาณปี พ.ศ. 2525 ความเจริญที่มาพร้อมกับการตัดถนนในช่วงเงินผัน สมัยมรว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ พ.ศ. 2518 มีการจัดสรรงบประมาณในการตัดถนนเข้าหมู่บ้าน การเดินคมนาคมสะดวก ทำให้ที่ดินติดถนนเป็นที่ต้องการ แต่การเทขายที่ดินในช่วงนั้นยังมีไม่มากเท่าช่วงที่สอง ประมาณปี 2533-2535 ยุคการเร่งนำพาประเทศเข้าสู่ประเทศอุตสาหกรรมใหม่ หรือ Nicks ของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ สมัยเป็นนายกรัฐมนตรี ราคาการซื้อขายที่ดินได้เพิ่มสูงขึ้น ภาวะหนี้สิน ภาวะกดดันต่างๆ และความต้องการชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นหากมีเงินก้อนเป็นทุนหลัก ทำให้ชาวนาบ้านห้วยโจ้ เทขายที่นากว่า 300 ไร่ บริเวณทุ่งแม่มอย การซื้อขาย มีทั้งที่ผ่านพ่อค้าคนกลางจากในเมือง และพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นคนข้างนอกที่เข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเป็นนายหน้าในการติดต่อซื้อขาย (ตอนนี้ย้ายออกจากหมู่บ้านแล้ว) บางคนก็ไม่อยากขาย แต่ที่นาที่อยู่โดยรอบขายก็จำเป็นที่จะต้องขาย หรือ มีหนี้สิน และคิดว่าราคาที่สูงจะนำไปใช้หนี้ เมื่อขายไปแล้วทำให้หลายคนต้องกลับมาเช่าที่นาของคนอื่นทำ¹ คนใน

¹ สัมภาษณ์ นายอินทร์ จิโน .อ่างแล้ว.

ชุมชนเองที่มีทุนก็เริ่มมีการซื้อที่เก็บไว้ เช่น นายราญ กองสถาน มีที่นาประมาณ 40 – 30 ไร่ และมีโครงการที่จะซื้อที่เพิ่มอีก และให้ชาวบ้านเช่าทำนาปีละ 700 บาท ต่อไร่ ทั้งนี้ การซื้อขายที่ดินนำไปสู่การเพิ่มขึ้นของชาวนาไร่ที่ดิน การเพิ่มขึ้นของชาวนาไร่ที่ดินบ้านห้วยไจ้ ประมาณ 2 ใน 3 เป็นชาวนาที่ต้องเช่าที่นาในการทำนา และจำนวนชาวนาในรอบ 10 ปี ลดลงกว่า 45%

ในช่วงที่ระบบทุนนิยมยังไม่เข้าครอบงำในระดับล่าง ชาวนายังคงมองนาเป็นผืนดิน อันเป็นฐานที่ชุมชนใช้ในการทำมาหากิน ที่ต้องโยงกับป่า และน้ำ ในระบบนิเวศน์ร่วมกัน โยงเข้ากับการใช้ที่ดินและทรัพยากรอื่นๆ ระหว่างครอบครัวกับเพื่อนบ้านในฐานะที่เป็นฐานทางสังคมร่วมกันต้องเชื่อมโยงเรื่องความมั่นคงของชุมชนกับปากท้องของครอบครัว ดังนั้น ผืนดิน ไม่ใช่ที่ดิน โดดๆ โดยตัวมันเอง¹ เพราะการตัดสินใจขาย เป็นเรื่องของเจ้าของที่ดินกับผู้ซื้อ ชุมชนไม่มีอำนาจในการเข้ามาควบคุมกำกับได้ หรือมีการเปลี่ยนรูปแบบการใช้ที่ดิน ซึ่งส่งผลกระทบต่อชุมชนโดยรวม ตามปกติชาวนามีได้ทำการผลิตอย่างเสรีและปัจเจกแก่อย่างที่เขาใจ แต่ผลผลิตรวมหมู่กับเพื่อนบ้าน กล่าวคือ พวกเขาเหล่านั้นสร้างจัดการระบบเหมืองฝาย ลำเหมือง แด และต้าง รวมทั้งการใช้คันนาร่วมกันมาหลายร้อยปี การตัดตอนที่ดินบางส่วนของชาวนาออก ตั้งแต่หลายสิบไร่ไปถึงหลายร้อยไร่ เป็นการตัดตอนไปบนทรัพย์สินรวมหมู่นั้น และตัดขวาง มิให้ระบบนั้นดำเนินไปตามปกติ

คำว่าทรัพย์สินร่วมหน้าหมู่ นี้ยังรวมหมายถึง บรรดา กฎระเบียบ นามธรรมทั้งหลายที่ชาวบ้านกำกับเหนือที่ดิน และการรวมทำไร่นาด้วยกัน²

เมื่อสถานการณ์มีการเปลี่ยนแปลง กระทบต่อระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ปรับเปลี่ยนตัวเองเข้าสู่การพึ่งพาเทคโนโลยีมากขึ้น วัว ควายไม่มีที่ให้เลี้ยง ต่างจากเมื่อก่อนที่สามารถปล่อยวัว ควาย ไปที่นาของใครก็ได้ไม่มีใครว่ากัน แต่ตอนนี้หากปล่อยวัว ควายเข้าที่นาของใคร เมื่อเกิดความเสียหายต่อผลผลิต ก็จะเป็นเรื่องกระทบกระทั่ง กินแหนงแคลงใจกัน หญ้าที่เคยมีมากมายสำหรับการเลี้ยงก็ลดหายไป มีการใช้สารเคมีทำให้หญ้าหายาก บวกกับการเข้ามาของเทคโนโลยี รถไถ ทำให้การเลี้ยงควายลดลงจนเกือบจะหาไม่ได้ในท้องถิ่นบ้านห้วยไจ้ แต่หากมีคนไหนที่มีเวลาในสำหรับการเลี้ยงก็จะหันมาเลี้ยงเพื่อเก็บไว้ขายมากกว่าการใช้แรงงาน

นอกจากนี้ เปลี่ยนมือในการซื้อขายที่ดินได้ทำลายระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนแล้ว ยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต และภายใต้การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตก่อให้เกิดภาวะหนี้สิน การลดน้อยถอยลงของระบบพันธกรรมพื้นบ้าน เกิดภาวะการพึ่งพาข้างนอกสูง การให้ความสำคัญกับระบบความสัมพันธ์ของชุมชนมีน้อยลงและปรับเปลี่ยนตัวเองไปอยู่ภายใต้รูปแบบอื่นๆ

การขยายตัวของระบบการผลิตที่เข้มข้นขึ้น ส่งผลให้ชุมชนชาวนาต้องพึ่งพิงภายนอกเพื่อเพิ่มผลผลิต ทั้งด้านเงินทุนและเครื่องมือ ขณะเดียวกันได้ส่งผลกระทบต่อการใช้ทรัพยากรร่วมกันของชุมชนจากงานศึกษาของปลายอ้อ (2530) พบว่าปี 2509 พื้นที่ในเขต จ.เชียงใหม่-ลำพูน ชาวนาหันมาใช้

¹ อนันต์ กาญจนพันธ์ . อ้างแล้ว , (2547) หน้า 100.

² พรพิไล เลิศวิชา และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, อ้างแล้ว (2545): หน้า 180.

เครื่องยนต์แทนแรงงานสัตว์ อาทิ เช่น เครื่องสูบน้ำ รถไถ มีการใช้ปุ๋ย ถึงร้อยละ 51.7ของการใช้เทคโนโลยีทั้งหมดในเขตจังหวัดเชียงใหม่ และร้อยละ 52.7 ในเขตจังหวัดลำพูน ปรากฏการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นพร้อมกับการแย่งชิงการใช้ทรัพยากรที่เป็นไปอย่างเข้มข้น¹

การเข้ามาของรถไถในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แม่-แม่นะ เริ่มต้นที่หมู่บ้านห้วยใจ โดยคนที่นี่นำเข้ามาคือ พ่อทอง ทราบแก้วซึ่งไปเห็นญาติที่อำเภอสันทรายใช้อยู่และเห็นว่าช่วยลดระยะเวลาขั้นตอนในการทำนาไปได้มาก จากเมื่อก่อนการไถนาที่ใช้แรงงาน ควายกับ คน ต้องอาศัยอยู่กับท้องทุ่งใช้เวลากว่า 1-2 เดือนถึงเสร็จ แต่เมื่อมีรถไถทำให้ย่นระยะเวลาเหลือเพียงแค่ 2- 3 วันก็เสร็จ แต่อย่างไรก็ตามแม้จะมีเครื่องมือที่ทันสมัยชาวนาหลายคนก็ยังคงโยยหา เครื่องมือและรูปแบบการทำนาแบบเดิม แต่ก็ยอมรับว่าเป็นไปได้ยาก เนื่องจากการทำนาปัจจุบันต้องการประหยัดระยะเวลาให้มากที่สุด อีกทั้งสภาพสังคมหมู่บ้านที่เปลี่ยนแปลงเข้าสู่สภาพกึ่งสังคมเมือง บ้านเรือนที่ตั้งชิดติดกันทำให้เป็นเรื่องยากที่จะมีที่ผูกมัดวัว ควายตอนกลางคืนเหมือนแต่เดิมแต่อย่างไรก็ตามแม้เครื่องมือเทคโนโลยีจากภายนอกจะให้ผลดีในหลายด้าน แต่สิ่งที่แตกต่างระหว่างเครื่องจักรและแรงงานควาย ก็คือ

- การเพิ่มขึ้นของต้นทุนการผลิต ยกตัวอย่างที่เห็นชัด เช่น การใช้รถไถแทนการใช้ควาย ความแตกต่างคือ “ควายกินหญ้า แต่ควายเหล็กกินน้ำมัน” (ลุงอินทร์ จิโน : แก่เหมือนบ้านห้วยใจ) การเปลี่ยนมาใช้รถไถ หรือการพึ่งพาเทคโนโลยีทำให้มีค่าใช้จ่ายที่เป็นต้นทุนในการผลิตสูง การจ้างรถไถในการไถนา จะคิดอยู่ที่ 700 บาท ต่อไร่ หากมีรถไถเองก็ต้องเสียค่าน้ำมันต่อไร่ประมาณ 500 บาท แต่การไถด้วยแรงงานสัตว์ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย แต่ต้องใช้ระยะเวลานานหลายเท่าตัว
- การใช้รถไถทำให้ระยะเวลาในการทำนาล้นลง แต่ลุงสุคำ ยอดดี บอกถึงข้อเสียของการใช้รถไถว่า “ทำให้ดินไม่ร่วนซุย ดินไม่มีการฟื้นตัว เพราะการไถนาจะทำครั้งเดียวทำให้เศษหญ้าอัดแน่น” แต่ที่ยังใช้รถไถอยู่ก็เนื่องจากว่า “หากย้อนกลับไปใช้อย่างเดิม การทำนาก็จะลำบาก ทุกวันนี้ต้องทำงานแข่งกับเวลา”² คุณภาพดินลดต่ำลง ขาดปุ๋ยชีวภาพในการบำรุงดินลดลง มูลที่เกิดจากวัว ควายจะช่วยในการบำรุงดิน โดยเฉพาะดินในที่นาดอน ซึ่งขาดแคลนน้ำได้เป็นอย่างดี

ยังมีต้นทุนสูงก็ต้องยิ่งเพิ่มปริมาณ หรือความถี่ของการผลิตในที่นามากยิ่งขึ้น การก้าวข้ามภาวะหนี้สิน หรือการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตที่เข้าสู่การเกษตรแบบพึ่งพาตนเองยังเป็นไปได้ยาก

¹ รวบรวมความ วิพากษ์แนวคิดการแปลงสินทรัพย์เป็นทุน ถึงปัญหาการที่ดินในสังคมไทย. อ้างแล้ว; หน้า 21

² สัมภาษณ์ นายสุคำ ยอดดี .แบบสำรวจการเปลี่ยนแปลงการผลิตในระบบเหมืองฝาย; ชุดที่ 4 ; รายงานความก้าวหน้าภาคผนวก ระยะที่ 3 เดือนเมษายน-กันยายน2548)

การเสื่อมถอยของพันธุ์กรรมพื้นบ้าน

ขณะเดียวกันสายพันธุ์ข้าวส่งเสริมจากหน่วยงานรัฐเริ่มเข้าในพื้นที่ห้วยใจในช่วงประมาณ 10 กว่าปี ได้ส่งผลกระทบต่อพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้าน และระบบการผลิตดั้งเดิม ข้าวพันธุ์ส่งเสริม คือข้าวที่มีการปรับเปลี่ยน ผสมสายพันธุ์ เพื่อให้ได้สายพันธุ์ใหม่ที่มีคุณภาพในการผลิตผลสูงกว่าสายพันธุ์พื้นบ้าน เช่น ข้าวกข. 6 กข.10 เหลืองสนป่าตอง

ภาพที่ 27 ข้าวพันธุ์ส่งเสริม พันธุ์กข.6

รูปภาพ 18 ลักษณะข้าวพันธุ์กข.6ลำต้นโตเต็มที่

ข้าวพันธุ์ส่งเสริมให้ผลผลิตที่รวดเร็วกว่าสายพันธุ์พื้นบ้าน มีการกำหนดช่วงเวลาในการเก็บเกี่ยวที่ชัดเจน คือประมาณต้นธันวาคม หากเก็บเกี่ยวช้ารวงข้าวจะร่วง ส่วนระยะเวลาในการปลูกจะปลูก

ได้ทุกช่วง ตั้งแต่เดือนกรกฎาคมเป็นต้นไป ยิ่งหากปลูกเร็ว ปลูกห่าง ลำต้นก็จะโตเต็มที่ให้เม็ดสวย ดูแล
ง่าย แต่หากปลูกช้าลำต้นจะเล็ก ลำต้นอาจจะล้มได้ง่ายหรือร่วมข้าวร่วง ส่วนลักษณะของผลผลิต
สามารถเก็บไว้ได้นาน เมื่อนำไปรับประทาน จะมีความนุ่มหอม เมล็ดข้าว ยาว ที่สำคัญเป็นที่นิยมของ
ตลาด ทำให้มีการสายพันธุ์ที่มีคุณภาพไม่เปลี่ยนแปลง

ในขณะที่พันธุ์ข้าวพื้นบ้านดั้งเดิม จะให้ผลผลิตในช่วงเวลาที่ยาวนานกว่าประมาณ 1 เดือน
ลักษณะทั่วไปของพันธุ์พื้นบ้านจะ เม็ดสั้น เหนียว ไม่ลื่นล้น แต่มีข้อเสียคือไม่สามารถเก็บผลผลิตไว้ได้
นาน ดูแลรักษายาก ลำต้นเหนียวทำให้เกี่ยวยาก นกชอบมาจิกกินรวงข้าวทำให้เกิดความเสียหายและ
ต้องมีการเปลี่ยนสายพันธุ์ในการปลูกทุกปี ทำให้เป็นที่ยุ่งยากในการเก็บรักษา สายพันธุ์พื้นบ้าน แต่หาก
คิดไปอีกแง่มุมหนึ่ง การสับเปลี่ยนการปลูกชนิดของสายพันธุ์ข้าวดั้งเดิมทำให้ เกิดความหลากหลายทาง
ชีวภาพ เพิ่มปริมาณแร่ธาตุอาหารในดิน ไม่จำเป็นต้องพึ่งพาสารเคมีในการให้ผลผลิตสูง

ตาราง 33 ลักษณะสายพันธุ์ข้าวพื้นบ้านและสายพันธุ์ข้าวส่งเสริม

ข้าวพันธุ์พื้นบ้าน	ลักษณะ	ข้าวพันธุ์ส่งเสริม	ลักษณะ
1.ข้าวลายดอ	เมล็ดสั้นแต่ยาวกว่าข้าวเหนย นอง ไม่ขาว เปลือกข้าวสั มเหตุที่เล็กปลูก เนื่องจากมี การกลายพันธุ์ จากเมล็ดใหญ่เ ป็นเมล็ดเล็ก โรงสีไม่รับซื้อ	1. สันป่าตอง 1	
2. ข้าวลายฮ้าง	เมล็ดใหญ่ มีสีลายสั มกินไม่อร่อย	2.ข้าวเจ้าหอมมะลิ	เมล็ดเล็ก ขาว อร่อย ไ ม่แข็ง ปลูกง่าย
3. ข้าวลายหลวง	เมล็ดสั้นแต่ยาวกว่าข้าวเหนย นอง ไม่ขาว เปลือกข้าวสี เปลือกมั่งคุดจากเมล็ดใหญ่ เป็นเมล็ดเล็ก โรงสีไม่รับซื้อ	3. กข 6	เมล็ดขาว, ยาว, ใหญ่ ,ให้ผลผลิตต่อต้นมาก
4.ข้าวกล้วย	เมล็ดใหญ่ เล็ก ราคาต่ำ เป็นข้าวปีใช้เวลานาน	4. กข 8	เหนียว, นุ่ม, แข็ง, เก็บได้นาน , ไม่เป็นโรค
5. ข้าวผาแดง	สีขาว เมล็ดยาว ไม่แข็ง นกชอบมาจิกกิน	5. กข. 10	เหนียว, นุ่ม ,แข็ง
6. ข้าวผาเลือด	เป็นขาวตระกูลไทยแท้ เปลือกสีแดงลักษณะเม็ดเหมือน ข้าวกข. 6 คือ เม็ดใหญ่ แต่แข็ง	6. เหนียวสันป่าตอง1	เมล็ดเล็ก ยาว
7. ข้าวกล่ำ	ข้าวสายพันธุ์ดั้งเดิม เมล็ดชั วเวลาที่นำไปปลูก สีจะออก สีม่วงเข้ม ส่วนเปลือกสีดำ นิยมใช้ทำขนมหวาน	7.เหนียวสันป่าตอง 2	เมล็ดเล็ก ยาว เก็บไว้ได้นาน

	ช่วงเวลาในการเก็บเกี่ยวจะไม่ ให้แก่เต็มที่เพื่อให้ได้ข้าวที่มี น้ำนมข้น วิตามินสูง แต่ให้ ผลผลิตต่อไร่ต่ำ		
8. ข้าวเหนียว	เมล็ดสั้น, ไม่ขาว, กลายพันธุ์ , เหนียวจนแข็ง และต้องใช้การโม่ได้อย่างเดียว		
9. ผาเด็บ	ลักษณะคล้ายข้าวลายดอ สีของเปลือกสีแดง เมล็ดยาว โรค แต่พันธุ์สูญหาย		
10. ข้าวผาแจ้	เมล็ดเล็กเหมือนข้าวเจ้า แต่สั้นกว่า		
11. ดอดอกป้อ	ลักษณะเปลือกสีส้มคล้ำ ปนสีขาวมีลวดลายคล้ายสีรุ้ง เมล็ดเล็ก		
12. ข้าวกำผาย	เมล็ดสั้น เหนียว กินไม่อร่อย		
13. ข้าวเหลืองหลวง	ขาว เมล็ดใหญ่อ้วน สั้น		
14. ข้าวเหลืองดอ	เมล็ดเล็ก แข็งมาก		
15. ข้าวเหลืองปี	เมล็ดใหญ่กว่าข้าวเหลืองดอ มาก		
16. ข้าวนางเก๋า	เป็นข้าวที่เวลาตี หรือเกี่ยว จะระคายมาก		

ที่มา การสำรวจของทีมีวิจัยชาวบ้านเดือนเมษายน – กันยายน 2548 .

จากตารางจะเห็นความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน แต่ขาดการปรับปรุงสายพันธุ์โดยใช้ฐานความรู้ของชุมชน เมื่อการเข้ามาส่งเสริมของสายพันธุ์ที่มีการตัดต่อมาจากข้างนอกชุมชน ที่ให้ผลผลิตมาก เมล็ดใหญ่ ขาว หอม นุ่ม การดูแลรักษาง่าย ด้านทานต่อโรคช่วงเวลาในการปลูกสั้น ขั้นตอนในการจัดการง่าย เช่น ติ่ง่าย ไม่จำเป็นต้องเก็บรักษาพันธุ์เอง สามารถหาซื้อได้ที่สหกรณ์การเกษตรประจำอำเภอ ที่นิยมปลูกกันมากที่สุดของบ้านห้วยไจ้ คือข้าวพันธุ์ กข.6 ทำให้หลายคนไม่แน่ใจว่าการพื้นตัวของสายพันธุ์พื้นบ้านอาจจะไม่ใช่เรื่องง่าย แต่หลายคนยังคิดว่าในอนาคตสายพันธุ์พื้นบ้านอาจจะกลับมาได้รับความนิยม หากมีการพัฒนาสายพันธุ์

“เป็นไปได้ เพราะต้องขึ้นอยู่กับว่าตลาดมีความต้องการหรือไม่ ถ้าต้องการก็สามารถปลูกแทนสายพันธุ์ใหม่ได้”

¹ สัมภาษณ์ นางบานเย็น บุญศรี: แบบสำรวจการเปลี่ยนแปลงการผลิตในระบบเหมืองฝาย; ชุดที่ ; รายงานความก้าวหน้าภาคผนวก ระยะที่ 3 เดือนเมษายน – กันยายน 2548.

การปรับเปลี่ยนสายพันธุ์ในการผลิตนอกจากข้าวแล้วไม่ว่าจะเป็นถั่วลิสง หรือถั่วเหลืองเองก็มี การปรับเปลี่ยนสายพันธุ์ตามความต้องการของท้องตลาด เช่น ถั่วลิสงจากเดิมที่มีการใช้สายพันธุ์ พื้นบ้าน คือ พันธุ์ไทยนานแม้จะกินอร่อยแต่เมล็ดที่เล็ก ส่วนพันธุ์จัมโบ้ที่ทำการส่งเสริมกันนั้นเมล็ดใหญ่ และแข็งเป็นที่ต้องการของตลาดก็มีการนิยมปลูกกันมากกว่าไทยนาน

แต่กระนั้นก็ดี ความคาดหวังในการพลิกฟื้นสายพันธุ์พื้นบ้านและความสัมพันธ์ระหว่างชาวนา กับทรัพยากรพันธุกรรมในบ้านห้วยโจ้ มิได้บ่งบอกแนวทางที่แน่นอน แต่การกลับมาทดลองในการ จัดการสายพันธุ์พื้นบ้านค่อนข้างที่จะเป็นไปได้ยาก เนื่องจากภาวะเครียดในระบบการผลิต ภาวะหนี้สิน การขาดแคลนที่ดิน ทุน ปัญหาการจัดการแรงงาน ภาวะเศรษฐกิจในครัวเรือนที่ต้องการเงินสดในการใช้ จ่าย แต่อย่างไรก็ตามจากการสำรวจเสียงส่วนมากกลับสะท้อนตรงกันข้ามกับการแนวทางการฟื้นฟูสาย พันธุ์ดั้งเดิม

ในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมา การจัดการทรัพยากรพันธุกรรมเริ่มหลุดไปจากการควบคุมของ ชาวนา อันมีสาเหตุมาจากเบียดแทรกของรัฐและกลไกการผลิตในระบบทุนซึ่งส่งเสริมให้กิจกรรมชาวนา เน้นการใช้ปุ๋ยเคมี สารฆ่าแมลงกำจัดและกำจัดวัชพืชตลอดจน เมล็ดพันธุ์จากบริษัทข้ามชาติมากขึ้น ทิศทางการเปลี่ยนแปลง ทำให้สังคมชาวนาหมดอำนาจในการต่อรองและการควบคุมการผลิตของ ชาวนาลดน้อยลง แต่มีใช้เพราะเข้าสู่ระบบตลาด แต่เป็นเพราะชุมชนชาวนาหมดสภาพจากการเป็น ชุมชนในการเรียนรู้ และการเสื่อมถอยของระบบพันธุกรรม ทำให้เห็นว่าการลดลงของความหลากหลาย ทางชีวภาพและพันธุกรรม มิได้เกิดจากการแทนที่ของส่งเสริมแต่เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากเงื่อนไข และปัจจัยที่มีความหลากหลายและเชื่อมโยงกับการพึ่งพิงของระบบตลาด และการผลิตเชิงพาณิชย์ที่เน้น การปลูกพืชเชิงเดี่ยว และการปลูกพืชที่ค้ำเนื้ระยะเวลาในการปลูกที่สั้นที่สุด ทำให้เกิดข้อจำกัดในการ ใช้สายพันธุ์พื้นบ้านที่ต้องการเวลาในการเจริญเติบโตยาวนานกว่า รวมทั้งความเสื่อมของที่ดินที่ไม่ ตอบสนองกับพันธุ์ข้าวดั้งเดิม เนื่องจากการใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น บวกกับภาวะหนี้สินทำให้ชาวนา จะต้องมีการรีบเร่งในการจัดการในการทำนาให้เร็วที่สุด การผลิตอย่างเข้มข้น ทำให้นิยมการจ้าง และการใช้เทคโนโลยีจึงเป็นทางเลือกที่มีการเลือกใช้มากที่สุด¹

¹ ยศ สันตสมบัติ. อ้างแล้ว; หน้า82, 152.

ภาพที่ 29 ควายที่เคยถูกเลี้ยงกลางทุ่งนาถูกนำมาเลี้ยงท่ามกลางสวนผลไม้

ชุมชนชาวนากับระบบทุน

การเอามือเอารัน คือการช่วยเหลือกันแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำการเกษตร โดยนิยมทำในการผลิตแบบทำนา การเอามือเอารันจะก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์ของชุมชนชาวนา พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว¹ กล่าวไว้ในงานวิจัยพลวัตชุมชนลุ่มน้ำขานว่า “ระบบการเอามือเอารัน คือ การผลิตกันไปช่วยในการเป็นแรงงานให้กันและกันของชาวนา โดยนับเอารันที่ทำงานเป็นเกณฑ์ในแทนการจ้างด้วยสิ่งของและเงินตรา” เป็นการเชื่อมโยงผ่านรูปแบบการช่วยเหลือแรงงานร่วมกัน จากการพูดคุยระหว่างการสัมภาษณ์ในประเด็นการเอามือเอารัน เราพบว่า ระบบการเอามือ เป็นการต่อรองของกลุ่มชาวนายากจนที่มีต่อชาวนาปานกลาง หรือชาวนารวยในเรื่องระบบความสัมพันธ์ที่ไม่ก่อให้เกิดระบบการแบ่งแยกชนชั้นที่ชัดเจนนัก เพราะการทำนาในสมัยก่อน ที่นาคจะมีมาก แต่คนทำนาคมีน้อย (จำนวนประชากรน้อย) จะคนรวยหรือคนจน เมื่อทำนาคจะต้องมีการพึ่งพิงแรงงานกัน ชาวนารวยก็มีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพิงแรงงานจากชาวนาคคนอื่นในหมู่บ้าน เกิดความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในชุมชน

¹ พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว , อ้างแล้ว,(2545) หน้า 134

ทำให้เห็นความสำคัญของกันและกันได้เป็นอย่างดี¹ ทั้งนี้ระบบการเอามือเอารวัน มีลักษณะความยืดหยุ่นในการทำงาน ลดความกดดัน เนื่องจากการช่วยเหลือไม่ใช้การจ้าง ช่วยสร้างสมความสัมพันธ์ของชุมชนชาวนาได้เป็นอย่างดี ระบบการเอามือเอารวันวางอยู่บนพื้นฐานสังคมเกื้อกูลเข้าใจวิถีการหาอยู่หากิน ไม่เร่งรัดและบีบอัดความสัมพันธ์ให้เหลือเพียงนายจ้างและลูกจ้างแต่เพียงอย่างเดียว

อย่างไรก็ตามการท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตของพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แะ-แม่ะในช่วงระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระบบแรงงาน อันเนื่องมาจาก

- การแข่งขันแรงงานของระบบนอกภาคการเกษตร โดยเฉพาะระบบอุตสาหกรรมที่ให้ผลตอบแทนเป็นเงินสด
- เมื่อมีคนทำนาลดลงและหันไปทำการเกษตรที่หลากหลายมากยิ่งขึ้นเพื่อรองรับการขยายตัวของสังคมและความต้องการใช้จ่ายเงินสด แรงงานบางส่วนจึงต้องไปผูกอยู่กับการเกษตรรูปแบบอื่นๆ ที่ไม่ได้ใช้แรงงานทำนาอีกต่อไป
- ชาวนามีที่นาต่อครอบครัวลดลง ดังนั้นความจำเป็นในการทำนาด้วยแรงงานจำนวนลดน้อยลง บางครอบครัวอาศัยการจ้างงานในบางกระบวนการและบางขั้นตอนของการทำนา โดยไม่จำเป็นต้องใช้ระบบการเอามือเอารวัน
- ชาวนาใช้เทคโนโลยี หรือเครื่องทุ่นแรงในการทำนา ทำให้ลดวันในการทำนา ชาวนาต้องการเงินสำหรับค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับเครื่องจักรหรือเทคโนโลยีมากกว่า²
- การเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าว จากพันธุ์พื้นบ้านมาเป็นพันธุ์ส่งเสริม เช่น กข.6 ทำให้กระบวนการหรือขั้นตอนในการทำนาทำขึ้นพร้อมกัน ทำให้นิยมในการจ้างเหมาเนื่องจากช่วยลดระยะเวลาลง
- การเปลี่ยนแปลงของสภาวะอากาศ เมื่อก่อนในช่วงฤดูการทำนา ฝนมักจะตกหลังขั้นตอนเสร็จสิ้นคือการนำข้าวขึ้นฉาง แต่ในปัจจุบันความไม่แน่นอนของดิน ฟ้า อากาศ ทำให้เมื่อได้ผลผลิตที่พร้อมเก็บเกี่ยว ต้องรีบทำในทุกๆขั้นตอน ไม่อย่างนั้นผลผลิตจะเสียหาย ก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่เร่งการใช้แรงงานเพื่อให้ทันฝน โดยไม่สามารถรอแรงงานจากระบบการเอามือเอารวันได้

เมื่อความเข้มข้นของการเอามือเอารวันลดลงในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แะ-แม่ะ ระบบการจ้างรายวัน และระบบการจ้างเหมากำลังเข้ามาแทนที่และได้ระบบความนิยม³ โดยเฉพาะระบบการจ้างเหมาที่เริ่มจะมี

¹ สัมภาษณ์ อินทร์ จิโน อดีตแก่เหมืองบ้านห้วยโจ้, อ่างแล้ว. “ระบบการเอามือของเราจะเอามือทั้งคนในและนอกหมู่บ้าน ที่เป็นคนที่รู้จักกันดี หรือถ้าเป็นคนนอกหมู่บ้านมาทำนาใกล้กัน ก็มีการเอามือกัน คือเอามือหมดไม่มีการเลือกชั้นวรรณะ คนรวย คนปานกลางหรือคนจนก็ต้องมาเอามือกัน ทุกคนก็จะมาช่วยกัน ทำเหมือนกัน เหนื่อยเท่ากัน”

² พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, อ่างแล้ว; (2545) หน้า 136

³ การจ้างรายวัน ค่าจ้างจะมีการกำหนดไว้เป็นมาตรฐานในแต่ละขั้นตอน อยู่ที่ประมาณวันละ 100 – 150 บาท เช่น การจ้างเกี่ยว รายวันจะอยู่ที่ 100 บาท หรือข้าว 1 ตัง (ราคาประมาณ 90 บาท) จากจ้าง 10 คน ก็จะเท่ากับ 1,000 บาท หากมีที่นาอยู่ 9 ไร่ จะใช้เวลาในการทำอยู่ประมาณ 2 วันครึ่ง ค่าจ้างก็จะตกประมาณ 4,000 บาท ยังไม่รวมค่าอาหาร หรือ ค่าเหล้า ค่าแก๊สที่ติดตามมาในตอนเย็นของทั้งสองวัน และการจ้างรายวันเจ้าของที่นาจะต้องมารวมลงมือกับคนที่จ้างมา หากไม่ลงมาช่วย หรือหากมีการเลี้ยงอาหารไม่ได้ก็อาจจะมีการคำติฉินนินทาได้

บทบาทต่อการทำนาที่ต้องการความรวดเร็ว การบริหารจัดการที่ง่ายขึ้นของเจ้าของนา ซึ่งในเบื้องต้นก็พบว่า การจ้างรายวัน มีความน่าสนใจน้อยกว่าการเหมาจ้าง เพราะการเหมาจ้างไม่ต้องเสียเงินในการเลี้ยงข้าว เลี้ยงเหล้า และให้มีเวลาไปทำงานอย่างอื่นมากขึ้น ไม่ต้องลงมาช่วยเพราะได้มีการเหมาจ่ายไปแล้ว

แต่อย่างไรก็ตามจะเห็นว่ารูปแบบการจ้างรายวันยังคงรักษาความสัมพันธ์ของคนในชุมชนไว้ๆ ได้ระบบหนึ่ง เพราะอย่างไรก็ตามการจ้างเป็นรายวัน เจ้าของนาจะต้องมาช่วยในการขั้นตอนการทำนาที่จ้าง และอาจมีการเลี้ยงข้าว หรือมีการเลี้ยงเหล้ายาปลาปิ้งในตอนเย็น อย่างไรก็ตามพบว่าระบบการจ้างเหมาจึงมิได้จำกัดอยู่เฉพาะในเขตแดนของหมู่บ้าน แต่อาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ของชาวนาในระบบสังคม วัฒนธรรม ชาวนาจึงมีความรู้อย่างดีในระบบปฏิทินการผลิต และความต้องการแรงงานของหมู่บ้านอื่นๆ ด้วยเหตุนี้การจ้างเหมาจึงเป็นเครือข่ายการจ้างอันกว้างขวางระหว่างหลายหมู่บ้าน รองรับความต้องการแรงงานของหมู่บ้านได้สำเร็จ¹

ยิ่งนานวันการพึ่งพิงภายนอกของสังคมชาวนานับจะมีมากขึ้น ชับซ้อนขึ้นด้วยนาเหตุผลความห่างของระยะความสัมพันธ์การเอามือเอาแรงจะยิ่งอ่อนกระแสน้ำ ความรวดเร็ว คล่องตัว บริหารจัดการง่ายของระบบการจ้างเหมา ก็จะเริ่มเข้ามามีความสำคัญแทนที่ อาจจะไม่ใช้ที่สิ้นสุด หรือการสูญหายของระบบการเอามือเอารวม เพียงแต่ความสำคัญและการคำนึงในช่วงฤดูการทำนาอย่างเร่งรีบจะทำให้การเอามือที่ต้องรอแรงงานหมุนเวียนไม่ทันการ ระบบการเอามืออาจจะไม่ได้เลือนหายไปในอนาคต แต่จะอยู่พับเก็บไว้ในส่วนที่ลึกของสังคมชาวนาในอุดมคติเท่านั้นเอง

การหดหายของพิธีกรรมท้องถิ่น

เป็นเวลานานกว่าสิบปีที่ชาวนาท้องทุ่งลุ่มน้ำแม่แะ-แม่ระ และคงหมายรวมถึงพื้นที่อื่นไม่ได้ยินเสียงบอกแะดังแว่ววังเวงตามสายลมในช่วงกลางคืน ยิ่งรุ่นที่เกิดมาในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา ยิ่งไม่รู้ว่บอกแะคืออะไร

บอกแะเป็นการละเล่นอย่างหนึ่งในช่วงการทำนา คนที่ไปนอนตามท้องนา อาจจะนอนคนเดียวหรืออาจจะอยู่กับครอบครัว ตกเย็นย่ำอากาศดีก็จะมีคนนำบอกแะมาตี หรือมีการเป่าครุ่ยแก๊งเหงา โดยจะเรียกรอบการตีว่า “ห้า” (ยก)

นอกจากการเล่น บอกแะ แล้ว ยังมีการ “ชนควาย” ที่นิยมกันมากในช่วงหลัง 20 ปีที่ผ่านมาสมัยก่อน แต่ละบ้านจะมีการเลี้ยงวัว เลี้ยงควายกันเกือบทุกหลัง ในช่วงหลังการทำนาจะมีการปล่อยให้ควายกินหญ้าตามท้องนา เด็กส่วนมากจะชอบการเล่นว่าว ในช่วงหลังการเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ สีสนของตัวว่าวจะดาดเดือนไปบนท้องฟ้ากลางทุ่งนา ใช้เพียงเท่านั้นแต่ว่ากิจกรรมการเล่น พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาปรากฏว่ามีมากและหลากหลาย แต่ถูกลดทอนหายไปกับสภาพสังคมในปัจจุบัน

¹ พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ; อ้างแล้ว (2545); หน้า 138-139.

หรือหากยังไม่เลือนหายไปก็จะถูกลดรูปให้เกิดความรวดเร็ว ง่ายและประหยัดต้นทุน ไม่ว่าจะเป็นพิธี **สมาควาย** หรือพิธีของโทษควาย คนและควายต่างพึ่งพิงกันและกันคนมีข้าวกินเนื่องจากควายไถนา ควายจึงถือว่ามีบุญคุณกับคน การสมาควายจะมีการนำกรวยดอกไม้ ฝ้ายมามัดที่หัว ควาย นิยมทำ ในช่วงหลังการปลูกข้าวประมาณ 1 เดือนพิธี**แสดงความเคารพแม่โพสพ** ที่ชาวนานับถือถือว่าเป็นเจ้าแห่งข้าว การแสดงความเคารพ บอกกล่าวว่าจะเก็บเกี่ยวข้าว เพื่อให้การเกี่ยวเป็นไปอย่างราบรื่น โดยจะทำก่อนการเกี่ยวข้าว “ข้าวเหลือง ถ้าเป็นไม้ก็ตีผ้า ถ้าเป็นปากก็ตีเผา เป็นข้าวก็ตีเกี่ยว” โดยในการทำพิธีจะมีการนำเครื่องเซ่นมาใช้ในการประกอบพิธี ด้วยเครื่องเซ่นสื่อให้เห็นถึงเครื่องเซ่นไหว้สำหรับผู้หญิง¹ ไม่ว่าจะเป็น จี๋งผม (เศษผม) โดยสมมุติว่า คือ วิกผม กระจก หวี แป้ง ลิปสติก สร้อย แหวน ผลไม้ อาหารคาวหวาน เหล้า 1 ไห ไก่ 1 คู่ การแสดงความเคารพต่อแม่โพสพ เป็นหนึ่งในการแสดงความเคารพต่อธรรมชาติ ถือว่าธรรมชาติเป็นเจ้าของ เป็นคนดูแล เป็นสิ่งที่ดลบันดาลให้มีข้าวกิน ข้าวไม่ได้มาจากข้างนอกแต่ข้าวมาจากธรรมชาติ และมาจากสิ่งที่เรียกว่าความเชื่อ ซึ่งความเชื่อเหล่านี้มีต่อธรรมชาตินี้เองที่เป็นตัวควบคุมคนในการใช้ธรรมชาติ ไม่ให้คนละเมิดธรรมชาติ ความสะดวกรวดเร็วส่งผลให้**พิธีสมาขวัญข้าวและพิธีจับสลากข้าว** ไม่ได้รับการสืบทอดเช่นแต่เดิม ในอดีตหลังจากที่ข้าวอายุได้หนึ่งเดือนจะมีการสู่ขวัญข้าว มีการนำดอกไม้ธูปเทียนมา (คล้ายปูเลย ดอกเอื้องตัวนี้ดอกหมายความว่าการทำงานช้า) มาเป็นดอกไม้ในการทำพิธีถือว่าข้าวมีเจ้าของ หากชาวนาไม่นับถือก็จะไม่มีข้าวพอกิน การเคารพต่อข้าวยังรวมไปถึง**พิธีเซ่นข้าวขึ้นหลอม** หลังจากที่ได้เสร็จก็จะมีการหาฤกษ์ยาม ที่จะนำข้าวขึ้นยุ้งฉาง ภายในยุ้งฉางสมัยก่อนจะมีทั้งปักแพ่งไว้ข้างในด้วย เนื่องจากมีความเชื่อว่าเพื่อให้มันปักข้าวไว้ให้ได้เอาไว้กินนานๆ

ไม้ไล่แมลง เป็นภูมิปัญญาในการใช้ทรัพยากรของชุมชน ที่ใช้ธรรมชาติในการเอาชนะธรรมชาติ หากข้าวในนามีโรค หรือแมลงมารบกวน ชาวนาจะนิยมใช้ไม้มะไฟ มาปักตรงมุมทั้ง 4 ด้านของที่นา โดยจะใช้ไม้ไผ่ แต่ต้องเป็นไม้ไผ่ไร่ เนื่องจากเชื่อว่า ชื่อไม้ไผ่ไร่ คือมีความหมายในตัวเองว่าไล่ เช่นไล่แมลง ไล่ โรคภัยต่างๆที่จะเข้ามารบกวนต้นข้าว หรือหากข้าวเป็นโรคเพียงก็จะใช้วิธี เอาขี้ไก่ทาเปลือกส้มโอแล้วนำไปปักไว้ตามท้องนาจะทำให้ไม่มีโรคเพียงมารบกวน การหายไปของไม้ไล่แมลงจากท้องทุ่งนาพอทอง ทราบแก้ว วิเคราะห์ว่า “มันหาย เกือบ 20 ปี หายไปพร้อมกับสมัยใหม่ ยุคใหม่ ง่ายๆ ใช้ยาฆ่าแมลง แต่เพราะคนเราทำงานง่าย ทันสมัยเกินไป”² เพิ่งมารู้ความจริง ว่าสิ่งที่เข้ามาทำลายภูมิปัญญาพื้นบ้าน ตัวตนของคนทำนา คือ ความทันสมัย และความง่าย ๆ นี้

ขณะเดียวกันก็มีความพยายามในการรื้อฟื้นประเพณีความเชื่อของชุมชนชาวนาขึ้นมาผลิตซ้ำ ด้วยเหตุผลที่จะสามารถบ่งบอกตัวตนของความชาวนาและสื่อถึงคุณค่าความสำคัญของพิธีกรรมระหว่าง

¹ จี๋งผม (เศษผม) โดยสมมุติว่า คือ วิกผม กระจก หวี แป้ง ลิปสติก สร้อย แหวน ผลไม้ อาหารคาวหวาน เหล้า 1 ไห ไก่ 1 คู่

² สัมภาษณ์ พ่อทอง ทราบแก้ว อดีตแก่ฝ่ายบ้านห้วยโจ้ . บ้านห้วยโจ้ ต.แม่เนะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่ .

คนกับธรรมชาติ **พิธีแหกนา**¹ แหก ในภาษาเหนือ คือการทำให้การเริ่มต้น คือทำให้ดี กำลังถูกหรือฟื้นขึ้นมาโดย พ่อตม ยอดตรี ชาวนาบ้านห้วยใจ ในการทำพิธีแหกนาจะต้องมีกาทำตะแหลั่ว มีทั้งตะแหลั่ว 4 ทิศ ที่วางไว้ตามมุมท้องทุ่งเพื่อเป็นเครื่องกำบังป้องกันโรคภัย แผลงที่จะเข้ามารบกวนผลผลิต ทั้งนี้การทำพิธีแหกนาจะนิยมทำในสองขั้นตอน คือขั้นตอนการปลูก และการตี ²

ภาพ ที่30 หอเสื่อนา หรือ หอเจ้านา

¹ จุดที่จะมีการแหกนานั้น จะเลือก บริเวณที่เป็นเสื่อนา อาจจะเป็นจุดต้นไม้ใหญ่มุนนา ตามที่มีการทำสืบทอดกันมา ส่วนในการแหกนานั้น จะมีการนำข้าวไปไว้บริเวณที่นาที่ปรับเป็นที่ดีข้าว นำเอามูลวัวหรือควายมาทาทั้งตากแดดไว้สองวัน การที่ใช้มูลวัว ควายนั้นอาจจะเนื่องมาจากไม่ต้องการให้มีเศษดิน ติดมากับข้าว โดยจะมีเครื่องไหว เหล้า 1 ไห ไก่ 1 คู่ กล่าวคำขอให้คุ้มครองคนที่มาช่วยทำนา เจ้าของที่นาให้อยู่มีสุข ไม่ให้เจ็บไข้ได้ป่วย หรือมีโรคภัยใดมาทำร้าย เมื่อรูปดื่บก็เริ่มดีได้ ส่วนเครื่องเซ่นไหว้ก็จะนำมาเลี้ยงคนที่มาช่วยทำนา อนึ่งข้าวหนึ่งกอที่ปลูกไว้ แยกต่างหากตอนแหกนาจะนำมาไว้ที่มุมตะแหลั่ว จะไม่ดี แต่จะนำกลับไปไว้ที่ยังฉางด้วย

² เครื่องเซ่นไหว้ จะไก่ 3 ปีสลบกับหมู 1 ปี พร้อมกรวยดอกไม้ รูปเทียน เหล้า อาหารคาว หวาน หลังจากนั้นก็ต้องจุดธูปจุดเทียนหรือจมนรูปหมด จุดที่จะมีการแหกนานั้น จะเลือก บริเวณที่เป็นเสื่อนา อาจจะเป็นจุดต้นไม้ใหญ่มุนนา ตามที่มีการทำสืบทอดกันมา ส่วนในการแหกนาที่นั้น จะมีการนำข้าวไปไว้บริเวณที่นาที่ปรับเป็นที่ดีข้าว นำเอามูลวัวหรือควายมาทาทั้งตากแดดไว้สองวัน การที่ใช้มูลวัว ควายนั้น อาจจะเนื่องมาจากไม่ต้องการให้มีเศษดิน ติดมากับข้าว โดยจะมีเครื่องไหว เหล้า 1 ไห ไก่ 1 คู่ กล่าวคำขอให้คุ้มครองคนที่มาช่วยทำนา เจ้าของที่นาให้อยู่มีสุข ไม่ให้เจ็บไข้ได้ป่วย หรือมีโรคภัยใดมาทำร้าย เมื่อรูปดื่บก็เริ่มดีได้ ส่วนเครื่องเซ่นไหว้ก็จะนำมาเลี้ยงคนที่มาช่วยทำนา อนึ่งข้าวหนึ่งกอที่ปลูกไว้แยกต่างหากตอนแหกนาจะนำมาไว้ที่มุมตะแหลั่ว จะไม่ดี แต่จะนำกลับไปไว้ที่ยังฉางด้วย

ภาพที่ 31 ตะแหลั่วหลวงเครื่องมือป้องกันภัยที่จะเข้ามาทำลายผลผลิตข้าว /ใช้ในพิธีกรรมแฮกนา

ภาพที่.32 ลุงดม ยอดตรี ชาวบ้านห้วยโจ้ ผู้รื้อฟื้นการทำตะแหลั่วเจ็ดชั้น

อย่างไรก็ตามการเลือนหายไม่ได้หมายความว่าถูกลบเลือน หากแต่รอช่วงเวลาจังหวะในการ เพาะบ่มฟื้นฟูความสำคัญขึ้นมาอีกครั้ง เพราะความสำคัญของพิธีกรรมไม่ได้สื่อเพียงความหมายในแง่

พิธีกรรมความเชื่อเพียงอย่างเดียว แต่หากยังแสดงความเป็นตัวตนของสังคมชาวนาที่มีหล่อหลอมเชื่อมโยงเห็นถึงความอบอุ่นต่อธรรมชาติ แสดงให้เห็นถึงการจัดการชุมชนชาวนาที่เชื่อมโยงในหลากหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นการเชื่อมโยงกับฐานทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ระบบการผลิตที่หล่อหลอมระบบสังคมเครือญาติ เครือข่ายการจัดการชุมชนชั้นดี

การปรับตัวขององค์กรเหมืองฝาย

ในช่วงเดือน 9 แรม 13 ค่ำของทุกปี (เดือนมิถุนายน) ฝายหลวงแม่แมะ ทั้ง 11 ลูก กว่า 245 ครอบครัว ในพื้นที่น้ำ 1,500 ไร่ จะร่วมกันทำพิธีเลี้ยงผีฝาย วัตถุประสงค์ของการเลี้ยงผีฝายก็เพื่อให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล น้ำดี ข้าวในนาอุดมสมบูรณ์ อีกทั้งยังขอให้ผีฝายคุ้มครองชาวนา ทั้งในการทำนาและงานหน้าหมู่บ้าน ในการเลี้ยงผีฝาย ชาวนาทุกคนจะต้องเข้าร่วม หรือหากมีเหตุจำเป็นที่ไม่สามารถเข้าร่วมได้ ต้องมีการแจ้งแก่เหมืองหรือแก่ฝายให้ทราบถึงเหตุจำเป็นและจะต้องนำเครื่องเซ่นตามที่กำหนดในแต่ละปีเข้าร่วม หากไม่เข้าร่วมจะต้องถูกปรับตามกฎหมายที่วางไว้ จะเห็นว่าประเพณีเลี้ยงผีฝายเป็นกุศโลบายที่ใช้สร้างความเป็นปึกแผ่นขององค์กรในมิติทางวัฒนธรรมและเป็นสัญลักษณ์ที่ทำให้ทิศทางขององค์กรเหมืองฝายมีความศักดิ์สิทธิ์ สื่อถึงการพึ่งพิงอย่างเคารพระหว่างคนและธรรมชาติ

กิจกรรมในวันเลี้ยงผีฝายทุกคนจะต้องมาแต่ขาวและแบ่งบทบาทหน้าที่กันตามที่ถนัด บางก็ทำการเชือดไก่ ต้มไก่ บางก็ทำความสะอาดแผ้วถางหญ้าตามฝาย บางก็ลองเหมือง จนกระทั่งจะทำพิธีทุกคนจึงมาร่วมตัวกันและร่วมกันปรุงไก่ที่เสร็จจากการเซ่นไหว้เป็นอาหาร ไม่ว่าจะเป็นต้มยำไก่ หรือไก่แซ่ น้ำปลา

ประเพณีเลี้ยงผีในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา แม้จะยังคงอยู่แต่ก็สถานการณ์จากการเปลี่ยนแปลงภายนอกเข้ามากระทบให้องค์กรเหมืองฝายต้องมีการทบทวนและปรับตัว เพื่อให้ทั้งความเชื่อและความเป็นจริงอยู่ร่วมกันได้ ทั้งนี้ก็สืบเนื่องการปรับเปลี่ยนสายพันธ์พืชในการเพาะปลูก ไม่ว่าจะเป็นข้าวหรือ ถั่ว ต่างก็มีอายุในการปลูกที่เร็วมากขึ้น ทำให้ในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา ชาวนาต้องเร่งรัดในการปลูกข้าวให้เร็วขึ้นเพื่อรวงข้าวที่มีขนาดใหญ่ ทำให้ชาวนาในบางลำเหมืองทำพิธีเลี้ยงผีฝายที่ตามลำเหมืองขอยก่อนที่จะเริ่มการทำนา ทั้งนี้การประชุมของคณะกรรมการเหมืองฝายต้นเดือนมิถุนายน 2548 ได้มองเห็นว่าการที่เลี้ยงฝายลูกก่อน ถือเป็นกระทำที่ผิดตามหลักความเชื่อ เนื่องจากฝายแม่ คือฝายหลวงแม่แมะ จะต้องกินก่อนฝายลูก (คือลำเหมือง) เมื่อเป็นเช่นนี้ที่ประชุมก็มีมติเลื่อนกำหนดการในการเลี้ยงผีฝายขึ้นมาเป็น เดือน 9 แรม 11 ค่ำ เพื่อที่จะได้ทำถูกต้องตามจารีตที่ทำกันมาแต่เดิม แสดงให้เห็นความเชื่อ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหนือธรรมชาติยังคงมีอิทธิพลต่อการรักษาสภาพความเป็นหน้าหมู่บ้านขององค์กรไว้ได้ แต่ในขณะเดียวกันการทบทวนกฎระเบียบและวิถีปฏิบัติหนึ่งที่ทำร่วมกันมากลายเป็นบทบาทหน้าที่ขององค์กรที่ป้องกันมิให้นำไปสู่ความแตกแยกและความอ่อนแอขององค์กร เช่น มีการห้ามนำพาไก่มาจากที่บ้าน ต้องนำไก่มาเชือดที่ฝายร่วมกันเนื่องจากมองการเชือดที่ฝายจะทำให้ผีฝายได้กินเต็มที่

ขณะเดียวกันองค์กรเหมืองฝายก็พยายามปรับปรุงกฎระเบียบให้ทันสมัยเหมาะสมกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน การจัดสรรน้ำแต่เดิมจัดที่จัดสรรตามต้งน้ำของแต่ละคน โดยจะปล่อยไปโดยไม่มีการจำกัดช่วงเวลา ในช่วง 4 ปีที่ผ่านมาสถานการณ์น้ำในหน้าแล้งไม่พอเพียงต่อการทำเกษตรทั่วเหลือ ปีใดหากราคาตัวสูงอีกปีก็จะมีคนปลูกมาก ปัญหาน้ำไม่เพียงพอในการเกษตรก็จะกลายเป็นประเด็นที่จะต้องมีการจัดการ โดยแก้เหมืองฝายแต่ละเส้นจะจัดการจัดสรรน้ำตั้งแต่ฝายจนกระทั่งลงระดับเหมืองชอย โดยจะจัดสรรน้ำเป็นชั่วโมง ตัวอย่างการจัดสรรน้ำ บ้านห้วยโจ้ ซึ่งลำเหมืองสายห้วยโจ้ มีเหมืองใส่ไก่อ่ 3 เส้น คือเหมืองแพะ เหมืองกลาง เหมืองตะวันออก ในหน้าแล้งกำหนดให้ใช้น้ำเส้นละ 3 วัน โดยคำนวณว่ามีคนทำนาที่คนนำอาหารชั่วโมง เช่น เหมืองสายแพะ มีคนทำนา 30 ไร่สามารถนำน้ำเข้าได้ 5 ชั่วโมง (24 ชั่วโมง คูณ 3 วัน หาร30 ไร่) หากมี กรณีปิดกั้นลำเหมือง หรือกระทำการอื่นใดที่เป็นการกั้นน้ำเข้านาของตนไม่เป็นไปตามที่ตกลงกันไว้ ถือเป็นการลักน้ำ ถือเป็นการละเมิดกฎ แก้ฝาย/แก้เหมืองจะเป็นผู้ตัดสินและพิจารณาโทษตามกฎหมายที่ตั้งไว้ ซึ่งมีตั้งแต่การปรับเป็นเงินครั้งละ 500-1,000บาท แต่ทั้งนี้ทางคณะกรรมการเห็นว่าการปรับไหมหากใครมีเงินแต่ต้องการได้น้ำก็จะไม่เกรงกลัว ก็มีการเพิ่มโทษในการปิดน้ำ 15 วัน และมาตรการขั้นเด็ดขาดหากไม่ยอมจะต้องมาเป็นแก้ฝาย/แก้เหมืองแทน

“ข้าพเจ้าชาวนาฝาย.....มีกฎกติกาหากว่าใครปิดแต่หลวงเข้าที่นาของตนเอง จะถูกปิดน้ำ 15 วัน ถ้าหากผู้ใดไม่ยินยอมจะต้องทำหน้าที่เป็นแก้ฝายแทน” (กฎระเบียบเหมืองฝายสายห้วยโจ้)

เช่นเดียวกับการใช้แรงงานในการทำงานหน้าหมู่บ้าน หรือมติอื่นใดที่ทางคณะกรรมการมีมติให้ทำร่วมกัน ชาวนาผู้ใช้น้ำทุกคนจะต้องเข้าร่วมหากไม่ได้เข้าร่วมและไม่ได้แจ้งเหตุผลวิสัยก็ต้องถูกปรับหรือถูกกำหนดโทษตามที่มีการตกลงกันไว้ ทั้งนี้โดยมากชาวนามักจะไม่ละเลยที่จะเข้าร่วมกิจกรรมเนื่องจากว่าคนใดที่ไม่เข้าร่วมจะเสียสิทธิในการใช้น้ำ หรือถูกปรับไหมเป็นเงินถึง 2 เท่าของค่าแรงงานชายขั้นต่ำ (150บาทx2เท่า=300บาท) ละหากต่อเนื่องหลายครั้งจะถูกตัดสิทธิในการใช้น้ำ เงิน 300 บาทไม่คุ้มหากขาด จึงจะต้องเสีย ทำให้การเลี้ยงฝายในแต่ละปีก็ยังคงคึกคักเหมือนที่ผ่านมา

ทางเลือกของการปรับตัวภายใต้ระบบการผลิต

การทำนาหากไม่สามารถลดการพึ่งพาจากภายนอกได้ ก็ส่งผลทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้นครอบครัวชาวนาเริ่มแสวงหาแนวทาง หรือทางเลือกอื่นมามีหลากหลายกว่าอาชีพการทำนาอย่างเดียว ไม่ว่าจะเป็นการเรื่องการส่งเสริมการศึกษาของลูกหลานเพื่อการประกอบอาชีพที่มั่นคงและมีมีเงินเดือนประจำ จึงพบว่าครอบครัวชาวนาอย่างน้อย 1 คน จะประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร ไม่ว่าจะเป็นครู พนักงานบริษัท ลูกจ้างประจำ ช่างก่อสร้าง คนขับรถ เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากการพึ่งพิงภายนอกมากยิ่งขึ้น ความต้องการมีเงินสดมีมากขึ้นในการบริโภคประจำวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านอาหาร ค่าเล่าเรียนของลูก ๆ การผ่อนชำระหนี้สิน อย่างเช่นกรณี ของลุงตุ้ย เหน่คำ สมาชิกครอบครัวมีจำนวน 6 คน พ่อและแม่ทำการเกษตรเป็นอาชีพหลัก ส่วนลูกๆทั้ง 3 คนเลือกที่จะออกมาทำงานนอกภาค

การเกษตร โดยคนที่ 1 รับราชการการ ส่วนคนที่ 2 และ 3 เป็นลูกจ้างประจำของหน่วยงานราชการและเอกชนเช่นเดียวกันกับแม่บัวเขียว ต๊ะมูล ที่บุตรชายและบุตรสาวทั้งสองคน อายุอยู่ในช่วง 25-30 ปีเมื่อจบการศึกษาระดับปริญญาตรีก็เลือกที่จะประกอบอาชีพครูและพนักงานธุรการมากกว่าการกลับเข้ามาทำอยู่ในภาคการเกษตร ซึ่งก็ต้องยอมรับความเปลี่ยนแปลงและค่านิยมที่เกิดขึ้นด้วย กลุ่มคนรุ่นใหม่จะชอบทำงานที่ไม่ต้องใช้แรงงานที่เข้มข้นมาก และมีความเสี่ยงสูงเช่นพ่อแม่ การรับราชการหรือการเป็นลูกจ้างช่วยลดความเสี่ยงในการลงทุนสูง อีกทั้งเกี่ยวข้องกับเรื่องหน้าตาที่เป็นค่านิยมทางสังคม ถือว่านี่คือทางเลือกของกลุ่มลูกหลานชาวนารุ่นใหม่

มุมมองต่อทิศทางหรือแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงระบบการทำเกษตรในอนาคต สำหรับการทำนายุคต่อไปที่ต้องฝากไว้กับคนรุ่นใหม่นั้น พ่อสุคำ ยอดดี คิดว่า “ด้านการทำการเกษตรคงจะไม่มีแล้วอนาคตจะไม่มีคนทำนาเนื่องจากว่าคนไทยเดินตามแบบต่างชาติ ที่ดินจะกลายเป็นของนายทุน เด็กๆก็ต้องเรียนหนังสือ ทำให้เด็กบางคนก็ไม่รู้จักรการทำนา ต่างกับสมัยลูกเมื่อก่อน ตอนที่เรียนอยู่ชั้นป. 4 ก็ต้องมาช่วยทำนา จึงได้เรียนรู้วิธีการทำนา นอกจากคนที่เรียนหนังสือไม่จบเท่านั้นที่จำเป็นที่จะต้องกลับมาทำนา”¹

หรือไม่ในอนาคตชาวนาจะต้องเปลี่ยนตัวเองมาทำงานรับจ้าง หรือเช่าที่นายทุนทำนาให้กับนายทุน เนื่องจากขายที่ให้กับนายทุนไปหมด “คิดว่าวิถีชีวิตของชาวนา เช่น หุงหิ้ว กลายเป็นที่ของนายทุน ชาวนาต้องกลับไปเช่าที่นาของนายทุน หากอนาคตภายหน้าเศรษฐกิจ ดี อาจจะกลายเป็นที่นาคนทำนาก็จะกลายเป็นแรงงานรับจ้าง”²

ส่วนคนทำนารุ่นพ่อแม่ สิ่งที่ยึดเป็นทางออกหรือทางเลือกของชาวนา เริ่มหันมาให้ความสำคัญก็คือการ ทำไร่นาสวนผสม แต่การจะทำเช่นนี้ได้ อย่างน้อยก็ต้องเป็นคนที่มีที่นาเป็นของตนเอง และต้องมีที่นาพอสมควร อย่างเช่น ลุงดม ยอดดี หรือ พ่อทอง ทราบแก้วที่หันมาทำการเกษตรผสมผสาน พ่อทอง ให้เหตุผลว่า การทำนาต้องใช้ต้นทุนสูง แต่ผลผลิตที่ได้ไม่คุ้มทุน ในขณะที่ค่าใช้จ่ายของลูก 2 คนในการศึกษามีความจำเป็นและเพิ่มสูงขึ้น การปรับเปลี่ยนในตอนแรกทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป คือมีการเก็บที่ส่วนหนึ่งในการทำนา ที่เหลือก็มีการปลูกผัก เช่น ชะอม ถั่วฝักยาว ตะไคร้ มะม่วง ลำไย มะพร้าว เลี้ยงปลา ในช่วงแรกอาจจะให้ผลตอบแทนที่ช้า แต่เมื่อผ่านไปประมาณ 3 ปี ชะอมกลับสร้างรายได้ในช่วงที่ให้ผลผลิตบางวันถึง 400-600 บาท เช่นเดียวกับเมื่อมีความต้องการใช้เงินก็สามารถจับปลาในบ่อที่มาอยู่หลายชนิดขายได้ แม้จะมีการปลูกพืชที่หลากหลายชนิดในที่นา รวมทั้งการมีบ่อปลา ในช่วงหน้าแล้งเมื่อชาวนาต้องการนำหล่อเลี้ยงพืชผลทางการเกษตร พ่อทอง ก็จะไม่เอน้ำเข้าแต่จะใช้น้ำที่มีอยู่ เช่นจากบ่อปลา หรือหากจำเป็นจริงก็จะเปิดเพียงไม่นาน นั่นเป็นเพราะว่าชุมชนชาวนาเองเข้าใจและเห็นใจต่อวิถีที่ต้องพึ่งพิงต้นทุนทางธรรมชาติในการผลิต

¹ แบบสัมภาษณ์สุคำ ยอดดี .อ้างแล้ว.

² นายวรเชษฐ์ บุญเรือง ที่มิวิจัยชาวบ้าน : ประชุมที่มิวิจัย เดือนกุมภาพันธ์ 2549 .

แตกต่างจากการเข้ามาของกลุ่มคนข้างนอก ที่ไม่มีความรู้ความเข้าใจพื้นฐานของชุมชนชาวนา เช่น การก่อสร้างสวนของโรงเรียนเจ้าฟ้าหญิงอุบลรัตนที่มหาราชวิทยาลัยลำปาง โดยเทศบาลนครลำปางเป็นขั้นบันไดเพื่อปล่อยปลา อันจะทำให้การไหลของปริมาณน้ำมีปัญหาในหน้าแล้ง หรือ หากเป็นหน้าฝนการไหลของน้ำอาจจะมีการเปลี่ยนทิศทางและเกิดการพังทลายของลำเหมือง หรือการใช้ท่อขนาดใหญ่ประมาณ 6 นิ้วในการดึงน้ำเข้ามาใช้ในสวน ทั้งที่แต่เดิมที่นาแห่งนี้มีน้ำใช้ในทีนาเพียง 4 นิ้วซึ่งการกระทำอย่างนี้เกิดจากการรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของผู้ทำการ ก่อสร้าง แต่เมื่อมีการพูดคุยร่วมกันกับกลุ่มชาวบ้านบ้านห้วยใจ ก็มีการคลี่คลายปัญหาลงไปได้

ฝ่ายหลวงแม่แ่มจะหลบตัวอยู่ชอกสีก้อย่างไรก็ตาม ไม่อาจปิดกั้นความเปลี่ยนแปลงได้ ช่วงปีพ.ศ. 2545 ทางอบจ.เชียงใหม่ประสานงบประมาณไปยังกรมชลประทานในการก่อสร้างฝายคอนกรีตฝายแม่แ่ม การก่อสร้างครั้งนี้กลุ่มชาวนาส่วนมากไม่รับรู้ร่วมกันมาตั้งแต่ต้นและไม่ทราบว่างบประมาณมาจากไหน แบบก่อสร้างเป็นอย่างไร ทั้งที่พวกเขาเป็นผู้ที่จะได้รับผลโดยตรงจากการก่อสร้างครั้งนี้

“ไม่รู้ว่...ไปเองงบประมาณมาจากไหน พอรู้ก็สร้างกันแล้ว” เป็นเสียงของพ่ออินทร์ จิโน ที่สะท้อนให้เราฟัง เพียงไม่ถึง 2 ปี ฝายคอนกรีตส่งปัญหาอย่างหนักในช่วงฤดูแล้ง ทราบและเศษไม้ที่พัดมากับกระแสน้ำมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงกระแสน้ำ ฐานรากด้านขวาทรุดลงกว่าครึ่งเมตร และพังไปที่สุด เหมืองฝายสายบ้านห้วยใจและสายห้วยใจ-แม่แ่มได้รับผลกระทบมากที่สุดเนื่องจากน้ำที่ไหลเข้าเหมืองมีปริมาณกว่าปริมาณแต่ที่จัดแบ่งกันไว้มาก ชาวนาทั้งสี่หมู่บ้านประชุมร่วมกันเพื่อให้การจัดสรรน้ำเป็นไปอย่างเท่าเทียม การหันกลับมาหาวิธีการแบบดั้งเดิมประหนึ่งจะเป็นการแก้ไขที่เหมาะสมและรวดเร็วในขณะนั้น การแก้ปัญหาของกลุ่มเหมืองฝาย คือการทำฝายซ้อนด้านล่างของฝายคอนกรีต โดยการนำกระสอบทรายและก้อนหินมาทับไว้ เพื่อให้เหมืองที่ได้รับความเดือดร้อนมีน้ำใช้ในการเกษตร ทั้งนี้การจัดการขั้นต่อไปของกลุ่มเหมืองฝายที่ได้มีการพูดคุยกันผ่านเวทีกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม พร้อมกับการลงพื้นที่เพื่อประเมินสถานการณ์ร่วมกัน กลุ่มเหมืองฝายเห็นร่วมกันว่า “ตามมติที่ประชุมตกลงว่าหากไม่สามารถซ่อมแซมได้ก็จะปล่อยให้พังเพื่อที่จะได้สร้างฝายขึ้นมาใหม่ เพราะจะปรับอะไรก็ไม่ได้”¹ แต่ทั้งนี้สถานการณ์ล่าสุด (เดือนมีนาคม 2549) ได้มีการพูดคุยในกลุ่มคณะกรรมการเหมืองฝายแม่แ่ม-แม่เฒ่า มีข่าวว่าจะมีการจัดสรรงบประมาณจากทางกรมชลประทานในการซ่อมแซมตัวฝาย แต่ว่าทางกลุ่มไม่ต้องการ เนื่องจากเห็นว่าตัวฝายไม่อาจจัดการให้เกิดการจัดสรรน้ำที่มีประสิทธิภาพได้ แต่ว่าก็มีการเสนอจากทางการเข้ามาว่าในการซ่อมแซมจะเป็นการตัดตัวฝายและปรับฐานลงให้ต่ำ ลักษณะคล้ายฝายแบบแท่งคอนกรีต ไม่ว่าอย่างไรก็ตามกลุ่มเหมืองฝายยืนยันที่ไม่อยากได้ฝายเดิมแม้จะมีการปรับปรุง แต่จะมีการจัดการฝายขึ้นใหม่ตามที่ชุมชนเคยจัดการและได้ผลดีเมื่อครั้งอดีต อย่างไรก็ตามขณะที่เขียนรายงานชิ้นนี้ทางกลุ่มเหมืองฝายกำลังต่อรอง

¹ นายสิงห์คำ เก่งกล้า .แม่ฝายชี้เหล็ก บ้านจอมคีรี หมู่ 3 ต.แม่เฒ่า อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่ .

ภาพที่ 33 ฝ่ายหลวงคอนกรีตแม่น้ำพัง จากน้ำป่าที่ไหลทะลักลงมาอย่างรุนแรงในช่วงกลางปี 2548

การยื่นมือเข้ามาของเทคโนโลยีภายนอก ประหนึ่งเป็นเหมือนการพลิกผันรูปธรรมของเหมืองฝ่ายธรรมดา แต่ทว่าด้านลึกกลับเป็นการเปลี่ยนภูมิปัญญา และนัยเชิงอำนาจรัฐที่มีผลต่อการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง เมื่อระบบการจัดการน้ำของกรมชลประทานไม่เอื้ออำนวยต่อลักษณะทางธรรมชาติของท้องถิ่น การจัดสรรปันน้ำตามแบบข้างนอกจึงไม่ใช่เรื่องที่ตึงเครียด นอกจากนั้น การเข้ามาของเทคโนโลยีความรู้ภายนอกโดยที่ชุมชนซึ่งมีการจัดการอย่างต่อเนื่องและยาวนาน อีกทั้งเป็นผู้มีส่วนได้เสียในการเปลี่ยนแปลงย่อมถือเป็นการละเมิดสิทธิของชุมชน ละเมิดต่อภูมิปัญญาและความรู้ของชุมชน การก้าวข้ามเรื่องนัยเชิงอำนาจและประสานความเข้มแข็งของกลุ่มองค์กรชุมชนจะเป็นตัวเร่งเร้าและกีดกันการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น

สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันให้เห็นถึงวิธีคิดเรื่องสิทธิ ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าน้ำเป็นสิทธิชุมชนที่พวกเขากำหนดกฎเกณฑ์ร่วมกันเพื่อสร้างสรรค์ความเป็นธรรมในการจัดการทรัพยากร แม้สังคมชาวนาจะต้องมีการปรับตัวภายใต้เศรษฐกิจกระแสหลัก แต่สิ่งที่ผูกโยงสิทธิในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน คือ ความสัมพันธ์ของคนในกลุ่มองค์กรเหมืองฝ่าย ความยุติธรรมในการจัดสรรน้ำ ประเพณีความเชื่อในการเลี้ยงผีฝ่าย องค์ความรู้

บทสรุป

ในด้านหนึ่งที่ชุมชนชาวนากำลังพยายามที่จะรักษาอัตลักษณ์ภายใต้ระบบการผลิตที่ต้องพึ่งพาฐานทรัพยากร น้ำ เป็นหลัก และในอีกด้านหนึ่งรัฐ ก็พยายามเข้ามาทำลายตัวตนของชุมชนชาวนา หลายต่อหลายประกาศ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างภาระหนี้สินผ่านระบบสินเชื่อทางการเกษตร การส่งเสริมการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ ส่งผลต่อภาวะหนี้สินและความมั่นคงทางการผลิตและในขณะเดียวกันรัฐได้พยายามเข้ามาประกาศความเป็นเจ้าของในฐานทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า โดยเริ่มจากการประกาศเขตป่า ซึ่งกระทบต่อโดยตรงต่อองค์กรเหมืองฝายในเรื่องที่การใช้ไม่ในการสร้างหลักฝายเพราะไม่สามารถนำจากป่ามาใช้ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นเหมืองฝายบางที่ต้องมีการปรับตัวในการพึ่งพิงเทคโนโลยีจากภายนอก ความเข้มแข็งและการต่อรองที่เคยมีพลังเริ่มลดน้อยลง และที่น่าห่วงเกรงและองค์กรเหมืองฝายแต่ละที่จะต้องรู้ให้เท่าทันคือการที่รัฐเตรียมที่จะออกกฎหมายน้ำ

กฎหมายน้ำเป็นความพยายามที่จะเปลี่ยนสถานะของน้ำจากที่เคยเป็นสถานะสมบัติไปเป็นสินค้าที่สามารถซื้อขายเปลี่ยนมือได้ในระบบตลาด ทั้งนี้เนื่องมาจากนโยบายของรัฐบาลชุดนี้ที่มองว่าหากคนมีโอกาสถึงหรือมีโอกาสได้รับน้ำสำหรับการทำการเกษตรจะทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น(ซึ่งก็เป็นแนวคิดที่มาจากระบบทุนที่เราต้องอยู่ภายใต้แนวคิด) นำมาซึ่งการคิดสร้างเขื่อน ผันน้ำ สร้างเครือข่ายระบบส่งน้ำ และขยายพื้นที่ชลประทาน เพิ่มพื้นที่เกษตรกรรมขนาดใหญ่และระบบอุตสาหกรรม โดยลืมที่จะหันมามองความต้องการที่แท้จริงของชุมชน

ซึ่งหากกฎหมายน้ำออกมาบังคับใช้ คนที่ต้องถูกแย่งชิงฐานทรัพยากรสำคัญในระบบการผลิตไปสู่มือของกลุ่มทุนที่อาศัยช่องว่างทางกฎหมายและอำนาจทุนในมือ ความสำคัญของการใช้น้ำภายใต้กฎหมายน้ำจะไม่ใช้เกษตรกรรายย่อยที่มีเป็นจำนวนมาก แต่จะเป็นระบบอุตสาหกรรมหรือระบบเกษตรขนาดใหญ่ ในฤดูแล้ง การผันน้ำจะต้องผันให้คนที่จ่ายค่าน้ำก่อน หากชาวนารายย่อยต้องการก็ต้องรวมตัวกันเพื่อจ่ายค่าน้ำหากชาวบ้านอยากที่จะมีสิทธิในการคุ้มครองตามกฎหมาย เพื่อให้ได้ใบอนุญาตต้องจ่ายเงิน แต่ไม่มีการกำหนดว่าต้องจ่ายเท่าไร เมื่อมีการประกาศใช้กฎหมายน้ำไม่ได้มีผลที่เดียวทั้งประเทศ แต่จะมีผลกับคนที่ใช้น้ำในระบบก่อน เช่น จากเขื่อน จากคลองชลประทานที่มีอยู่แล้ว เพราะระบบเหล่านี้มีการปิดเปิดน้ำได้ง่าย อันดับสอง คือคนที่ใช้น้ำตามธรรมชาติ ตามลำคลอง จะต้องมีการขออนุญาตถัดไป

จะเห็นว่าเมื่อเป็นเช่นนั้น อำนาจของชุมชน สิ่งที่ชุมชนมีอยู่ เช่นจะแบ่งน้ำอย่างไรให้พอเพียง ใครบ้างที่จะเข้ามาใช้น้ำร่วมได้ และใช้อย่างไรให้เกิดความเท่าเทียมกันก็จะหายไป หากมีการจัดการโดยคนอื่น อำนาจการต่อรองหรือสิทธิชุมชนก็ไม่มีเหลือ เพราะไม่ได้ถูกจัดการโดยชุมชน คนที่วางหน้าที่หลักเกณฑ์ในการใช้น้ำ คือ คณะกรรมการลุ่มน้ำ ยกตัวอย่าง เช่น ที่เขื่อนอุบลรัตน์ มีคนใช้หลายคน ทั้งชาวบ้าน โรงงาน ทำน้ำประปา คณะกรรมการลุ่มน้ำซึ่งจะเป็นคนจัดสรรว่าโรงงาน ประปา ชาวบ้านที่ใช้น้ำในการทำงานเกษตรจะได้เท่าไร และจะต้องมีน้ำเหลือในเขื่อนอุบลรัตน์เท่าไรที่จะทำให้ชาวบ้าน

เลี้ยงปลาได้ การออกใบอนุญาตที่ออกให้ มั่นฐานเหมือนสัญญาในการคุ้มครองการใช้น้ำ เท่ากับ ปริมาณที่ตกลง ผู้ขออนุญาตจะต้องมีการจ่ายค่าธรรมเนียม

ทั้งนี้ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แะ-แม่ทะ องค์กรชาวนาเริ่มมีการรับรู้ถึงแนวคิดของกฎหมายน้ำ จากการขยายของผู้ที่มีโอกาสในการเข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนต่างๆ รวมทั้งผ่านเวทีวิเคราะห์สถานการณ์ในพื้นที่ลุ่มน้ำ ซึ่งชาวนามีการตื่นตัวต่อประเด็นนี้สูง และยืนยันไม่เห็นด้วยกับแนวคิดนี้ เนื่องจากความเป็นหน้าห่ม อันเป็นหลักความคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชน คือ เรื่องของหน้าห่ม แต่ในทุกวันนี้รัฐเข้ามาจัดการรัฐก็คิดว่าเป็นของรัฐ เมื่อเป็นอย่างนี้ ความเป็นธรรม และเสมอภาค ไม่เอาเปรียบกัน ไม่มีใครเหนือใคร ก็จะเปลี่ยนไป

นอกจากนี้กว่าที่ชุมชนชาวนาผู้ ซึ่งจะได้รับผลกระทบโดยตรงกับเป็นกลุ่มท้ายๆ ที่ได้รับรู้เรื่อง เรื่องราวของกฎหมายน้ำ ตามมาตรา 59 ตามรัฐธรรมนูญ ระบุว่า “บุคคลย่อมมีสิทธิได้รับข้อมูล คำชี้แจง จากหน่วยงานราชการหน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือราชการปกครองส่วนท้องถิ่น ก่อนการอนุญาต หรือดำเนินโครงการหรือกิจกรรมใดที่มีผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่น และมีสิทธิแสดงความคิดเห็นของตน ในเรื่องดังกล่าว ทั้งนี้ตามกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนที่กฎหมายบัญญัติ” แต่ปรากฏว่าคนที่รัฐนำไปเรียนรู้เกี่ยวกับพรบ.น้ำ กลับเป็นกลุ่มกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สอบต. ซึ่งล้วนเป็นโครงสร้าง ผู้นำทางการ เป็นข้าราชการ นานอำเภอซึ่งคนเหล่านี้ไม่ได้มีส่วนได้เสียกับการบริหารจัดการเรื่องน้ำ โดยตรง ข้อมูลกับตรงไปตกอยู่ที่คนอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่เกี่ยวข้องทำให้เสียเวลาที่จะต้องมีการพัฒนาภายใต้ กรอบพรบ.น้ำ ไม่ตรงกับความต้องการของชาวนา ทั้งนี้ชาวนามองว่าไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมกำหนด ความต้องการของตนเองและชุมชนตั้งแต่ต้น

ทั้งนี้ข้อเสนอขององค์กรเมืองฝ่ายลุ่มน้ำแม่แะ-แม่ทะ ต่อพรบ.น้ำ ชาวนามองว่าหาก พรบ.น้ำประกาศใช้และเข้ามาบังคับใช้ในพื้นที่ ชาวนาจะต้องมีส่วนร่วมในการตรวจสอบ และมี อำนาจในการกำหนดการบังคับใช้ในพื้นที่ นโยบายหรือกฎหมายต้องให้สิทธิและเปิดโอกาส, รับรอง สิทธิ, ที่จะให้ชุมชนจัดการตัวเองผ่านความหลากหลายของพื้นที่นั้นๆ

อย่างไรก็ตามการยกร่างกฎหมายน้ำ เป็นการแสดงให้เห็นว่ารัฐกำลังสร้างนโยบายและกฎหมาย เข้ามาละเมิดสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชน แต่ดั้งเดิม ซึ่งการจัดการเป็นคนละส่วนเป็นคนละ แนวคิดกับการจัดการน้ำของภาคประชาชน วิถีปฏิบัติและวิถีคิดของชาวบ้านต่อน้ำ มักจะเป็นวิถีของ ความอ่อนน้อมถ่อมตนและให้ความเคารพต่อธรรมชาติ แม้แต่การใช้ประโยชน์จากน้ำก็เป็นเรื่องของ การ“ขอใช้” และตั้งอยู่บนหลักแห่งการแบ่งปัน รวมทั้งไม่ได้ตั้งอยู่บนวิถีคิดพื้นฐานของ ความรุนแรง ซึ่งจากสังเกตได้จากการสร้างฝาย ซึ่งไม่ใช่การก่อสร้างด้วยฝายคอนกรีตปิดกั้นแม่น้ำ หากแต่ใช้ไม้หลัก ตอกสลับเป็นลักษณะฟันปลา ทั้งน้ำ ทั้งทราบและสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในน้ำ สามารถไหลรอดและว่ายไปมา ตามช่องรูที่มีอยู่มากมายได้อย่างเสรี จากจารีตประเพณี และรูปแบบการสร้างฝายที่กล่าวมาข้างต้น อาจให้ความหมายว่า มนุษย์ไม่สามารถเป็นเจ้าของและครอบครองน้ำได้ หากแต่ต้องเคารพและแบ่งปัน ให้ผู้อื่นด้วย ยิ่งกว่านั้น ยิ่งกว่านั้นชาวบ้านยังเชื่อว่าการทิ้งสิ่งสกปรกลงแม่น้ำ รวมทั้งการปิดกั้นแม่น้ำ ไม่ว่ากันด้วยกิ่งไม้ ท่อนไม้ หรือทำลายสิ่งก่อสร้างที่ปิดกั้นแม่น้ำ โดยความหมายที่ลึกลงไปก็คือ การ

ชี้ให้เห็นว่า โดยวิถีของชาวบ้าน ซึ่งแสดงออกโดยการปฏิบัติ และข้อกำหนดจารีต คนมักจะอ่อนน้อมต่อ ธรรมชาติและเคารพต่อ"สิทธิการใช้"น้ำของผู้ใช้น้ำคนอื่น ๆ

ส่วนในมิติทางด้านวัฒนธรรม กฎจารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติที่กล่าวมาเบื้องต้น ไม่เพียงชี้ให้เห็นถึงศักยภาพ/ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการควบคุมทรัพยากร และวิถีคิดหรือระบบคิดของชาวบ้านต่อการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติแล้ว ยังสะท้อนถึงการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนด้วย หมายความว่าเหมือนฝ่ายและสายน้ำในวิถีคิดของชาวบ้านไม่ใช่ทรัพย์สินของบุคคล หากแต่เป็นสิ่งที่เรียกว่าของหน้าหมู่บ้าน หรือเป็นทรัพย์สินที่ทุกคนต้องช่วยกันดูแลรักษาในรูปแบบหนึ่ง ซึ่งการดูแลรักษาก็ไม่ใช่การกำหนดข้อบังคับ หรือแสดงอำนาจเหนือทรัพยากร หากแต่เกี่ยวข้องกับระบบศีลธรรม/คุณธรรม ที่สะท้อนถึงการรับผิดชอบต่อสังคมโดยรวม ยิ่งกว่านั้นเงื่อนไขของการแผ่ขยายโครงสร้างอำนาจของรัฐอิทธิพลของระบบตลาด ความรับผิดชอบต่อสังคมโดยรวม ที่สะท้อนจากการจัดการน้ำและเหมือนฝ่ายในฐานะของหน้าหมู่บ้าน ของชาวบ้าน ไม่เพียงแต่เป็นการแสดงออกถึง "พลังอำนาจของชุมชน" ในการควบคุมการจัดการน้ำของตนแล้ว หากยังเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างอุดมคติในการดำรงชีวิตบางอย่าง และตอบสนองต่อความมั่นใจต่อความมั่นคงของชีวิต และครอบคลุมทั้งความมั่นใจคุณต่อคุณค่าและศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ของคนในชุมชน

บทที่ 8

บทส่งท้าย

โครงการสิทธิชุมชนศึกษา ลุ่มน้ำแม่แะ-แม่ทะ

สถานการณ์ทรัพยากรภาคเหนือในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ปิงค่อยๆเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขและปัจจัยของสถานการณ์ในโลกกระแสโลกาภิวัตน์ ที่รุกคืบขยายจากศูนย์กลางเข้าสู่ชุมชนชายขอบที่มีฐานทรัพยากร พร้อมกันนั้นการต่อสู้เพื่อปกป้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนมีมาอย่างต่อเนื่อง มีการปรับเปลี่ยนใช้กระบวนการในการต่อสู้ที่หลากหลายรูปแบบมากขึ้น ทั้งการปรับรูปแบบการจัดการทรัพยากร สร้างความสัมพันธ์กับรัฐ รวมถึงระหว่างคนที่ใช้ฐานทรัพยากรร่วมกัน ขณะเดียวกัน การนโยบายรัฐก่อให้เกิดความสับสน ความลักลั่นระหว่างการหวงพื้นที่ทางฐานทรัพยากร แต่อีกด้านหนึ่งก็ส่งเสริมให้เกิดการรุกคืบของการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรมากมาย เช่น การแปลงสินทรัพย์เป็นทุน การพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐาน ที่เกิดจำเป็น การเปิดเหมืองลิกไนต์ หรือแม้กระทั่งในรูปแบบของการใช้ภาษีไปอุดหนุนธุรกิจของจีนในการเปิดการค้าเสรี หรือ FTA ซึ่ง เป็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง

ภาวะลักลั่นทั้งการอุปถัมภ์กีดกันการเข้าถึงทรัพยากรจากรัฐและแรงผลักดันให้ใช้ทรัพยากรจากกระแสทุนนิยมทำให้เกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรขึ้นในหลายระดับ และยังเป็นการนำพาปัญหาอื่นๆ ด้วย เช่น อคติทางชาติพันธุ์ การอ้างนโยบายและกฎหมายของรัฐ หรือการอ้างความเชื่อสาธารณะเพื่อกีดกันชุมชนอื่นจากการใช้ทรัพยากร ฝ่ายชุมชนที่ถูกละเมิดก็พยายามฟันสู้สร้างอุดมการณ์หน้าห่ม สร้างอัตลักษณ์ที่ชอบธรรมในการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในการจัดการทรัพยากร

ขบวนการสิทธิชุมชนได้สร้างกระบวนการการเรียนรู้เพื่อเข้าใจปัญหา สร้างผู้นำ และคนรุ่นใหม่ สร้างกฎกติกา แบบแผนการจัดการทรัพยากร สร้างเครือข่ายและกลไกเชิงสถาบันให้เข้มแข็งขึ้น ความหมายของสิทธิชุมชนได้ขยายขอบเขตอย่างกว้างขวาง ข้ามนิเวศน์ชุมชน ชาติพันธุ์ วัฒนธรรมและชนชั้นเพื่อสร้างทุนทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของตนเองให้เข้มแข็งขึ้น โดยอาศัยเครื่องมือการเรียนรู้ เช่น การใช้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การใช้สภาพปัญหาร่วม การใช้ประเพณีวัฒนธรรม และอื่น

ในบริบทของปัญหาที่ชัดเจน การเคลื่อนไหวของชุมชนเพื่อปกป้องสิทธิเห็นได้เด่นชัด แต่กระนั้นก็ต้องพัฒนาวิธีการเรียนรู้ที่ละเอียดมองเห็นรากฐานปัญหาทางความคิดที่อยู่เบื้องหลังนโยบายต่างๆ ในบริบทปัญหาที่ลักลั่นมีทั้งฝ่ายได้และฝ่ายเสีย กระบวนการการเรียนรู้ร่วมกันอย่างรอบด้านเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งไม่น้อยไปกว่าความแหลมคมในเชิงเนื้อหา หรือในเชิงบริบทของปัญหาที่เกิดจากอคติความเชื่อ ซึ่งยากจะมองเห็นกระบวนการการตรวจสอบตัวตนเพื่อให้หลุดพ้นจากการครอบงำเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง

ทั้งนี้การดำเนินงานของโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคเหนือ กลุ่มน้ำแม่ปิง กรณีศึกษากลุ่มน้ำแม่แะ-แม่ณะ เป็นไปเพื่อศึกษารูปแบบ กระบวนการป้องกันป้องกันฐานทรัพยากร สร้างกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพของชุมชน หนุนเสริมการปฏิบัติการสิทธิของชุมชน สร้างเครือข่ายองค์กรชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมาย

มุ่งให้ชุมชนในพื้นที่เป้าหมายเกิดความตระหนักในสิทธิชุมชนและเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเกิดการรวมตัวเป็นกลุ่มองค์กรในชุมชนและเครือข่ายชุมชนในระดับลุ่มน้ำ และมีการประสานความร่วมมือกับพหุภาคีในการจัดทำแบบแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แะ-แม่ณะที่เป็นทางเลือกในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสอดคล้องกับระบบภูมินิเวศน์ วัฒนธรรมลุ่มน้ำที่บูรณาการจากองค์ความรู้ ประสบการณ์เดิมของชุมชนกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน ซึ่งสรุปประมวลกระบวนการและผลที่ได้รับ ดังนี้

1) ได้มียกระดับทีมวิจัยชาวบ้าน จำนวน 15 คนจากตัวแทนของแต่ละชุมชน ภายใต้กระบวนการสร้างการเรียนรู้เพื่อให้เกิดความสามารถในการวิเคราะห์และนำเสนอปัญหา –ทางเลือก -ข้อเสนอในการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างเป็นระบบและชัดเจน เป็นกลไกในการขยายการเรียนรู้สู่ชุมชนเพื่อให้เกิดความตระหนักเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร โดยการเข้าร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง เช่น เวทีวิเคราะห์สถานการณ์ เวทีกลุ่มย่อยในชุมชน อย่างไรก็ตามแม้ว่าท้ายที่สุดแล้ว ความแตกต่างทางด้านศักยภาพของแต่ละคนที่มีความแตกต่างกันอาจจะทำให้การยกระดับเกิดความแตกต่างกันบ้างจากการดำเนินงานร่วมกับทีมวิจัยชาวบ้านพบว่า ทีมวิจัยและแกนนำชาวบ้านยกระดับกระบวนการเรียนรู้ได้ในระดับหนึ่ง จำนวนไม่น้อยที่มีความสามารถในการวิเคราะห์และนำเสนอปัญหา ทางออกทางเลือก-ข้อเสนอในการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างเป็นระบบและชัดเจน อันเป็นเสียงสะท้อนต่อกระบวนการทำงานร่วมกันในระยะเวลาเกือบ 3 ปี

อย่างไรก็ตามแม้ว่าโครงการสิทธิชุมชนจะปิดโครงการลงไปแล้วก็ตาม ความรู้สึกตระหนักและต่อสถานการณ์ปัญหาที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิทธิของชุมชนท้องถิ่น ต่อเรื่อง ต่างๆได้เข้าไปฝังรากการเรียนรู้ของทีมวิจัยชาวบ้านและแกนนำ โดยมีการวางแผนร่วมกับคณะกรรมการลุ่มน้ำแม่แะ-แม่ณะ ในการขับเคลื่อนกลไกการจัดการลุ่มน้ำภาคประชาชนให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม

2) ขณะเดียวกันก็เข้ามามีส่วนในการศึกษาตัวตนและองค์ความรู้ของพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นองค์ความรู้ในการจัดการที่ดิน สายน้ำเหมืองฝาย ป่า ผ่านพิธีความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่เข้ามากำกับให้คนและธรรมชาติอยู่อย่างเกื้อกูล องค์ความรู้เหล่านี้ถือเป็นชุดประสบการณ์ที่ชุมชนสั่งสมเพาะบ่มในการใช้ฐานทรัพยากรเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนเกิดความเป็นธรรม เช่น การจัดการเหมืองฝาย ที่มุ่งให้เกิดการสรรน้ำอย่างเท่าเทียมกันในพื้นที่การเกษตรกว่า 1,500 ไร่ ผ่านกฎระเบียบที่ร่วมกันร่างมายาวนานและยังคงหลักการใช้ได้อย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามด้วยเงื่อนไขหรือสถานการณ์ที่แตกต่างในปัจจุบัน การปรับตัวขององค์กรเหมืองฝายโดยการผลิตซ้ำองค์ความรู้เดิม และผลิตองค์ความรู้บนพื้นฐานการปรับตัวหรือการต่อรองขึ้นมาใหม่ ได้กลายเป็นเครื่องมือที่พยายามคงอำนาจและสิทธิของชุมชนในการจัดการน้ำ

เหมืองฝาย เช่น การปรับตัวของกฎการปรับไหม การแบ่งสรรน้ำในช่วงน้ำแล้ง หรือการใช้ความเชื่อของผี หรือเรื่องของ ชีต ในการเชื่อมร้อยผู้คนที่ใช้น้ำเข้าด้วยเมื่อเงื่อนไขของระบบการผลิตเปลี่ยนแปลง เช่น การตั้งกฎให้เลี้ยงฝายที่ฝายหลวงแม่แมะ ก่อนที่จะเลี้ยงฝายที่เหมืองซอย เป็นต้น

เช่นเดียวกันกับองค์ความรู้ของชนเผ่า ลahu พิธีก่อกองทราย (เซเซเต) เป็นการขอสมาเจ้าป่าเจ้าเขาและสัตว์ต่างๆที่โดนเผาไฟไปพร้อมกับการทำไร่ อีกทั้งมีการนำเอาเมล็ดพันธุ์(มอยอ) ไปถวายเจ้าที่ไร่เพื่อให้ปลูกองกาม ราคาดีเข้าพรรษา (สมาดา หรือประเพณีการตานข้าวโพด) โดยจะมีการถวาย (ตาน)ผลผลิตที่เก็บเกี่ยวได้ในช่วงฤดูนั้นๆ เช่น ฟักทอง ข้าวโพด ให้แก่หอเจ้าบ้าน คือเจ้าหลวงคำแดง และมีการแลกเปลี่ยนกันในหมู่บ้าน โดยแต่ละบ้านจะนำผลผลิตที่ได้ไปให้แก่บ้านอื่นทุกหลังคาเรือนในหมู่บ้านการให้นั้นจะต้องให้เป็นจำนวนคู่เท่านั้น

ที่นิยมกันก็คือ 1 คู่ พิธีกรรมเหล่านี้ล้วนเกิดขึ้นมาบนเงื่อนไขของการพึ่งพิงกันละกันระหว่างคนกับธรรมชาติ จนกระทั่งการเปลี่ยนแปลงที่มาจากศูนย์กลางความเจริญของโลกและของประเทศเผยขยายเข้ามา พร้อมกับการอ้างอิงความเป็นเจ้าของของผู้ที่เข้าใหม่ โดยอำนาจและเงินตรา

3) กระบวนการต่อรอง / การปรับตัว เพื่อรักษาสติของชุมชนในการจัดการฐานทรัพยากร ทบทวนวิเคราะห์สถานการณ์ในพื้นที่ เช่น การรุกรานของระบบทุนนิยม ภาวะหนี้สิน การประกาศพื้นที่ป่าอนุรักษ์ทับพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัย ฯลฯ ผ่านเวทีกลุ่มย่อยในชุมชน เวทีในพื้นที่ลุ่มน้ำ การเข้าร่วมเวทีเครือข่ายระดับภาค หรือระดับประเทศ ทำให้หลายส่วนกลับมามองต้นเหตุและปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหา และพบว่ากระบวนการปรับตัว ต่อรอง หรือต่อสู้กับสถานการณ์ปัญหาได้มีการหยิบยกมาใช้อย่างต่อเนื่อง ทั้งรู้และเป็นไปด้วยสัญญาชาติญาณ เช่น การปรับตัวของชุมชนป่าเมี่ยงตอนนโยบายการประกาศเขตป่าทับพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัย ทั้งพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติดอยเชียงดาว เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยเชียงดาว เขตป่าต้นน้ำชั้น1 ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อความมั่นคงในการดำเนินชีวิต การเข้าถึงฐานทรัพยากร ชุมชนป่าเมี่ยงในแต่ละหมู่บ้านได้ส่งตัวแทนเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการของหน่วยต้นน้ำภายใต้เงื่อนไขหมู่บ้านอาสาป้องกันไฟฟ้า พบว่ากระบวนการเหล่านี้ช่วยทำให้ภาวะความกดดันหรือการบีบคั้นระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้กับชาวบ้านลดน้อยลง ขณะเดียวกันชุมชนก็พยายามที่ปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขสถานการณ์ที่เป็นข้อจำกัด เช่น การปรับตัวของพลวัตรการใช้ฟัน จากที่เคยตัดฟันต้นใหญ่ในป่า หลังการประกาศเขตป่าซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่ง นำมาซึ่งการปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้ฟัน ชุมชนยอมรับเตาหนึ่งเมี่ยงจากปungแบบดั้งเดิมมาเป็นเตापungที่มีตาต เพื่อลดปริมาณและขนาดของฟันที่ใช้ การลดลงของสองอย่างและเงื่อนไขของสถานการณ์ทำให้การเอาฟันในช่วงหลังเน้นการเวียนปีที่สวนเมี่ยง ที่สำคัญการเอาฟันก็ต้องใช้ความรู้ของชุมชนที่ต่อฝืนป่าด้วย เช่น การเอาฟันจะต้องเอาหน้าแล้ง เนื่องจากว่าในช่วงแล้งต้นไม้ที่ตัดจะแตกหน่อง่าย และต้องแลกต้นไม้มีอายุประมาณ 4-5 ปี เพราะจะมีอัตราการแตกหน่อสูง เป็นต้น

4) การปฏิบัติการสิทธิชุมชน นอกเหนือจากการปรับตัวเพื่อรับมือกับสถานการณ์ที่ชุมชนยากต่อการปฏิเสธ แต่ทว่าหากเป็นการรุกรานเข้ามารุกล้ำ และแย่งชิงฐานทรัพยากรให้เสื่อมโทรมและหลุดลอยไปจากอำนาจการจัดการของชุมชน เช่น กรณีบ้านปางมะโอ ซึ่งมีนายทุนจากกรุงเทพฯ ชื้อที่ต่อ

จากชาวบ้านที่เข้าไปทำงานที่กรุงเทพ เพียงสิบกว่าไร่ และทิ้งร้างไว้หลายปี จนกระทั่งนโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุนเข้ามาในพื้นที่ โดยเงื่อนไขการออกเอกสารสิทธิที่ดินจะต้องมีการใช้ประโยชน์ ก็ได้มีการว่าจ้างคนเข้ามาตัดและแผ้วถางเพื่อทำสวนสาธารณะใหม่ ปรากฏว่าการแผ้วถางได้ขยายเป็นการรุกล้ำเข้าพื้นที่ป่ากว่า 40 ไร่ ชุมชนปางมะโอเห็นว่าไม่ถูกต้องและเป็นการบุกรุกพื้นที่ป่าแม้ว่านายทุนจะบอกว่า เป็นสิทธิของตนเนื่องจากว่าซื้อที่ดินมา 40 ไร่ แต่เอกสารใบสค.1 ที่ปรากฏมีเพียงสิบกว่าไร่ ทำให้ชาวบ้านไม่ยอมแม้ว่าในความเป็นจริงที่ผ่านมาชาวบ้านคนที่ขายจะครอบครองสวนเมียงกว่า 40 ไร่ก็จริง แต่ว่าเป็นไปเพื่อการทำสวนเมียงตามรูปแบบของชุมชนดั้งเดิม และสิทธินั้นได้รับการรองรับโดยชุมชน แต่เมื่อเงื่อนไข สถานการณ์ และกลุ่มเป้าหมายเปลี่ยนไปเป็นคนภายนอกชุมชน วิธีคิด และวิธีการที่แตกต่างกันส่งผลกระทบต่อการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน และอำนาจในการควบคุมการใช้ประโยชน์ทำให้ชุมชนไม่อาจยอมรับ นำไปสู่กระบวนการพิสูจน์สิทธิ์ ท้ายที่สุดชุมชนคือชุมชนเป็นเจ้าของสิทธินั้น

อย่างไรก็ตามเชื่อว่าเมื่อสถานการณ์ปัญหาที่เข้ามากระทบกับชุมชนอย่างจังเหล่านี้จะส่งให้เกิดการปฏิบัติการสิทธิขึ้นมาได้ การปฏิบัติการสิทธินั้นย่อมเกิดมาจากพลังของชุมชนที่เข้มแข็ง กรณีการเลี้ยงปลาในกระชังของนายทุนน้อย หรือชาวบ้านในชุมชนตั้งตนเป็นเจ้าของจับจองพื้นที่ริมฝั่งลำน้ำแม่ปิงบ้านแม่คะ ซึ่งแต่เดิมเป็นที่เล่นน้ำ เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา เป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านในพื้นที่โดยรอบ กับถูกจับจองโดยกลุ่มคนเพียงไม่กี่คน ขยายกระชังปลาจาก 4 เป็น 5 จาก 5 เป็น 100 กีดกันชุมชนไม่ให้เข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่นั้นเนื่องจากเกรงว่าจะทำให้ปลาที่เลี้ยงไว้จะหาย ที่สำคัญส่งผลกระทบต่อผู้ใช้น้ำด้านล่างอย่างหนัก ทั้งอาหารที่ให้ปลาจำนวนหลายร้อย กิโลกรัมต่อวัน หรือกรณีปลาตายแล้วปล่อยให้ไหลตามน้ำ ชาวบ้านกว่า 4 หมู่บ้านที่ใช้น้ำด้านล่างได้รับความเดือดร้อน เกือบ 4 ปี ที่เสียงความเดือดร้อนของชาวบ้านเงียบหาย และไม่ได้รับการแก้ไข ไม่มีคนไหนกล้าลุกขึ้นมาเรียกร้องให้ยกเลิก เนื่องจากว่าคนกลุ่มนี้มีฐานความสัมพันธ์กับแกนนำชุมชน จนกระทั่งได้ทำเลตต้นน้ำแห่งใหม่จึงย้ายไปเอง

จะเห็นว่าเงื่อนไขการปฏิบัติการสิทธิของชุมชนนั้น มีเงื่อนไขและปัจจัยที่อาศัยความสัมพันธ์และอำนาจของผู้นำด้วย หากหัวเอางาก็เอาด้วย หากฐานรากของชุมชนไม่เข้มแข็งจริง ปฏิบัติการแห่งสิทธิก็เป็นเงื่อนไขที่ยากที่จะเกิดขึ้น

5) เกิดการเชื่อมประสานเครือข่ายองค์กรชุมชนที่มีความแตกต่างหลากหลาย เช่น กลุ่มแม่เมือง กลุ่มป่าเมียง กลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้รู้ กลุ่มเกษตร กลุ่มกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น ขึ้นเป็นเครือข่ายระดับลุ่มน้ำที่มีความเข้มแข็ง โดยมีบทบาท คือเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อน “สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำ” โดยได้มีการก่อสร้างของเครือข่ายลุ่มน้ำแม่คะ-แม่คะ และยกระดับแกนนำของเครือข่ายในรูปคณะกรรมการลุ่มน้ำแม่คะ-แม่คะ จำนวน 30 คน มีเป้าหมาย บทบาท และแผนกิจกรรมที่ชัดเจน อย่างไรก็ตามด้วยเงื่อนไขของการขับเคลื่อนและยกระดับศักยภาพในช่วงแรก ต้องอาศัยเวลาในการสร้างการเรียนรู้ร่วมกัน โดยที่ผ่านมา

คณะกรรมการเข้ามามีบทบาทในการเชื่อมประสานระหว่างเครือข่ายและองค์การบริหารส่วนตำบล
หน่วยงานในพื้นที่ จนกระทั่งเชื่อมประสานผู้คนระหว่างคนน้ำและปลายน้ำเข้าด้วยกัน

กิจกรรมที่ผ่านมาของเครือข่ายฯ นอกเหนือจากแผนกิจกรรมหลักของโครงการวิจัยแล้ว ยังมี
กิจกรรมที่คณะกรรมการเข้ามามีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ คือ “การยกร่างแผนการจัดการทรัพยากร
พื้นที่ลุ่มน้ำแม่แะ-แม่ะเข้าสู่องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ะ” แม้ว่าการปฏิบัติการในช่วงแรกจะยังมี
จุดอ่อน แต่ช่วยทำให้เกิดการตระหนักร่วมในบทบาทหน้าที่ และสิทธิของตนต่อกระบวนการจัดการ
พื้นที่ลุ่มน้ำ ที่สำคัญ แผนการยกร่างนี้ได้นำกลับมาพูดกันอีกครั้ง (เดือนกรกฎาคม 2549) โดย
คณะกรรมการจะเข้ามาเป็นเจ้าภาพหลักในการยกร่างแผนเข้าสู่แผนงบประมาณของอบต. ครั้งที่สอง
รวมทั้งการยกระดับกิจกรรมเพื่อเชื่อมประสานเครือข่ายชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำ คือ กิจกรรมสืบชะตาน้ำ
แม่แะ-แม่ะ

2 ปี 6 เดือนโครงการสิทธิชุมชนศึกษาลุ่มน้ำแม่แะ-แม่ะ ได้สร้างให้เกิดตัวตนที่เด่นชัดของ
พื้นที่ลุ่มน้ำแม่แะ-แม่ะ การรู้จักตัวตนนำไปสู่การทบทวนตนเอง รู้และเข้าใจต่อเงื่อนไขของชุมชน สู่
การสร้างชุมชนเครือข่ายในพื้นที่ลุ่มน้ำที่เข้มแข็ง การขับเคลื่อนเครือข่ายที่เป็นผลมาจากกระบวนการ
เรียนรู้ของโครงการวิจัย พร้อมกับเสริมด้วยกิจกรรมสร้างสำนึกร่วม เช่น การใช้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
การใช้พิธีกรรมสร้างความรู้สึกถึงความเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนร่วมกัน แต่กระนั้นก็ตามแรงผลักดันที่
เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องที่จะเข้ามาสั่นคลอนความเป็นกลุ่มก้อนของชุมชนและเบียดขับการเข้าถึงฐาน
ทรัพยากรด้วยเงื่อนไขสถานการณ์ต่างๆ จำเป็นที่จะต้องพัฒนาวิธีการเรียนรู้ที่ละเอียด มองเห็น
รากฐานปัญหาทางความคิดที่อยู่เบื้องหลังสถานการณ์หรือนโยบายต่างๆ อย่างรอบด้าน หลุดพ้นจาก
การครอบงำ พยายามเรียนรู้เพื่อให้เท่าทันกับสถานการณ์ดังกล่าว

ภาคผนวก

1. องค์การเหมืองฝายแม่แมะ – แม่ทะ

การจัดการระบบเหมืองฝายบ้านแม่แมะ - แม่ทะเป็นรูปแบบการจัดสรรน้ำที่อาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นในอดีตเป็นระบบการจัดสรรน้ำเพื่อการเกษตรในฤดูฝนแต่ปัจจุบันเพิ่มการจัดสรรน้ำในฤดูแล้งด้วยเนื่องจากปริมาณน้ำที่น้อยลงจึงต้องอาศัยการจัดการระบบเหมืองฝายเพื่อการจัดสรรน้ำให้ได้ใช้อย่างทั่วถึง ตลอดจนมีการสร้างกลไกการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทอันเกิดการแย่งชิงทรัพยากรน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพ องค์การเหมืองฝายจึงเป็นองค์กรที่ดูแลจัดการระบบผลผลิตและทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นธรรมบนพื้นฐานความคิดคนกับธรรมชาติอยู่กันอย่างเกื้อกูล

โดยปกติแล้ว องค์การเหมืองฝายเป็นการรวมตัวกันของเจ้าของนาหรือกลุ่มคนที่กินน้ำแม่ / เหมืองเดียวกัน เพื่อทำหน้าที่จัดระบบน้ำของชุมชน สร้างหลักประกันว่าจะมีน้ำเพียงพอต่อการทำนา¹ โดยที่สมาชิกของกลุ่มเหมืองฝายจะร่วมแรงร่วมใจกันในการสร้างฝาย บำรุงรักษาและอยู่ภายใต้กฎกติการ่วมกัน

เช่นเดียวกับฝายแม่แมะ – แม่ทะซึ่งเป็นฝายหลัก โดยแบ่งเป็นเหมืองซอยกระจายน้ำสู่พื้นที่การเกษตรของกลุ่มสมาชิกในพื้นที่ลุ่มน้ำ จำนวน 11 เหมืองซอย ประกอบด้วย

ฝายตีนดอย

1. ฝายปุมแพน
2. ฝายน้อย
3. ฝายสันป่าแดง
4. ฝายสันลี้บตอง
5. ฝายขี้เหล็ก
6. ฝายโป่งทาง
7. ฝายแม่แมะ – ห้วยโจ้
8. ฝายห้วยโจ้
9. ฝายดอกกูน
10. ฝายป่าลั่น

¹ ยศ สันตสมบัติ ศ.ดร. พลวัตความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา: เศรษฐกิจชุมชนชาวนาภาคเหนือและกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม(2546) , หน้า 148.

ภาพ การแบ่งน้ำแบบเรียบง่ายแต่อยู่บ้านพื้นฐานความยุติธรรม

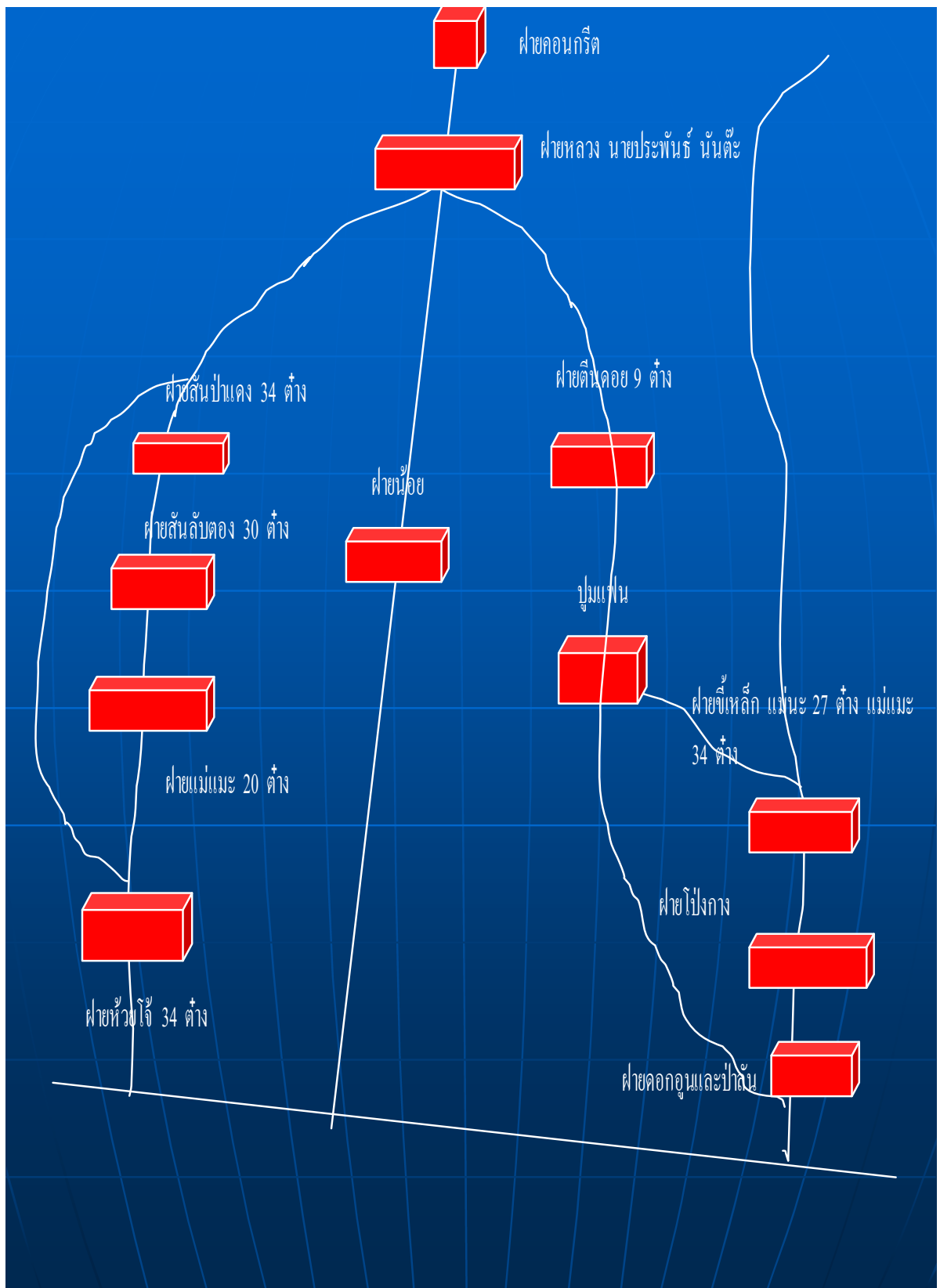

จำนวนสมาชิกเหมืองฝายประมาณ 245ครอบครัว ครอบคลุมพื้นที่รับน้ำรวม 4 หมู่บ้าน คือพื้นที่บ้านป่าบง หมู่ที่ 1 บ้านแม่ละเห หมู่ที่ 2 บ้านจอมคีรี หมู่ที่ 3 บ้านห้วยใจ หมู่ที่ 4 มีโครงสร้างองค์กรเหมืองฝายทำหน้าที่ดูแลจัดการน้ำของชุมชน เป็นองค์กรที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน มีการพัฒนาเทคโนโลยีและสั่งสมภูมิปัญญาความรู้ในการจัดการน้ำ มีการถ่ายทอดและสืบต่อองค์ความรู้จากคนรุ่นสู่รุ่น

ฝายแม่ละเห – แม่ละ เป็นฝายที่อยู่ในพื้นที่ลุ่ม รองรับลำน้ำจากที่สูงที่เกิดจากการไหลรวมของลำสาขาเล็กๆ 3 สาย ไหลลงมาจากชุมชนป่าเมียง 3 หมู่บ้าน คือ 1.น้ำแม่กวด ต้นกำเนิดอยู่ที่บ้านปางฮ่าง หมู่ที่ 12 2.น้ำแม่ละเหทรายคำ ต้นกำเนิดอยู่ที่บ้านปางแม่ละเหทรายคำ 3. ลำน้ำแม่ซ้ายและลำห้วยสวนโตน ต้นกำเนิดอยู่ที่บ้านแม่ซ้าย หมู่ที่ 13 ลำน้ำทั้ง 3 สายไหลลงมารวมกันบริเวณห้วยสองสบ ซึ่งอยู่ตอนบนของฝายแม่ละเห

พ่อปัน เก่งกล้า อดีตแก่ฝายแม่ละเห-แม่ละ 30ปี ได้บอกเล่าตำนานของฝาย (หลวง)แม่ละเห - แม่ละที่ยาวนานกว่าร้อยปีว่า

“คนเฒ่าคนแก่สมัยก่อนเล่าให้พ่อฟังว่ามีปู่หน้อยยะและแม่จั้นทั้งสองคนเป็นคนในหมู่บ้านจอมคีรีเวลาที่เดินทางกลับจากไร่ก็จะแบกฟืนติดมือกลับมาวางที่หินลาดบริเวณลำน้ำแม่ละเหแม่ละเหทุก ๆ วันจน เนื่องจากต้องการน้ำไปใช้ในไร่ เมื่อฟืนมีจำนวนมากพอก็จะทำการเผา ๆจนร้อนจัดก็นำน้ำมาราด หินก็จะแตกออกเป็นร่องให้น้ำสามารถผ่านเป็นลำ(เหมือนเส้นที่บ้านจอมคีรี บ้านป่าบงใช้กินกันทุกวันนี้) เพราะหินเวลาที่โดนความร้อนมาก ๆนาน ๆและราดด้วยน้ำหินก็จะระเบิดออกมา ว่าจะจะเป็นร่องหินได้ใช้เวลาเป็นปี ตอนนี้อย่างมีบางส่วนที่เป็นหินลาด พ่อปันบอกว่าที่ใช้วิธีนี้เพราะสมัยก่อนไม่มีเครื่องมือระเบิดหิน และที่บริเวณตรงนี้ปัจจุบันก็คือบริเวณที่มีการสร้างฝายหลวงพ่อบุญเย็น” (พ่อปัน เก่งกล้า อดีตแก่ฝายแม่ละเห - แม่ละ)

แผนที่เหมืองฝายแม่เมะ-แม่เมะ

2. นโยบายรัฐกับการจัดการที่ดินป่าเมือง

ปัญหาการประกาศเขตป่าทับซ้อนพื้นที่ทำกิน ป่าใช้สอยและที่อยู่ของชาวบ้าน ที่ผ่านชาวบ้านได้รับผลกระทบในเรื่องการกีดกันเข้าถึงฐานทรัพยากรชุมชน ควบคุมการใช้ทรัพยากรที่ออกมาจากโดยการประกาศพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ประกอบด้วย 1. เขตป่าสงวนแห่งชาติป่าเชียงดาวใน ปี พ.ศ.2516 2. เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยเชียงดาว ปี พ.ศ.2521 3. เขตป่าต้นน้ำชั้น 1 A ปี พ.ศ.2535 ถูกควบคุมจัดการโดยกฎหมายป่าไม้

พ.ร.บ.ป่าไม้ พ.ศ.2484 ได้กำหนดความหมายของป่าไม่ว่า ป่าหมายถึง ที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน ซึ่งเท่ากับกำหนดให้พื้นที่ป่าทั้งหมดเป็นของรัฐ และกีดกันประชาชนกลุ่มต่างๆไม่ให้มีส่วนร่วมในการจัดการป่า เป็นระบบกฎหมายที่รับมาจากประเทศเนเธอร์แลนด์ที่ใช้จัดการที่ดินในเกาะชวาเมื่อคราวยึดครองเป็นอาณานิคม ทั้งนี้เนื่องจากหน่วยงานของรัฐที่มีอำนาจในการจัดการทรัพยากร พยายามรักษาอำนาจไว้และไม่ปล่อยให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการ ไม่เปิดกว้างพอในเรื่องการจัดการเชิงซ้อน ส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินของชาวบ้านและเศรษฐกิจชุมชนในเรื่องการหาผลผลิตจากป่า การหาไม้มาสร้างบ้าน ซึ่งเป็นปัจจัยความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของชุมชน เป็นชนวนให้เกิดความหวาดแหว่งระหว่างรัฐกับชาวบ้านมาโดยตลอด ทั้งนี้ชาวบ้านอยู่กับป่าป่าจึงรู้ว่าป่าเป็นแหล่งความชุ่มชื้น เป็นแหล่งอาหาร เป็นแหล่งต้นน้ำ รักษาป่าเพราะน้ำเป็นหล่อเลี้ยงชีวิตและทำให้ต้นไม้เจริญเติบโต การดูแลรักษาเป็นสิ่งที่ชุมชนป่าเมืองยึดถือมาตลอด

ในมุมมองที่ต่างกันรัฐมองว่าชุมชนบนพื้นที่สูงเป็นต้นเหตุของการตัดไม้ทำลายป่า ส่งผลกระทบต่อการปริมาณน้ำและสภาวะความร้อนของโลก จากแนวเชิงมายาคตินี้เองที่ทำให้ชุมชนบนพื้นที่สูงได้รับความกดดันจากการกำหนดนโยบาย แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 กำหนดให้มีพื้นที่ป่าไม้เพิ่มขึ้นอีก 50% ของประเทศแบ่งเป็นพื้นที่อนุรักษ์ 30 % ป่าเศรษฐกิจ 20% ฉะนั้นคือพื้นที่ไหนที่เป็นพื้นที่ป่าที่ที่มีความเสื่อมโทรมหรือเป็นพื้นที่ที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์รัฐจะจัดการผนวกเข้าเป็นพื้นที่ป่า เพื่อฟื้นฟูโดยการปลูกสวนป่าที่มีคุณค่าเชิงเศรษฐกิจ โดยที่ไม่สนใจว่าพื้นที่ตรงนั้นใครทำอะไร อย่างไร เมื่อไหร่ เมื่อผนวกเข้ากับนโยบายแก้ไขปัญหาคความยากจนกรณีปัญหาที่ดินทำกิน นโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุนชาวบ้านยิ่งสูญเสียพื้นที่ของตนเองมากขึ้น

การแก้ปัญหาที่ดินโดยการเร่งรัดการออกเอกสารสิทธิ์ เพื่อเปิดโอกาสให้กับชุมชนในการแปลงสินทรัพย์เป็นทุน แต่ทั้งนี้ก็มีข้อจำกัดในการยกเว้นการออกเอกสารสิทธิ์พื้นที่เขตป่าอนุรักษ์ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ส่งผลให้ชุมชนป่าเมืองได้รับผลกระทบซ้ำซ้อน การออกเอกสารสิทธิ์ได้การดำเนินการเร่งรัดในพื้นที่ป่าเมืองเริ่มตั้งแต่ต้นปี พ.ศ.2546 ให้แล้วเสร็จภายในสิ้นปี 2547 ซึ่งปัจจุบันการดำเนินการยังไม่แล้วเสร็จ มีการระดมเจ้าหน้าที่เพิ่มเติมจากต่างจังหวัด การออกกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ทำกินจำกัดเฉพาะที่ดินที่มีใบ สด.1 และให้ตามจำนวนที่ปรากฏ โดยมีได้ยึดตามการครอบครองจริงของชาวบ้าน ส่วนชาวบ้านที่มีใบ ภทบ.5และ ภทบ.6 จะไม่ได้รับการออกเอกสารสิทธิ์

โดยทั่วไปชาวบ้านที่มีใบ สด.1 มีความกระตือรือร้นที่รัฐจะทำการออกเอกสารสิทธิ์ เพราะช่วยเพิ่มความมั่นคงในการถือครองที่ดิน เป็นหลักประกันในความมั่นคงชีวิต ใช้เป็นสินเชื่อในการกู้เงินกับสถาบันการเงินในการลงทุนทำการเกษตร ราคาที่ดินเพิ่มสูงขึ้นง่ายต่อการต่อรองซื้อขาย อีกทั้งยังเป็น

ตัวช่วยในการนำไปค้าประกันตัวผู้ต้องหา แต่ก็มีปัญหาเนื่องจากจำนวนพื้นที่สวนเมี่ยงที่ปรากฏในใบ ส.ค.1 ไม่ตรงกับจำนวนที่ครอบครองจริง อันเนื่องมาจากในอดีต ชาวบ้านต้องแจ้งจำนวนพื้นที่ทำกินต่อ ทางอำเภอ เพื่อการจัดเก็บภาษีแต่ชาวบ้านในขณะนั้นเกรงว่าจะเสียภาษีมาก เพราะแต่ละครอบครัว ครอบครองพื้นที่ทำกินอยู่หลายสิบไร่ จึงมีการแจ้งเนื้อที่น้อยกว่าความเป็นจริง ส่งผลกระทบมาต่อการ ออกเอกสารสิทธิ์ แม้จะยอมในการแจ้งเนื้อที่ใบ ส.ค.1 น้อยกว่าความเป็นจริง

แต่จากการศึกษาประวัติศาสตร์รากเหง้าของชุมชน ทำให้ชุมชนรู้ว่าคนมาก่อนที่รัฐจะเอากฎหมายต่างๆ เข้ามาใช้และรัฐควรที่จะเคารพในสิทธิของชุมชนต่อการเป็น เจ้าของที่แท้จริงมานาน ทั้งนี้ชาวบ้านได้รู้พื้นที่ที่เหลือนจากการออกเอกสารสิทธิ์จะกลายเป็นพื้นที่ป่าถูกจัดการโดยกฎหมายป่าไม้ต่อไปจะไม่สามารถเข้าใช้ประโยชน์ได้ แม้จะมีการยื่นยัน จากเจ้าหน้าที่ว่าสามารถที่จะใช้ประโยชน์ต่อไปได้ก็ตาม หลักฐานการรับรองสิทธิในพื้นที่ที่เหลือน่าจะเป็นลายลักษณ์อักษรคือสิ่งที่ชาวบ้านต้องการ

การออกโฉนดไม่ได้เกี่ยวพันเฉพาะเรื่องการถือครองที่ดินและการใช้ที่ดินเท่านั้นยังเกี่ยวข้องกับ หากยังเกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนป่าเมี่ยง ซึ่งจะมีผลกระทบต่อระบบความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี สังคมและเศรษฐกิจและอำนาจ เนื่องจากวิถีชีวิตแต่เดิมนั้นวางอยู่บนพื้นที่ฐานของ กฎเกณฑ์ชุมชน ตามจารีตประเพณี ระบบเครือญาติ แต่การออกโฉนดนั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของรัฐ ระบบ เศรษฐกิจและการค้าที่ชุมชนมีอาจกำหนดได้

การเปลี่ยนแปลงความมั่นคงในการถือครองที่ดิน จากหลักปฏิบัติตามประเพณีมาเป็นการ ออกเอกสารสิทธิ์ประเภทต่างๆ นอกจากการเปลี่ยนแปลงที่รับรองโดยพื้นฐานเครือญาติและชุมชน มา เป็นอำนาจของกฎหมายแล้ว ยังเป็นการเปลี่ยนแปลงเปลี่ยนแปลงหลักการถือครอง จากหลักการของการใช้ สิทธิบนที่ดินมาเป็นหลักกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ซึ่งเห็นชัดเจนในกรณีใบ

ส.ค.1 และ น.ส.3ก และโฉนดที่ดินมากกว่าเอกสารอื่น เพราะเอกสาร ส.ค.1 และ น.ส.3 เป็นเพียงเอกสาร สิทธิ์แสดงการครอบครองและรับรองสิทธิในการไปประโยชน์ เอกสารเหล่านี้ยังเปิดช่องว่างให้ชาวบ้าน สามารถปฏิบัติ ตามหลักประเพณีได้บ้าง เพราะอาศัยการรับรองของผู้นำท้องถิ่น ชาวบ้านยังไม่เข้าใจ สิทธิที่จะหายไปหลังจากการเปลี่ยนมาเป็น น.ส.3 (โฉนด) ²

“สวนเมี่ยงเป็นสิ่งที่สืบทอดกันมาเป็นมรดกเป็นสิ่งที่เราต้องรักษาไว้ชั่วลูกชั่ว หลาน หากรักษาไว้ให้อยู่ครบไม่ได้ก็คงเสียใจและเสียความรู้สึกอยู่มาก ว่าทำไมชาวบ้านที่อยู่ กินกันมาหลายชั่วอายุคน เป็นผู้บุกเบิกตั้งรกรากที่นี่ สุดท้ายก็จะมีคนมาเอาไปหน้าตาเฉย หาก หมู่บ้านเรามีคนเยอะเหมือนเมื่อก่อน ไม่ใช่ 9 หลังคาเรือนอย่างนี้เราคงมีแรงกว่านี้” (นายคำ อินทร์ชัย ชาวบ้านบ้านปางฮ้าง)

ทั้งนี้ชาวบ้านไม่ค่อยแน่ใจกับมาตรฐานการวางวัดพื้นที่ของเจ้าหน้าที่ ซึ่งแตกต่างกับ ของชาวบ้านที่ปล่อยให้เส้นแบ่งเขตแดนคดเคี้ยวได้ตามธรรมชาติในขณะที่เจ้าหน้าที่ต้องวัดเป็นเส้นตรง ทำให้มีการเอาพื้นที่ไม่มีมาเพิ่มให้ชาวบ้าน และเอาตัดพื้นที่ทำกินจริงของชาวบ้านออก เมื่อไม่ได้ได้ ที่ดินของตนเองชาวบ้านก็ไม่อยากได้ “เจ้าหน้าที่เขาวัดตามระยะ เราก็ไม่เข้าใจว่าระยะมันเป็น อย่างไร” ทำให้บางครั้งได้พื้นที่ที่ไม่ตรงกับพื้นที่ทำกินจริง การวัดบางครั้งไม่ได้ยึดตามขอบเขตพื้นที่มี การวัดเลยออกไปจากพื้นที่ทำกินเลยเข้าไปในเขตป่า ไม่ตรงกับความต้องการของชาวบ้านแม้จะมีการ

¹ อานันท์ กาญจนพันธุ์ , รวมบทความวิพากษ์แนวคิดการแปลงสินทรัพย์เป็นทุน ถึงปัญหาการจัดการที่ดินในสังคมไทย ,(2547)หน้า 62.

² แหล่งเดิม , หน้า 84.

ขอร้องเจ้าหน้าที่แต่ก็ไม่เกิดผล “การส่องกล้องมีปัญหาอยู่ที่ว่า 50 เมตรที่ยิงที่ยิงไปทางตะวันตกมันกินเขตป่าเข้าไป ลุงไม่ยอมยกทางสาเหตุที่ต้องถางเพราะเขาบอกให้ถาง หลังจากวันนั้นลุงไปขอเขาถึง 3 วัน บอกเขาว่าลุงไม่ยอมได้เขตป่า ลุงขอแค่ที่ทำกินของลุง แต่เขาก็ไม่ให้”

ปัญหาที่เกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากรัฐมองการจัดการทรัพยากรแบบแยกส่วน ยึดติดกับมายาคติที่ตอกย้ำว่าชาวเขาและคนบนพื้นที่สูงเป็นต้นเหตุของการตัดไม้ทำลายป่า ก่อให้เกิดน้ำท่วมอย่างหนัก หน้าดินพังทลาย หน้าแล้งก็เกิดการแล้งจัด รัฐจึงเข้ามาบริหารจัดการมีการจัดตั้งหน่วยงานเฉพาะ เช่น น้ำก็อยู่ภายใต้กรมทรัพยากรน้ำ ป่า ก็อยู่ภายใต้การบริหารจัดการของกรมป่าไม้ มุ่งที่จะทำอย่างไรให้มีพื้นที่ป่ามากขึ้น สุดท้ายก็มองว่าจะจัดการอย่างไรที่จะกันคนหรือกีดกันให้ออกจากพื้นที่เพื่อนำพื้นที่ป่าตรงนั้นมาทำการฟื้นฟูปลูกพืชที่สร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจ เช่น สวนปาล์ม กล้วยไม้ กล้วยไม้ โดยลืมนึกถึงมุมมองบริบทของแต่ละพื้นที่แต่ละชุมชนว่ามีการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติกันอย่างไร

ชุดประวัติศาสตร์การใช้ที่ดินบ้านปางแม่ซ้าย

จัดทำโดย โครงการสิทธิชุมชนศึกษาลุ่มน้ำแม่ณะ - แม่แม่ณะ ร่วมกับชุมชนบ้านปางแม่ซ้าย

ลำดับที่	ชื่อ - สกุล	พื้นที่ตามสิทธิดั้งเดิม / ไร่	พื้นที่ตาม เอกสาร สิทธิทางราชการ / ไร่	อยู่ที่
1	นายบุญ แก้วใจมา		สค1. 5 ไร่ ภทบ.5 - 5 ไร่	ห้วยฮ้างสามขา
2	นายแก้ว หน่อคำ	30		ห้วยสวนนอก
3	นายเลื่อน หน่อคำ		ภทบ.5 - 15 ไร่	ห้วยสวนนอก
4	นายประภาส ขาวสวย	20 ไร่	สค1. 3 ไร่	ห้วยป่าดำ
5	นายเจริญ คำแดง	10 ไร่		ห้วยป่าดำ
6	นายประสงค์ แก้วจันทร์			
7	นายสุเดช แสงมณี	20		"
8	นายแดง สิงห์เล็ก	25	สค1. 3 ไร่	"

9	นายหมวก แสงมณี	10	สค.1- 5 ไร่	"
10	นายสุคำ แสงมณี	20	สค.1	"
11	นายสี ขาวลาย	20	สค.1 – 3 ไร่	ห้วยป่าต่าว
12	นายเกียงทอง หน่อคำ	15	ภทบ.5	"
13	นายเจริญ คำแดง	5 ไร่		"
14	นายบุญยง คุณน้ำ	5		"
15	นายประชัน หน่อคำ	30		"
16	นายเอนก นรินทร์	30		"
17	นายทอง ศรีคำสุข	20	ภทบ.5	"
18	นายเจริญ คำแดง	30	ภทบ.5	"
19	นายดี แสงมณี	10	สค.1	"
20	นายทวี แกทอง	5	ภทบ.5	
21	นางสุริรัตน์ คำแดง	20		
22	นายจำลอง ศรีคำสุข		สค.1 – 5 ไร่	"
23	นางแดง สิงห์เล็ก		ภทบ.5 – 3 ไร่	"
24	นายสมพล อิริยะ	5		"
25	นายสุเดช แสงมณี	5		"

26	นายเจริญ คำแดง	10		"
27	นางเพ็ญ วรรณกุล	20		ห้วยสวนหลวง
28	นายเรือง ขาวสวย			ห้วยสวนหลวง
29	นางเพ็ญ วรรณกุล	20	สค.1	"
30	นายสี ขาวลาย			"
31	นายเหมย ลายคำ	30	สค.1 – 5 ไร่	"
32	นางเกษณี ชันแก้ว	15	สค.1 – 10 ไร่	"
33	นายวิโรจน์	30	สค.1 – 5 ไร่	ห้วยสวนป้อก
34	นายชูริน คำแดง	10	ภทบ.5 – 10 ไร่	ห้วยกลางมะไฟ
35	นายเรือง ขาวสวย	15 – 20	สค.1 – 2 ไร่	ห้วยกลางมะไฟ - ห้วยสวนป่าหาร
36	นายผัด ศรีคำสุข	7	สค.1	ห้วยสวนปะหาร
37	นายบุญ สิงห์คำ	40	สค.1 – 5 ไร่	"
38	นายสมพงษ์ ตำนวล	15	สค.1 – 5 ไร่	"
39	นางแดง สิงห์เล็ก	15	สค.1 – 3 ไร่	ห้วยสวนกัว
40	นายบุญ แก้วใจมา	10	ภทบ.5 – 2 ไร่	ห้วยสวนใหม่
41	นายสมพล อิริยะ	15		ห้วยแม่ซ้าย
42	นายเจริญ คำแดง	15		"

43	นายตา บันสะหลี	20	สค.1-10 ไร่	"
44	นายชูริน คำแดง	20		ห้วยแม่ซ้าย
45	นายหมวก แสงมณี	20	สค.1 – 5 ไร่	"
46	นายเหมย ลายคำ			ห้วยสวนดอย – ห้วยปางยอง
47	นางราตรี กันตริมูล	30	สค.1-3ไร่ 2งาน	ห้วยปากกล้วย - ห้วยสวนโตน
48	นายเอนก นรินทร์	10	สค.1 – 2 ไร่	"

การปรับตัวตั้งรับสถานการณ์ของชาวบ้านชาวบ้าน หลายชุมชนได้สร้างสำนักและกฎเกณฑ์ขึ้นมาใหม่ เพื่อใช้จัดการทรัพยากร พร้อมๆกันนั้นก็ยังพบอีกด้วยว่า มีการพัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรเชิงอนุรักษ์ขึ้นมาใหม่ เพื่อต่อรองกับรัฐในการประกันความมั่นคงในการถือครองที่ดิน การจัดตั้งป่าชุมชน ฉลาดชาย รมิตานนท์¹ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าความเป็นชุมชนเป็นศักยภาพในความสัมพันธ์ทางสังคมที่ผลิตใหม่ได้ ภายใต้เงื่อนไขสำคัญคือการขัดแย้งในการใช้ทรัพยากร ทั้งนี้เพราะความเป็นชุมชนวางอยู่บนหลักการเกี่ยวกับอำนาจในการทรัพยากร หรือการมีส่วนร่วมนั่นเอง ดังนั้นหากถูกปฏิเสธ ชุมชนก็จะรวม ตัวกันเพื่อเรียกร้องสิทธิดังกล่าว เพราะชุมชนตระหนักว่ายี่งฐานทรัพยากรหลุดออกจากหมู่บ้านมากเท่าไร หมู่บ้านต้องพึ่งพารายได้จากนอกภาคเกษตรมากยิ่งขึ้น

¹ ฉลาดชายและคณะ , ป่าไม้ - ที่ดิน , 2536, หน้า223.

บรรณานุกรม

กิตติชัย รัตนะ : สิทธิชุมชนคนอยู่กับป่า พรบ.ป่าชุมชนกับทางออกของสังคมไทย.2547

กรุงเทพฯ: อูษาการพิมพ์.

กิติมา ขุนทอง โอฬาร อ่องพะ . รายงานความก้าวหน้าโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคเหนือ ลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน กรณีศึกษาลุ่มน้ำแม่เมะ-แม่นะ .เดือนตุลาคม2547- มีนาคม 2548 . สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

กิติมา ขุนทอง โอฬาร อ่องพะ . รายงานความก้าวหน้าโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคเหนือ ลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน กรณีศึกษาลุ่มน้ำแม่เมะ-แม่นะ. เมษายน - กันยายน 2548. สำนักงานกองทุนเพื่อการวิจัย.

กิติมา ขุนทอง โอฬาร อ่องพะ . รายงานความก้าวหน้าโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน กรณีศึกษาลุ่มน้ำแม่เมะ-แม่นะ.ตุลาคม2548-มีนาคม 2549.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ประวัติศาสตร์ความคิดไทยกับแนวคิดชุมชน .2548. กรุงเทพฯ: สรรสร้างสรรค์.

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง บรรณาธิการ. วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า.2535.กรุงเทพฯ: ตุลา จำกัด.

ชลธิรา สัตยาวัฒนา.พลวัตรสิทธิมนุษยชน : กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา, หนังสือบทความจากการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 1 เรื่องคนมองคนในกระแสการเปลี่ยนแปลง.กรุงเทพฯ: แปลนพรีนติ้ง, 2546.

เดโช ไชยทัต .คนอยู่กับป่า 2 ชุมชนฟื้นฟูความรู้ ป่าธรรมชาติ.2545.เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.

รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการเครือข่ายเฝ้าระวังทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ปิง อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่.2547, เชียงใหม่: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

บทวิเคราะห์ ทางออก การจัดการป่าไม้เมืองไทย (ของดีมีไว้ใช้) , 2547.เชียงใหม่: สำนักพิมพ์สถาน
ใจคนรักป่า.

พรชัย ปรีชาปัญญาปละพงษ์ศักดิ์ สหุณาพะ.รายงานการวิจัยโครงการภูมิปัญญาชาวป่าเมี่ยง(ชา)
เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการจัดการพื้นที่สูง ภาคเหนือ ประเทศไทย.

ยศ สันตสมบัติ ศ.ดร..พลวัตความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนชาวนา
ภาคเหนือและกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม. เชียงใหม่ : วิทอินดีไซน์,
2546.

ยศ สันตสมบัติ ศ.ดร.และคณะวิจัย. นิเวศน์ชาติพันธุ์ทรัพยากรชีวภาพและสิทธิชุมชน.2547
.เชียงใหม่: วิทอินดีไซน์.

รวมบทความ วิพากษ์แนวคิดแปลงสินทรัพย์เป็นทุน ถึงปัญหาการจัดการที่ดินใน
สังคมไทย.2547, เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์,.

รัตนพร เศรษฐกุล . หนังสือศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ 2442-2542. 2546.
กรุงเทพฯ, พิมพ์ดี จำกัด,

รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการเครือข่ายเฝ้าระวังทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำ
แม่ปิง อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่.2547, เชียงใหม่: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่ .

วันทนา ศิวะ. ปล้นผลผลิต : ปฏิบัติการจี๊ดเสียบึงอาหารโลก. กรุงเทพฯ: เฟื่องฟ้า พรินติ้ง,
2544.

วันทนา ศิวะ .สงครามน้ำ: การเปลี่ยนถ่ายอำนาจจากชุมชนสู่เอกชน มลพิษ และ
ผลประโยชน์.2546.กรุงเทพฯ: สวนเงินมีนา,

สหทัยา วิเศษ และนิคม บุญเสริม. การจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือน
ตุลา, 2547.

รวมบทความวิพากษ์แนวคิดการแปลงสินทรัพย์เป็นทุน ถึงปัญหาการจัดการที่ดินสังคมไทย.
2547.มปป.

สัมภาษณ์ นายคำ อินทร์ชัย.ชาวบ้านบ้านปางฮ้าง. บ้านเลขที่ 12 ม. 12 ต.แม่ทะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่.

สัมภาษณ์ นายคม ยอดตรี.ชาวบ้านบ้านห้วยโจ้ หมู่ 4 ต.แม่ทะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

สัมภาษณ์ นายถา ศรีสุวรรณ.ชาวบ้านบ้านป่าบง. บ้านเลขที่ 20 ม. 1 ต.แม่ทะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

สัมภาษณ์นายทวี ยิ่งสนิท. ชาวบ้านบ้านปางมะโอ บ้านเลขที่ 32 ม. 9 ต.แม่ทะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

สัมภาษณ์นางบานเย็น บุญศรี. ชาวบ้านบ้านห้วยโจ้ .แบบสัมภาษณ์การเปลี่ยนแปลงการผลิตในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ทะ-แม่ทะ ชุดที่ 3 .รายงานความก้าวหน้าโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคเหนือ ลุ่มน้ำแม่ทะ-แม่ทะ เดือนตุลาคม 2547-กันยายน 2548.

สัมภาษณ์นายประจักษ์ สมภักดี .ชาวบ้านบ้านแม่ทะ. บ้านเลขที่ 90 ม. 11 ต.แม่ทะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

สัมภาษณ์นายประเสริฐ สุริวิริยะกุล.ชาวบ้านบ้านปางฮ้าง.ไม่มีบ้านเลขที่ หมู่ 12 ต.แม่ทะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่.

สัมภาษณ์นายสุคำ ยอดดี. แบบสัมภาษณ์การเปลี่ยนแปลงการผลิตในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ทะ-แม่ทะ ชุดที่ 4 .รายงานความก้าวหน้าโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคเหนือ ลุ่มน้ำแม่ทะ-แม่ทะ เดือนตุลาคม 2547-กันยายน 2548.

สัมภาษณ์นายสมพล อิริยะ. ชาวบ้านบ้านปางมะโอ . เวทีกลุ่มย่อยบ้านแม่ซ้าย , วันที่ 25 เมษายน 2546.

สัมภาษณ์นางสุจิน ขุนทอง .อดีตชาวบ้านบ้านปางฮ้าง บ้านเลขที่ 261 ม. 3 ต.แม่ทะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่.

สัมภาษณ์นายอินทร์ จิโน .แก่เหมืองบ้านห้วยโจ้ .บ้านเลขที่ 215 ต.แม่ทะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่.

สัมภาษณ์นายอินทร ใจระวัง .บ้านเลขที่ 20 หมู่ 9 ต.แม่่นะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

สวิง ตันอุด .เวทีสรุปบทเรียนโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคเหนือ ลุ่มน้ำแม่ปิง กรณีศึกษาลุ่มน้ำแม่เมะ-แม่นะ. เดือนพฤศจิกายน, 2548.

เสน่ห์ จามริก . รวมบทความสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล. 2545. เอกสารประกอบการประชุมโครงการสิทธิชุมชนศึกษา 4 ภาค วันที่ 15-16 มีนาคม 2545 ณ สำนักงานกลางกรุงเทพคริสเตียน กรุงเทพฯ..

หนังสือออกกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. เลขที่ 1004/970.

อรรถจักร สัตยานุรักษ์ . ประวัติศาสตร์ความคิดไทยกับแนวคิดชุมชน บทความและคำอธิบายจากการสัมมนาวิชาการเพื่อเป็นเกียรติแก่ ศจ.อตุลธิ คิตาฮาร่า เนื่องในโอกาสเกษียณข้าราชการ วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2548 ณ ห้องประชุมสัญญาธรรมศักดิ์ ตึกโดมชั้น 2 ม.ธรรมศาสตร์: กรุงเทพฯ ,2547.

อนันท์ กาญจนพันธ์. ความเป็นชุมชนในศักยภาพชุมชนและการพัฒนา: กรอบการคิดและแนวทางการวิจัยเพื่อพัฒนาสังคม. 2536.มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อนันท์ กาญจนพันธ์. ประวัติศาสตร์ความคิดไทยกับแนวคิดชุมชน บทความและคำอธิบายจากการสัมมนาวิชาการเพื่อเป็นเกียรติแก่ ศจ.อตุลธิ คิตาฮาร่า เนื่องในโอกาสเกษียณข้าราชการ วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2548 ณ ห้องประชุมสัญญาธรรมศักดิ์ ตึกโดมชั้น 2 ม.ธรรมศาสตร์: กรุงเทพฯ ,2547.

อารียา เสวตมร. ผ้าป่าข้าว: บทสะท้อนวิถีคิดของชุมชน.2542, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

เอกสารประวัติศาสตร์พระธาตุสามเงา บ้านปางมะโอ ต.แม่่นะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่.2546 , มปป.
